

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

[૨૦૧૩] ૩ એસ.સી.આર. ૯૮૭

શ્રી ચંદ્રશેખરૈયાહ (નિવૃત્ત) ન્યાયાધીશ

વિ.

જાનેકેરે સી. કૃષ્ણા અને અન્ય વગેરે.

(દિવાની અપીલ નં. ૧૯૭-૧૯૯/૨૦૧૩)

જાન્યુઆરી ૧૧, ૨૦૧૩

[કે.એસ. રાધાકૃષ્ણાન અને મદન બી. લોકુર, ન્યાયાધીશો.]

કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ – કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી)

– અધિનિયમ હેઠળ કર્ણાટકના રાજ્યપાલ દ્વારા લોકાયુક્ત / ઉપ લોકાયુક્તની

નિમણૂક - તેનું સ્વરૂપ અને અનુસરવાની પ્રક્રિયા - નિમણૂક પ્રક્રિયાના સંદર્ભમાં 'પરામર્શ'ની આવશ્યકતા - તેનો અર્થ - ઠરાવ્યું: રાજ્યના રાજ્યપાલ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક માત્ર મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ પર જ કરી શકે - મુખ્ય પ્રધાન માટે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તેમજ અન્ય ચાર પરામર્શદાતાઓ સાથે પરામર્શ કરવો ફરજિયાત છે - પરામર્શ અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક હોવો આવશ્યક છે - તેમ છતાં, મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહને પ્રાધાન્ય રહેશે, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિતના પરામર્શદાતાઓની સલાહને નહીં - હકીકતોના આધારે, અપીલકર્તાને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરવાની બાબતમાં વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ ન કરીને મુખ્ય પ્રધાને ભૂલ કરી હતી - અપીલકર્તાની નિમણૂક અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી)નું ઉલ્લંઘન કરીને કરવામાં આવી હતી, કારણ કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો અને તેને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરવાની સલાહ આપવા અથવા તેની નિમણૂક કરવા પૂર્વે તેના નામ પર વિચારવિમર્શ પણ કરવામાં આવ્યો ન હતો - પરિણામે, અપીલકર્તાને ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર ચાલુ રહેવા અથવા તે પદ ધારણ કરવાની કોઈ સત્તા નથી.

કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ - કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી)
- કર્ણાટક રાજ્ય - લોકાયુક્ત / ઉપ લોકાયુક્તની ફરજો અને કાર્યો - તેનો સ્વભાવ - ચર્ચાચેતુ.

કર્ણાટકના ઉપ લોકાયુક્તનું પદ ખાલી પડ્યું હતું. કર્ણાટક રાજ્યના મુખ્યમંત્રીએ તે ખાલી જગ્યાને ભરવા માટે પગલાં શરૂ કર્યા અને તે અનુસંધાને ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરવા રાજ્યપાલને સલાહ આપી. રાજ્યપાલે મુખ્યમંત્રીની સલાહ સ્વીકારી, તા. ૨૦.૦૧.૨૦૧૨નો આદેશ પસાર કરી ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કર્યા હતા.

કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ તા. ૦૪.૦૨.૨૦૧૨ના પત્ર દ્વારા મુખ્યમંત્રીને સંબોધીને જણાવ્યું હતું કે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં તેમની સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો નહોતો અને તેવી નિમણૂક બંધારણીય જોગવાઈઓને અનુરૂપ નહોતી, તેમજ તેમણે તે નિમણૂક પાછી ખેંચવા વિનંતી કરી હતી. અનુસરમાં, જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક રદ કરવા જાહેર હિતમાં બે રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહ ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે જે કાર્ય બજાવતા હતા તેના વિરોધમાં ક્વો વોરંટોની રિટ પણ રજૂ કરવામાં આવી હતી.

વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે ખાસ કરીને જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકેની નિયુક્તિ અંગે કોઈ પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો, તેથી તેમની નિયુક્તિ આરંભથી જ

રદબાતલ હતી. વડી અદાલતે વધુમાં ઠરાવ્યું કે કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ હેઠળ, રાજ્યના મુખ્યમંત્રી દ્વારા રાજ્યપાલને સલાહ આપતી વખતે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશે વ્યક્ત કરેલ અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત છે અને કર્ણાટકના રાજ્યપાલે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરતો જે આદેશ પસાર કર્યો હતો, તે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા વિના પસાર કરાયેલ હોવાથી, તે ગેરકાયદેસર હતો.

જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયા અને કર્ણાટક રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરાયેલ વર્તમાન અપીલોમાં, વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્ન એ હતો કે કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) હેઠળ તેમને પ્રદાન કરાયેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને કર્ણાટકના રાજ્યપાલ દ્વારા લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિયુક્તિ કરતી વખતે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશનો અભિપ્રાય પ્રાધાન્ય ધરાવે છે કે નહીં.

અપીલોનો નિકાલ કરતાં, અદાલતે

ન્યાયમૂર્તિ રાધાકૃષ્ણન દ્વારા

ઠેરવ્યું: ૧.૧. લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા નિર્વહવાની ફરજો તપાસાત્મક સ્વરૂપની છે અને અધિનિયમની કલમ ૧૨ ની ઉપકલમો (૧) અને (૩) હેઠળનો લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તનો અહેવાલ તથા અધિનિયમની કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૫) હેઠળ રજૂ કરાયેલ વિશેષ અહેવાલ માત્ર

ભલામણાત્મક છે. લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્તની કાર્યવાહીથી સ્વતઃ કોઈ નાગરિક પરિણામ ઉપજેતું નથી, જોકે તેઓ સક્ષમ અદાલત સમક્ષ ફરિયાદ પક્ષ શરૂ કરી શકે છે. અધિનિયમની કલમો ૯, ૧૦ અને ૧૧ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્ત અધિનિયમ હેઠળ તપાસ ચલાવતી વખતે અર્ધ-ન્યાયિક ફરજો બજાવી રહ્યા છે. અધિનિયમની કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ (૨) માં પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે આવી કોઈપણ તપાસના હેતુસર, જેમાં પ્રાથમિક તપાસનો પણ સમાવેશ થાય છે, લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્તને દીવાની પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ હેઠળ દાવાની સુનાવણી કરતી દીવાની અદાલતની તમામ સત્તાઓ રહેશે, ખાસ કરીને કોઈપણ વ્યક્તિને સમન્સ પાઠવવા અને તેની હાજરી ફરજિયાત બનાવવાની તથા તેને શપથ પર પૂછપરછ કરવાની બાબતમાં. વધુમાં, કોઈપણ દસ્તાવેજની શોધખોળ અને રજૂઆત માગવાની, સોગંદનામાઓ દ્વારા પુરાવો સ્વીકારવાની, કોઈપણ જાહેર અભિલેખ અથવા તેની નકલ કોઈપણ અદાલત અથવા કચેરી પાસેથી મંગાવવાની, સાક્ષીઓ અથવા દસ્તાવેજોની તપાસ માટે કમિશન જારી કરવાની વગેરે સત્તા પણ તેમને છે. વધુમાં, કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ (૩) મુજબ લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્ત સમક્ષની કોઈપણ કાર્યવાહી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૯૩ ના અથ માં ન્યાયિક કાર્યવાહી ગણાશે. તેથી, લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્ત જ્યારે મુદ્દાઓની તપાસ કરે છે ત્યારે, ભલે તેમની ફરજોનું સ્વરૂપ તપાસાત્મક હોય, તેઓ અર્ધ-ન્યાયિક ફરજો બજાવે છે. [પરિચ્છેદ ૨૫, ૩૩] [૧૦૨૪-એ-બી; ૧૦૨૭-બી-એફ]

૧.૨. કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩(૨)(એ) અનુસાર, રાજ્યપાલને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલ સલાહના આધારે, કર્ણાટકની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતાની સલાહમશવરો સાથે લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. તેથી, રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા રાજ્યપાલને સલાહ આપવામાં આવે તે પહેલાં ઉપરોક્ત તમામ પાંચ મહાનુભાવો સાથે સલાહમશવરો કરવો જરૂરી છે, તે સ્પષ્ટ થાય છે. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, જ્યાં સુધી ઉપ લોકાયુક્તનો પ્રશ્ન છે, તે એવી વ્યક્તિ હોવી જોઈએ જેણે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અને તેની નિમણૂક મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલ સલાહના આધારે કરવામાં આવવી જોઈએ. મુખ્ય પ્રધાને આ પાંચ મહાનુભાવો, અર્થાત્ કર્ણાટકની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે સલાહમશવરો કરવો પડે છે. તેથી, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂકના હેતુસર આ પાંચેય સલાહાર્થીઓ સામાન્ય છે. નિમણૂક રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્ય પ્રધાનની સલાહના આધારે અને તે પાંચ મહાનુભાવોની સલાહમશવરો સાથે કરવી આવશ્યક છે. [ફકરા ૩૬, ૩૭] [૧૦૨૯-એફ-એચ; ૧૦૩૦-એ-ડી]

૧.૩. કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) માં ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલી ભાષા સ્પષ્ટ અને અઢિઅર્થ છે અને તેના પર વ્યાખ્યાની સુવર્ણ વિધિ, અર્થાત્ શબ્દશઃ વ્યાખ્યા, લાગુ કરવાની રહે છે. જ્યારે ભાષા સાદી અને અઢિઅર્થ હોય અને તેનો માત્ર એક જ અર્થ નીકળતો હોય ત્યારે કાયદાની કલમના અર્થઘટનનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી; કારણ કે અધિનિયમ પોતે જ પોતાનું કહે છે. કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) ને શબ્દશઃ તથા સંદર્ભસહિત વાંચતાં તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન રહેતું નથી કે રાજ્યપાલ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક માત્ર મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે જ કરી શકે છે અને વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ માત્ર પરામર્શ માટેના વ્યક્તિઓમાંના એક છે અને તેમના અભિપ્રાયને કોઈ પ્રાથમિકતા નથી. અધિનિયમ મુજબ રાજ્યપાલ માત્ર મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે જ નિમણૂક કરી શકે છે, મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા પરામર્શ માટેના અન્ય કોઈ વ્યક્તિએ વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયના આધારે નહીં. [પરિછેદ ૬૦, ૬૧ અને ૬૨] [૧૦૪૫-એફ-જી; ૧૦૪૬-એ-બી; એફ-જી]

૧.૪. મુખ્યમંત્રી કાયદેસર રીતે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને અન્ય ચાર પરામર્શીઓને પરામર્શ કરવા માટે બંધાયેલ છે, જે ફરજિયાત આવશ્યકતા છે. પરામર્શ અર્થસભર અને અસરકારક હોવો જોઈએ અને માત્ર મતો માંગવા અથવા ભલામણો મંગાવવાથી પૂરતું ગણાશે નહીં. પરામર્શીઓ કાયદામાં નિર્ધારિત સ્ત્રોતમાંથી વિવિધ નામો સૂચવી શકે છે અને તે નામોની ચર્ચા તે

હેતુસર રાજ્યના મુખ્યમંત્રી દ્વારા બોલાવવામાં આવનાર બેઠકમાં અથવા પરિપત્ર દ્વારા કરવી આવશ્યક છે. મુખ્યમંત્રી, જો કાયદામાં નિર્દિષ્ટ સ્ત્રોતમાંથી કોઈ નામ સૂચવવા અથવા સલાહ આપવા પ્રસ્તાવ રાખે, તો તે નામ પણ પરામર્શીઓ સમક્ષ ઉપલબ્ધ કરાવવું આવશ્યક છે જેથી તેઓ મુખ્યમંત્રી દ્વારા સૂચવાયેલા નામ અથવા નામો વિશે પણ પોતાના મતો વ્યક્ત કરી શકે. યોગ્ય વિચારવિમર્શ કર્યા બાદ અને અર્થસભર પરામર્શ કરીને રાજ્યના મુખ્યમંત્રી પરામર્શીઓ વચ્ચે વિચારણા માટે આવેલ કોઈ નામ રાજ્યપાલને સલાહરૂપે મોકલવા માટે મુક્ત છે. મુખ્યમંત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહને પ્રાધાન્ય રહેશે, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિતના પરામર્શીઓની સલાહને નહીં. [પરા ૬૩] [૧૦૪૭-એ-ઈ]

૧.૫. એવું કહી શકાય નહીં કે લોકાયુક્ત / ઉપ લોકાયુક્તના પદ માટે જેના સ્ત્રોતમાંથી ઉમેદવારનું નામ સૂચવવાનું હોય છે તેવા વ્યક્તિઓમાં સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કરેલા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થતો હોવાથી, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તે ઉમેદવારોના ગુણદોષોની તુલના કરવા માટે વધુ સક્ષમ સ્થિતિમાં હશે. કોઈ વ્યક્તિની ન્યાયાધીશ તરીકેની ક્ષમતા, અખંડિતતા અને ચારિત્ર્ય ઉપરાંત, અન્ય વિવિધ માહિતી પણ એકત્ર કરવી જરૂરી બને છે, કારણ કે તે સ્ત્રોતમાં આવતાં વ્યક્તિઓ નિવૃત્ત ન્યાયાધીશો હોય છે. નિવૃત્ત ન્યાયાધીશો વિષે વિવિધ માહિતી એકત્ર કરવા માટે સરકાર પાસે પોતાની ચાંત્રિકી અને પ્રણાલી છે. સંબંધિત સામગ્રી જાહેર કર્યા વિના અને અર્થપૂર્ણ તથા અસરકારક પરામર્શ કર્યા વગર

મુખ્યમંત્રી તે સ્ત્રોતમાંથી કોઈ નામ સૂચવી શકતા નથી. આ મનસ્વી પસંદગી અને નામસૂચન સામે પૂરતું રક્ષણ છે. વધુમાં, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની ફરજો અને કાર્યો તપાસાત્મક સ્વરૂપના છે અને તેમના આદેશો એવા સ્વરૂપના નથી કે જેમનો અમલ કરાવી શકાય. આવી પરિસ્થિતિમાં વિધાનમંડળે પોતાની પ્રજા મુજબ એવું માન્યું કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત પરામર્શદાતાઓના અભિપ્રાયોને કોઈ અગ્રતા આપવાની જરૂર નથી, પરંતુ મુખ્યમંત્રીની સલાહના આધારે કાર્ય કરવાનું છે. [પરા ૬૪] [૧૦૪૭-જી-એચ; ૧૦૪૮-એ-સી]

૧.૬. કર્ણાટકની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ એવો નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે કલમ ૩(૨) (એ) અને (બી) માં વપરાયેલી ભાષામાંથી કશુંપણ સ્પષ્ટ થતું નથી. મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત છે એમ ઠરાવતાં વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા વિવિધ નિર્દેશો અધિનિયમની વ્યાપ્તિની બહારના છે અને વડી અદાલતે એવી વિધાનાત્મક કવાયત કરી છે જે કાયદાની દૃષ્ટિએ અનુમત્ય નથી. તેથી, વડી અદાલત દ્વારા જારી કરાયેલા તમામ નિર્દેશો રદ કરવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓ અધિનિયમની વ્યાપ્તિની બહારના છે. [પરા ૬૫] [૧૦૪૮-ડી-એફ]

૧.૭. તેમ છતાં, મુખ્ય પ્રધાને જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિયુક્તિના મામલે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ ન કરીને ભૂલ કરી છે. રેકૉર્ડ દર્શાવે છે કે ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિયુક્તિ માટે

રાજ્યપાલને સલાહ આપતા પહેલાં સૂચવાયેલા નામો અંગે પરામર્શદાતાઓ વચ્ચે કોઈ અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક પરામર્શ કે ચર્ચા થઈ નહોતી. તેથી, જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિયુક્તિ અધિનિયમની કલમ ૩(૨) (બી) ના ઉદ્દેશનમાં છે, કારણ કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો અને તેમને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે સલાહ આપતા કે નિયુક્ત કરતા પહેલાં તેમના નામ પર વિચારવિમર્શ પણ કરવામાં આવ્યો ન હતો; પરિણામે, જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિયુક્તિ કાયદાની દ્રષ્ટિએ ટકી શકતી નથી અને તેમને રાજ્યના ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે પદ પર ચાલુ રહેવાનો અથવા તે પદ ધારણ કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી. [પરા ૬૬] [૧૦૪૮-એફ-એચ; ૧૦૪૯-એ-બી]

૧.૮. રાજ્યના મુખ્યમંત્રીને કાનૂન અનુસાર કર્ણાટક રાજ્યમાં ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે યોગ્ય પગલાં લેવા આદેશ આપવામાં આવે છે. જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયા વિરુદ્ધ કંઈપણ પ્રતિકૂળ મળ્યું નથી, તેથી અધિનિયમ હેઠળના અન્ય પાંચ પરામર્શદાતાઓ દ્વારા સૂચવાયેલા અન્ય નામો, જો હોય, સાથે ઉપ લોકાયુક્તના પદ માટે તેમની નામાવલી હજી પણ વિચારણા માટે લેવામાં આવી શકે છે. તેમ છતાં, એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે કોઈપણ પરામર્શદાતા દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયોને પ્રાથમિકતા પ્રાપ્ત નથી અને મુખ્યમંત્રી દ્વારા સૂચવાયેલ નામ, જો કોઈ હોય, સહિત પરામર્શદાતાઓ દ્વારા સૂચવાયેલા નામો અંગે યોગ્ય વિચારવિમર્શ કર્યા બાદ, મુખ્યમંત્રી ચર્ચાયેલ નામોમાંથી કોઈપણ

એક નામ અધિનિયમ હેઠળ ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે રાજ્યપાલને સલાહરૂપે રજૂ કરી શકે છે. [ફકરો ૬૭] [૧૦૪૯-બી-ઈ]

જસ્ટિસ કે.પી. મોહાપાત્રા વિ. શ્રી રામ ચંદ્ર નાયક અને અન્ય ૨૦૦૨ (૮) એસ.સી.સી. ૧: ૨૦૦૨ (૩) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૬૬; નાગેન્દ્ર નાથ બોરા અને અન્ય એક વિ. કમિશનર ઓફ હિલ્સ ડિવિઝન એન્ડ અપીલ્સ, આસામ અને અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૩૯૮: ૧૯૫૮ એસ.સી.આર. ૧૨૪૦; ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ (૧) વિ. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશિયલ વેલ્ફેર એન્ડ અદર્સ (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૬૮૫: ૨૦૦૨ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૪૦; ઓટોમોટિવ ટાયર મેન્યુફેક્ચર્સ એસોસિએશન વિ. ડિઝાઇનેડેડ ઓથોરિટી એન્ડ અદર્સ (૨૦૧૧) ૨ એસ.સી.સી. ૨૫૮: ૨૦૧૧ (૧) એસ.સી.આર. ૧૯૮; સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. હોન'બલ મિ. જસ્ટિસ આર.એ. મહેતા (રિટા.) ૨૦૧૩ (૧) સ્કેલ ૭; ચંદ્ર મોહન વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. ૧૯૬૭ (૧) એસ.સી.આર. ૭૭; ચંદ્રમૌલેશ્વર પ્રસાદ વિ. પટણા વડી અદાલત (૧૯૬૯) ૩ એસ.સી.સી. ૫૬: ૧૯૭૦ (૨) એસ.સી.આર. ૬૬૬; સેમ્શોર સિંહ વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ અને અન્ય એક (૧૯૭૪) ૨ એસ.સી.સી. ૮૩૧: ૧૯૭૫ (૧) એસ.સી.આર. ૮૧૪; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. સંકલચંદ હિમતલાલ શેઠ અને અન્ય એક (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૩: ૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.આર. ૪૨૩; સુપ્રીમ કોર્ટ એડવોકેટ્સ-ઓન-રેકૉર્ડ એસોસિએશન અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૮૩) ૪ એસ.સી.સી. ૪૪૧: ૧૯૮૩ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૬૫૯; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિ. કાલી

દાસ બલિશ અને અન્ય એક (૨૦૦૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૭૯: ૨૦૦૬ (૧) એસ.સી.આર. ૨૬૧; અશિષ હાંડા, એડવોકેટ વિ. હોન'બલ ધ ચીફ જસ્ટિસ ઓફ વડી અદાલત ઓફ પંજાબ એન્ડ હરિયાણા અને અન્ય (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૧૪૫: ૧૯૯૬ (૩) એસ.સી.આર. ૪૭૪; અશોક તંવર અને અન્ય એક વિ. સ્ટેટ ઓફ એચ.પી. અને અન્ય (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૪: ૨૦૦૪ (૬) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૦૬૫; એન. કન્નદાસન વિ. અજય ખોસે અને અન્ય (૨૦૦૯) ૭ એસ.સી.સી. ૧: ૨૦૦૯ (૭) એસ.સી.આર. ૬૬૮ અને કનૈયાલાલ સુર વિ. પરમનિધિ સાધુ ખાન એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૯૦૭: ૧૯૫૮ એસ.સી.આર. ૩૬૦ – ઉલ્લેખિત.

સમ્રાટ વિ. બેનોઆરિલાલ શર્મા એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૪૮ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

લોકુર, ન્યાયાધીશ દ્વારા [સહમત]

ઠેરવ્યુ ૧.૧. કાયદામાં નિર્ધારિત પ્રમાણે ઉપ-લોકાયુક્તના કાર્ય, સત્તાઓ, ફરજો અને જવાબદારીઓનો વ્યાપક વિસ્તાર સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તેઓ માત્ર શુદ્ધ વહીવટી અથવા કારોબારી કાર્યોની સરખામણીએ અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો જ બજાવતા નથી, પરંતુ ઉપ-લોકાયુક્ત માત્ર તપાસકર્તા અથવા તપાસ અધિકારી કરતાં પણ વધુ છે. તે જ સમયે, તેમની સ્થિતિ હોવા છતાં, તેઓ બંધનકારક નિર્ણય આપતી ન્યાયિક સત્તા સમકક્ષ સ્થાને મૂકાયેલા નથી. તેઓ તપાસકર્તા અને ન્યાયિક સત્તા વચ્ચેના કોઈ મધ્યવર્તી સ્થાને છે, જેમાં બંનેના

તત્વો સમાયેલ છે. વધુ યોગ્ય અભિવ્યક્તિના અભાવે, ઉપ-લોકાયુક્તના પદને માત્ર સ્વપ્રકૃતિની અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા તરીકે જ વર્ણવી શકાય. [પરા ૨૭]
[૧૦૫૭-ઈ-એચ]

૧.૨. ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકમાં, મુખ્ય પ્રધાને માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે જ નહીં પરંતુ અન્ય અનેક સંવિધાનિક સત્તાધીશોની પણ સલાહ લેવી આવશ્યક છે અને ઉપ-લોકાયુક્ત સંપૂર્ણપણે ન્યાયિક સત્તાધિકારી નથી તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકની પ્રક્રિયાનો પ્રારંભ કોણ કરે છે તે વિષયને વિશેષ મહત્વ રહેતું નથી. સામાન્ય રીતે, આ કાર્ય મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા જ થવું જોઈએ, કારણ કે તેમને રાજ્યપાલને સલાહ આપવાની હોય છે અને એક અર્થમાં નિમણૂક તેમની પ્રાથમિક જવાબદારી છે. પરંતુ તેનાથી સલાહ માટે આવશ્યક એવા અન્ય કોઈપણ સંવિધાનિક સત્તાધીશને આ બાબત મુખ્ય પ્રધાનના ધ્યાન પર લાવવામાંથી રોકી શકાતું નથી કે ઉપ-લોકાયુક્તનું પદ ભરવાનું જરૂરી છે અને નિમણૂક પ્રક્રિયા શરૂ થવી જોઈએ – તેનાથી વધુ કંઈ નહીં. તેઓ પૈકી કોઈએ પણ કોઈ નામ સૂચવવું યોગ્ય નથી, કારણ કે સંવિધાનિક સૌજન્યની માગણી એ રહેશે કે નિમણૂક પ્રક્રિયાનો પ્રારંભ માત્ર મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા જ થવો જોઈએ. ઉપ-લોકાયુક્ત એક વિશિષ્ટ સ્વરૂપની અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા છે એટલા માટે માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશે જ નિમણૂક પ્રક્રિયાની શરૂઆત કરવી જોઈએ, એવું માનવા માટે કોઈ કારણ નથી. ઉપ-લોકાયુક્તની પસંદગી અનેક સંવિધાનિક સત્તાધીશોને આવરી લેતી પરામર્શાત્મક પ્રક્રિયા છે

અને અધિનિયમના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કોઈપણ સંવિધાનિક સત્તાધીશ અન્યના અધીન નથી. એવું કહી શકાય નહીં કે અધિનિયમ હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટેની ભલામણ માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ તરફથી જ આવવી જોઈએ અને માત્ર તેમના દ્વારા ભલામણ કરાયેલ નામ જ વિચારણા માટે લેવો જોઈએ. [પરા ૪૫, ૪૭] [૧૦૬૪-જી-એચ; ૧૦૬૫-એ-ડી; ૧૦૬૬-એ-બી]

૧.૩. ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશની નિમણૂકમાં થતી 'પરામર્શ' અને કાયદેસર ન્યાયિક પદ પરની નિમણૂકમાં થતી 'પરામર્શ' વચ્ચે સ્પષ્ટ ભિન્નતા છે. પ્રથમ બાબતમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશે ન્યાયાધીશોના કોલેજિયમ સાથે પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે, જ્યારે બીજી બાબતમાં તે આવશ્યક નથી. ઉપ-લોકાયુક્ત કોઈ ન્યાયિક સત્તાપ્રાધિકરણ નથી, તો વળી વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ જેવી સંવિધાનિક સત્તાપ્રાધિકરણ તો ક્યારેય નથી. તેથી, અધિનિયમની કલમ ૩(૨) (બી) દ્વારા અનુમાનિત મુજબ નિમણૂક પ્રક્રિયામાં ફરજિયાત પરામર્શ મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે તેમની વ્યક્તિગત હેસિયતમાં કરવાનો છે અને સમૂહાત્મક હેસિયતમાં પરામર્શ કરવાનો નથી. [પરા ૫૬, ૫૮] [૧૦૭૦-એ-બી, ઈ-એફ]

૧.૪. અધિનિયમમાં 'પરામર્શ' સંબંધિત કોઈપણ માર્ગદર્શિકાઓ સર્વથા નિર્ધારિત કરવામાં આવેલી નથી. પરામર્શ કરવાની પદ્ધતિને સીમિત કરવી આવશ્યક નથી. મુખ્ય પ્રધાન અન્ય બંધારણીય સત્તાધિકારીઓ સાથે સામૂહિક

રીતે અથવા જૂથોમાં અથવા તો વ્યક્તિગત રીતે પણ પરામર્શ કરી શકે છે – જ્યાં સુધી પરામર્શ અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક હોય ત્યાં સુધી આ બાબતનું ખાસ મહત્વ નથી. તે જ રીતે, પરામર્શના માધ્યમને મર્યાદિત કરવું પણ આવશ્યક નથી. તે બેઠકમાં થઈ શકે અથવા પત્રવ્યવહાર દ્વારા થઈ શકે. આજના સમયમાં ઉપલબ્ધ ટેકનોલોજીની મદદથી પરામર્શ વિડિયો લિંક દ્વારા પણ થઈ શકે. પરામર્શનું સ્વરૂપ અથવા પરામર્શનું સ્થળ મહત્વનું નથી – મહત્વનું તો પરામર્શનું તત્ત્વ છે. આ બાબતને વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જોવાની છે, શબ્દાર્થો દૃષ્ટિએ નહીં. એ મહત્વનું છે કે વિચારાધીન કોઈપણ ઉમેદવારના નામ અંગે કોઈપણ બંધારણીય સત્તાધિકારીને અજ્ઞાનમાં રાખવામાં ન આવે અને અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) માં ઉલ્લેખિત દરેક બંધારણીય સત્તાધિકારીને ઉપલોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે એકબીજાએ કરેલી ભલામણની જાણ હોવી જ જોઈએ. ઉપરાંત, તેમની સમક્ષ સંપૂર્ણ અને સમાન હકીકતો હોવી આવશ્યક છે. જ્યાં સુધી આ મૂળભૂત આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થાય છે, ત્યાં સુધી 'પરામર્શ' થયો હોવાનું કહી શકાય. [પરિષેદો ૫૯, ૬૦] [૧૦૭૦-જી; ૧૦૭૧-એ-ઈ]

૧.૫. વર્તમાન મામલે, મુખ્યમંત્રીએ ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાનું નામ ભલામણ કરતાં પહેલાં વિવિધ સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓ વચ્ચે કોઈ 'પરામર્શ' થયો ન હતો. મુખ્યમંત્રીના પત્રના પ્રતિભાવમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશે ન્યાયમૂર્તિ રંગપિત્તલાચારનું નામ ભલામણ કર્યું; વિધાનસભાના અધ્યક્ષે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાની ભલામણ કરી; વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાની ભલામણ કરી; વિધાનસભામાં વિપક્ષના નેતાએ ન્યાયમૂર્તિ

મહમ્મદ અનવર અને ન્યાયમૂર્તિ રામન્નાની ભલામણ કરી; વિધાન પરિષદમાં વિપક્ષના નેતાએ ન્યાયમૂર્તિ મહમ્મદ અનવર અને ન્યાયમૂર્તિ રામન્નાની ભલામણ કરી. તેથી, ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે કુલ ચાર નિવૃત્ત ન્યાયાધીશોના નામોની ભલામણ કરવામાં આવી હતી. આ તમામ ન્યાયાધીશોના નામો તમામ સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓને જણાવવામાં આવ્યા હતા કે નહીં, તે સ્પષ્ટ નથી. ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાનું નામ મુખ્ય ન્યાયાધીશને નિશ્ચિતપણે જણાવવામાં આવ્યું ન હતું, જે તેમના તા. જથી ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૨ના પત્રમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં તેમણે ચાર વાર જણાવ્યું હતું કે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાની નિમણૂક અંગે તેમનો પરામર્શ લેવામાં આવ્યો ન હતો. આ પત્રની સામગ્રીનો રાજ્ય દ્વારા ઇનકાર કરવામાં આવ્યો નથી અને સ્પષ્ટ રીતે સ્વીકારવામાં આવી છે. ખાસ નોંધનીય છે કે મુખ્યમંત્રીએ આ પત્રનો જવાબ આપ્યો નહોતો. સ્પષ્ટ છે કે મુખ્ય ન્યાયાધીશને ઉમેદવારના નામ અંગે અજાણ રાખવામાં આવ્યા હતા અને તથ્યોનો સંપૂર્ણ તથા પૂરતો ખુલાસો કરવામાં આવ્યો ન હતો. પરિણામે, મુખ્યમંત્રીએ મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરીને ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાનું નામ ભલામણ કર્યું નહોતું. આ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) ની ફરજિયાત આવશ્યકતાના વિરુદ્ધ હતું અને તેથી એવું માનવું જ પડશે કે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાની નિમણૂક આરંભથી જ રદબાતલ હતી. [પરિચ્છેદ ૬૧, ૬૨] [૧૦૭૧-એફ-એચ; ૧૦૭૨-એ-બી; ૧૦૭૩-એ-બી]

૧.૬. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) ના હેતુઓ માટે 'પરામર્શ' નો અર્થ સહમતી અથવા સંમતિ માનવામાં આવતો નથી અને માનવામાં આવી શકતો નથી. ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે ભલામણ કરવામાં આવનાર કોઈ એક વ્યક્તિ અંગે સહમતિનો અભાવ રહેવાની શક્યતા હંમેશા રહે છે, જેમ કે વર્તમાન મામલામાં વાસ્તવમાં બન્યું છે. આવી સ્થિતિમાં, રાજ્યપાલને શું સલાહ આપવાની તે બાબતે અંતિમ નિર્ણય મુખ્ય પ્રધાનનો જ હોય છે, કારણ કે અંતિમ નિર્ણય તો તેમને જ લેવો રહે છે. [પરિચ્છેદ ૬૭] [૧૦૭૪-જી-એચ; ૧૦૭૫-એ]

૧.૭. મુખ્યમંત્રી રાજ્યપાલને કોઈપણ સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા ભલામણ ન કરાયેલ વ્યક્તિની નિમણૂક કરવા અંગે સલાહ કેમ ન આપી શકે તે માટે કોઈ કારણ નથી, જો તે તેમની સાથે પરામર્શ કરે — અહીં 'પરામર્શ' ઉપર દર્શાવ્યા મુજબની રીતમાં થયેલો હોવો જોઈએ. મુખ્યમંત્રી સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓમાંથી કોઈએ ભલામણ કરેલ વ્યક્તિઓ સિવાયની સંપૂર્ણ ભિન્ન વ્યક્તિની પણ ભલામણ કરી શકે છે, શરતે કે ઉમેદવારના નામ વિશે તેઓને અજાણ રાખવામાં ન આવ્યા હોય અને સંબંધિત તમામ તથ્યોનું પૂર્ણ અને સંપૂર્ણ પ્રકટીકરણ કરવામાં આવ્યું હોય. આ કેસના તથ્યો મુજબ, જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરવાની બાબતમાં મુખ્યમંત્રી અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ વચ્ચે કોઈ પરામર્શ થયો નહોતો. તેથી, તેમની નિમણૂક આરંભથી જ શૂન્ય અને અયોગ્ય હતી. [પરિચ્છેદ ૬૮, ૬૯] [૧૦૭૫-એ-સી, એફ-જી]

૧.૮. જ્યાં સુધી અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) નો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટેની પ્રાથમિક ‘જવાબદારી’ મુખ્ય પ્રધાન પર નિર્ભર છે, જેને રાજ્યપાલને સલાહ આપવાની હોય છે. કારણ કે મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા રાજ્યપાલને સલાહ આપવામાં આવે તે પહેલાં પરામર્શ કરવાનું આવશ્યક એવા બંધારણીય અધિકારીઓમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ માત્ર એક છે, તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે ફક્ત તેમનો જ અભિપ્રાય અન્ય બંધારણીય અધિકારીઓના અભિપ્રાયો પર પ્રભાવી રહેશે. જો એવું હોય, તો (વડી અદાલતના શબ્દોને પુનઃપ્રસ્તાવિત કરીએ તો) કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અને કર્ણાટક વિધાન પરિષદ તેમજ કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સહિતના અન્ય બંધારણીય અધિકારીઓ સાથેનો પરામર્શ માત્ર એક પ્રહસન બની રહે. એ સમજવું આવશ્યક છે કે આ બંધારણીય અધિકારીઓને પણ રાજ્યના કાર્યપાલક શાસનમાં સમાન મતાધિકાર છે અને એવું સૂચવતું કંઈ નથી કે તેમનો અભિપ્રાય મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયથી અધિનસ્ત ગણવો જોઈએ અથવા મુખ્ય ન્યાયાધીશ તેમના અભિપ્રાયો પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે. વિપરીત રીતે, કારણ કે અંતે રાજ્યપાલને સલાહ આપવાની જવાબદારી મુખ્ય પ્રધાનની જ છે, તેથી અંતિમ નિર્ણય પણ તેમને જ લેવો પડે અને ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે સર્વોપયુક્ત વ્યક્તિની નિમણૂક બાબતે રાજ્યપાલને યોગ્ય સલાહ આપવાની જવાબદારી પણ તેઓએ જ વહન કરવી પડે. [પરિષ્દ ૭૮] [૧૦૭૯-બી-૭]

૧.૯. કોઈ અધિનિયમની કાર્યપદ્ધતિ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે અધિનિયમની સામગ્રી અને તેમાં વપરાયેલા શબ્દોમાંથી જ ઉકેલવી પડે; અન્યથા ગંભીર ભૂલ થવાની શક્યતા રહે છે. કોઈ અધિનિયમનો વિચાર અને તેની સમજ તેની પોતાની જ શરતોના આધારે કરવી આવશ્યક છે. આ રીતે અધિનિયમનું અર્થઘટન કરતાં, કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક બાબતે મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતોને પ્રાધાન્ય આપવાનો કોઈ કારણ નથી. [પરા ૭૯] [૧૦૭૯-જી-એચ; ૧૦૮૦-બી-સી]

૧.૧૦. અહીં ‘ભાવિ પ્રભાવથી પૂર્વનિર્ણય બદલી નાખવાના સિદ્ધાંત’ નો કોઈ લાગુ પડતો ઉપયોગ નથી, કારણ કે ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકને પડકારથી બચાવવા માટે કોઈ પ્રબળ કારણ અસ્તિત્વમાં નથી. જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરવા બાબતે ખાસ કરીને મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે કોઈ પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો. મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે કોઈ પરામર્શના અભાવે, જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક પ્રારંભથી જ શૂન્ય છે. [ફકરા ૪, ૮૧, ૮૩] [૧૦૫૦-એ-બી; ૧૦૮૦-એફ; ૧૦૮૧-એ-બી]

એન. ગુંડપ્પા વિ. કર્ણાટક રાજ્ય ૧૯૮૯ (૩) કર્ણાટક એલ.જે. ૪૨૫; કર્ણાટક રાજ્ય વિ. એન. ગુંડપ્પા આઈ.એલ.આર. ૧૯૯૦ કર્ણાટક ૪૧૮૮; પ્રો. એસ.એન. હેગડે વિ. લોકાયુક્ત આઈ.એલ.આર. ૨૦૦૪ કર્ણાટક ૩૮૯૨; ભારત બેંક લિમિટેડ, દિલ્હી વિ. ભારત બેંક લિમિટેડ, દિલ્હીના કર્મચારીઓ

[૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૪૫૯; દુર્ગા શંકર મહેતા વિ. ઠાકુર રઘુરાજ સિંહ અને અન્ય [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૨૬૭; અસોસિયેટેડ સિમેન્ટ કંપનીઝ વિ. પી.એન. શર્મા ૧૯૬૫ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬૬; સર્વન સિંહ લાંબા વિ. ભારત સંઘ (૧૯૯૫) ૪ એસ.સી.સી. ૫૪૬: ૧૯૯૫ (૧) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૨૭; એસ.પી. સંપથ કુમાર વિ. ભારત સંઘ (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૧૨૪: ૧૯૮૭ (૧) એસ.સી.આર. ૪૩૫; આશિષ હાંડા વિ. પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતના માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને અન્ય (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૧૪૫: ૧૯૯૬ (૩) એસ.સી.આર. ૪૭૪; અશોક તંવર અને અન્ય એક વિ. હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૪: ૨૦૦૪ (૬) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૦૬૫; હરિયાણા રાજ્ય વિ. નેશનલ કન્સ્યુમર અપેરનેસ ગ્રૂપ (૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૨૮૪: ૨૦૦૫ (૩) એસ.સી.આર. ૧૧૫૮; એન. કન્નદાસન વિ. અજય ખોસે અને અન્ય (૨૦૦૯) ૭ એસ.સી.સી. ૧: ૨૦૦૯ (૭) એસ.સી.આર. ૬૬૮; સર્વોચ્ચ અદાલત એડવોકેટ્સ ઓન રેકૉર્ડ એસોસિયેશન વિ. ભારત સંઘ એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી. ૨૬૮: ૧૯૯૩ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૬૫૯; અરુણા રોય વિ. ભારત સંઘ (૨૦૦૨) ૭ એસ.સી.સી. ૩૬૮: ૨૦૦૨ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૬૬; એસ.પી. ગુપ્તા વિ. ભારત સંઘ ૧૯૮૧ સપ્લ. એસ.સી.સી. ૮૭: ૧૯૮૨ એસ.સી.આર. ૩૬૫; ભારત સંઘ વિ. સંકલચંદ હિંમતલાલ સેઠ (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૩: ૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.આર. ૪૨૩; ઇન્ડિયન એડમિનિસ્ટ્રેટિવ સર્વિસ (એસ.સી.એસ.) એસોસિયેશન

યુ.પી. અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય ૧૯૯૩ સપ્પ. (૧) એસ.સી.સી.
૭૩૦: ૧૯૯૨ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૩૮૯; એમ.એમ. ગુપ્તા વિ. જમ્મુ
અને કાશ્મીર રાજ્ય (૧૯૮૨) ૩ એસ.સી.સી. ૪૧૨: ૧૯૮૩ (૧)
એસ.સી.આર. ૫૯૩; જસ્ટિસ કે.પી. મહાપાત્ર વિ. શ્રી રામ ચંદ્ર નાયક
(૨૦૦૨) ૮ એસ.સી.સી. ૧: ૨૦૦૦ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૨ અને
મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય ફાઇનાન્શિયલ કોર્પોરેશન વિ. જયસી ડૂગ્સ એન્ડ
ફાર્માસ્યુટિકલ્સ (૧૯૯૧) ૨ એસ.સી.સી. ૬૩૭: ૧૯૯૧ (૧) એસ.સી.આર.
૪૮૦ – સંદર્ભિત.

કેસ લો સંદર્ભ

ન્યાયમૂર્તિ કે.એસ. રાધાકૃષ્ણન મુજબ :

૨૦૦૨ (૩) સપ્લી. એસસીઆર ૧૬૬ ફકરા ૧૩, ૫૭, ૫૯નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૫૮ એસસીઆર ૧૨૪૦ ફકરા ૩૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૨ (૩) એસસીઆર ૧૦૪૦ ફકરા ૩૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૧૧ (૧) એસસીઆર ૧૯૮ ફકરા ૩૨નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૧૩ (૧) સ્કેલ ૭ ફકરા ૪૮નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૬૭ (૧) એસસીઆર ૭૭ ફકરા ૫૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૭૦ (૨) એસસીઆર ૬૬૬ ફકરા ૫૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૭૫ (૧) એસસીઆર ૮૧૪ ફકરા ૫૧નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૭૮ (૧) એસસીઆર ૪૨૩ ફકરા ૫૧નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૩ (૨) સપ્તી. એસસીઆર ૬૫૯ ફકરા ૫૨, ૫૪, ૫૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૬ (૧) એસસીઆર ૨૬૧ ફકરા ૫૩નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૬ (૩) એસસીઆર ૪૭૪ ફકરા ૫૪નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૪ (૬) સપ્તી. એસસીઆર ૧૦૬૫ ફકરા ૫૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૯ (૭) એસસીઆર ૬૬૮ ફકરા ૫૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

એઆઈઆર ૧૯૪૫ પીસી ૪૮ ફકરા ૬૧નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૫૮ એસસીઆર ૩૬૦ ફકરા ૬૧નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

ન્યાયમૂર્તિ મદન બી. લોકુર મુજબ:

૧૯૮૯ (૩) કાર્લજે ૪૨૫ ફકરા ૮નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

આઈએલઆર ૧૯૯૦ કર ૨૪૮૮ ફકરા ૧૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

આઈએલઆર ૨૦૦૪ કર ૩૮૯૨ ફકરા ૧૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

[૧૯૫૦] એસસીઆર ૪૫૯ ફકરા ૨૮નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

[૧૯૫૫] ૧ એસસીઆર ૨૬૭ ફકરા ૩૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૬૫ (૨) એસસીઆર ૩૬૬ ફકરા ૩૧નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૫ (૧) સપ્તી. એસસીઆર ૪૨૭ ફકરા ૩૭, ૩૮નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૮૭ (૧) એસસીઆર ૪૩૫ ફકરા ૩૭નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૬ (૩) એસસીઆર ૪૭૪ ફકરા ૩૮, ૩૯નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૪ (૬) સપ્તી. એસસીઆર ૧૦૬૫ ફકરા ૩૯નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૫ (૩) એસસીઆર ૧૧૫૮ ફકરા ૩૯નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૯ (૭) એસસીઆર ૬૬૮ ફકરા ૪૦નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૩ (૨) સપ્તી. એસસીઆર ૬૫૯ ફકરા ૫૧નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૨ (૨) સપ્તી. એસસીઆર ૨૬૬ ફકરા ૫૩નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૮૨ એસસીઆર ૩૬૫ ફકરા ૫૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૭૮ (૧) એસસીઆર ૪૨૩ ફકરા ૫૫નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૨ (૨) સપ્તી. એસસીઆર ૩૮૯ ફકરા ૬૩નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૮૩ (૧) એસસીઆર ૫૯૩ ફકરા ૬૮નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૨૦૦૦ (૪) સપ્લી. એસસીઆર ૨૨ ફક્રા ૭૪નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૯૯૧ (૧) એસસીઆર ૪૮૦ ફક્રા ૭૬નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

દીવાની અપીલી અધિકારક્ષેત્ર : દીવાની અપીલ ક્રમાંકો ૧૯૭-૧૯૯ ના
૨૦૧૩.

બેંગલોર ખાતે કાર્પાટક વડી અદાલતના રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૦૧૨ ના
૪૮૫૨-૫૩ અને રિટ અરજી ક્રમાંક ૨૦૧૨ ના ૪૯૬૨ માં તા.
૦૩.૦૪.૨૦૧૨ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

સાથે

સી.એ. નં. ૨૦૦-૨૦૨ ઓફ ૨૦૧૩

અપીલકર્તા તરફથી કે.વી. વિશ્વનાથન, પી.વી. શેટ્ટી, વી.એન. રઘુપથી,
ગૌતમ ભારદ્વાજ, મહેશ અગરવાલ, અખિલ આનંદ, ઈ.સી. અગ્રવાલા, ઋષિ
અગ્રવાલા, અંકુર સૈગલ, અભિનવ અગ્રવાલ.

કે.એન. ભટ્ટ, શૈલેશ મડિયાલ, અનંતા નારાયણ એમ.જી., નવકેશ
બાત્રા, સંદીપ નરેન શાલુ લાલ, એસ. નરેન એન્ડ કંપની પ્રતિવાદીઓ તરફથી.

અદાલતના ચુકાદાઓ કે.એસ. પનિક્કર રાધાકૃષ્ણન, ન્યાયાધીશ દ્વારા
આપવામાં આવ્યા હતા. ૧. પરવાનગી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. આ અપીલોમાં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ (સંક્ષેપમાં ‘અધિનિયમ’) ની કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) હેઠળ તેને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને કર્ણાટકના રાજ્યપાલ દ્વારા લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિમણૂક કરતી વખતે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશે વ્યક્ત કરેલા મતોને પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત થાય છે કે નહીં.

૩. કર્ણાટક વડી અદાલતની વિભાગીય પીઠે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે અધિનિયમ હેઠળ, રાજ્યના મુખ્યમંત્રી દ્વારા રાજ્યપાલને સલાહ આપવામાં આવે ત્યારે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલ અભિપ્રાયને પ્રાથમિકતા છે. અદાલતે ઠરાવ્યું કે, કર્ણાટકના રાજ્યપાલે ૨૧.૧.૨૦૧૨ના રોજ જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરતો જે આદેશ કર્યો હતો, તે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા વિના કરવામાં આવેલ હોવાથી, તે ગેરકાયદેસર હતો. વડી અદાલતે વિવિધ દિશાનિર્દેશો પણ આપ્યા, જેમાં રાજ્ય તથા રાજ્યપાલના મુખ્ય સચિવને ચુકાદામાં સમાવિષ્ટ દિશાનિર્દેશોના અનુસંધાનમાં ઉપ લોકાયુક્તના પદને ભરવા માટે પગલાં લેવા અંગેનો દિશાનિર્દેશ પણ સમાવેશ પામે છે. વડી અદાલતના ચુકાદાથી વ્યથિત થઈ, આ અપીલો જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયા અને કર્ણાટક રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરવામાં આવી છે.

હકીકતો

૪. રાજ્યપાલના નામે જારી કરાયેલી તા. ૨૧.૧.૨૦૧૨ ની અધિસૂચનાને, જનહિતમાં, બે પ્રેક્ટિસ કરતા વકીલોએ આ દલીલ સાથે પડકારેલી કે રાજ્યમાં લોકાયુક્તાની સંસ્થા જાહેર વહીવટના ધોરણમાં સુધારો લાવવા માટે, વહીવટી કાર્યવાહી સામેની ફરિયાદોની તપાસ કરવા માટે સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી, જેમાં ભ્રષ્ટાચાર, પક્ષપાત અને વહીવટી તંત્રમાં સત્તાવાર અનુશાસનભંગના કેસોનો પણ સમાવેશ થાય છે; અને જો મુખ્ય પ્રધાનના મતને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે, તો અધિનિયમના વિષય અને હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે આ સંસ્થાએ સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ રીતે કાર્ય કરવું શક્ય બનશે નહીં.

૫. ન્યાયમૂર્તિ આર. ગુરુરાજનના રાજીનામાના પરિણામે કર્ણાટકના ઉપ લોકાયુક્તનું પદ ખાલી પડ્યું હતું અને મુખ્યમંત્રીએ તે ખાલી જગ્યા ભરવા માટે પગલાં આરંભ્યાં હતા. ત્યારબાદ, મુખ્યમંત્રીએ ૧૮.૧૦.૨૦૧૧ના રોજ કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, વિધાન પરિષદમાં પ્રતિપક્ષના નેતા અને વિધાનસભામાં પ્રતિપક્ષના નેતાને અલગ-અલગ પત્રો પાઠવી, તેમને ૨૪.૧૦.૨૦૧૧ના રોજ કે તે પહેલાં ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્તિ માટે પાત્ર વ્યક્તિઓની પેનલ સૂચવવા વિનંતી કરી હતી.

૬. મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ શ્રી એચ. રંગવિત્તલાચાર (નિવૃત્ત) નું નામ સૂચવ્યું હતું, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા તથા કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતાએ શ્રી ન્યાયમૂર્તિ કે. રામન્ના (નિવૃત્ત) અને શ્રી ન્યાયમૂર્તિ મહંમદ અનવર (નિવૃત્ત) ના નામો સૂચવ્યા હતા. કર્ણાટક વિધાન

પરિષદના અધ્યક્ષ અને કાર્ણટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયા (નિવૃત્ત) નું નામ સૂચવ્યું હતું. ત્યારબાદ મુખ્યમંત્રીએ રાજ્યપાલને ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરવાની સલાહ આપી હતી. રાજ્યપાલે, મુખ્યમંત્રીની સલાહ સ્વીકારી, તા. ૨૦.૧.૨૦૧૨ ના આદેશ દ્વારા ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરી હતી.

૭. મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને ૨૧.૦૧.૨૦૧૨ના રોજ સવારે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહના ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેના શપથવિધિ સમારોહમાં હાજરી આપવા માટેનું આમંત્રણ પ્રાપ્ત થયું હતું, જે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિના જણાવ્યા મુજબ તેમને માત્ર સાંજે જ પ્રાપ્ત થયું હતું. ત્યારબાદ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ ૦૪.૦૨.૨૦૧૨ તારીખે મુખ્ય પ્રધાનને પત્ર લખી જણાવ્યું હતું કે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરવાની બાબતમાં તેમની સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો અને તેમણે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે આ નિયુક્તિ બંધારણીય જોગવાઈઓને અનુરૂપ નહોતી તથા નિયુક્તિ પાછી ખેંચવા વિનંતી કરી હતી.

૮. મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા લેવાયેલો અભિગમ વિવિધ અખબારોમાં વ્યાપકપણે પ્રકાશિત થયો હતો; ત્યારબાદ, અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક રદ કરવા માટે જાહેર હિતમાં બે રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહ ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે જે કાર્ય કરી રહ્યા હતા તેની વિરુદ્ધ ક્વો વોરન્ટોની એક રિટ અરજી પણ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

દલીલો

૯. કર્ણાટક રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કે.વી. વિશ્વનાથને અમને વિસ્તૃત રીતે અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણો તથા તેની વિવિધ જોગવાઈઓ રજૂ કરીને દલીલ કરી હતી કે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તના પદનું સ્વરૂપ અને તેના કાર્યો તપાસ અને તપાસણીઓ હાથ ધરવાના છે અને એટલા અર્થમાં લોકાયુક્તની સંસ્થા રાજ્યના ન્યાયિક અંગનો ભાગ બનતી નથી. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં દલીલ કરી હતી કે લોકાયુક્ત સંસ્થાના કાર્યો અને ફરજો, એટલા અર્થમાં, ન્યાયતંત્ર, કેન્દ્રીય વહીવટી અધિકરણો, રાજ્ય વહીવટી અધિકરણો અથવા ગ્રાહક વિવાદ નિવારણ મંચો વગેરેના કાર્યો અને ફરજો સાથે સરખાવી શકાતી નથી.

૧૦. પરિષ્ઠ વિદ્વાન વકીલે, અધિનિયમની કલમો ૩, ૭, ૯ વગેરે જેવી વિવિધ જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરતાં રજૂ કર્યું કે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક તપાસ અને પૂછપરછ ચલાવવાના હેતુસર કરવામાં આવે છે અને તેઓ તે રીતે કોઈ ન્યાયિક કાર્યો બજાવતા નથી તથા તેમના અહેવાલો માત્ર ભલામણાત્મક સ્વરૂપના હોય છે. પરિણામે, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતોને કોઈ પ્રાધાન્ય આપવાનું અધિનિયમે ક્યારેય અનુમાનિત કર્યું નથી. પોતાની દલીલોને સમર્થન આપવા માટે, આ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ

કરવામાં આવ્યો, જેની ચર્ચા અમે આ ચુકાદાના પાછળના ભાગમાં કરીશું. જોકે, શ્રી વિશ્વનાથને નિષ્પક્ષ રીતે રજૂ કર્યું છે કે, અધિનિયમની યોજના મુજબ, ખાસ કરીને કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) હેઠળ, લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિમણૂક કરવા પહેલાં, રાજ્યની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવો મુખ્ય પ્રધાનની ફરજિયાત જવાબદારી છે, ભલે મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતોને કોઈ પ્રાધાન્ય ન હોય. વરિષ્ઠ વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્તનું પદ ભરવા બાબતે રાજ્યપાલે મુખ્ય પ્રધાનની સલાહ પર કાર્ય કરવાનું રહે છે.

૧૧. શ્રી પી.વી. શેટ્ટી, ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહ (નિવૃત્ત) તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂઆત કરી કે અધિનિયમની કલમ ૩ના સંદર્ભમાં પ્રાધાન્ય મુખ્ય પ્રધાનને છે અને મુખ્ય ન્યાયાધીશને નથી. પોતાના આ દાવાના સમર્થનમાં, આ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓનો સંદર્ભ અપાયો, જેની ચર્ચા અમે ચુકાદાના પાછળના ભાગમાં કરીશું. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતે આપેલો એવો ચુકાદો કે જેમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય છે એમ માનવામાં આવ્યું છે, તે સર્વોચ્ચ અદાલત તથા વડી અદાલતોના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક, રાજ્ય ગ્રાહક મંચના અધ્યક્ષની નિમણૂક, કેન્દ્રીય વહીવટી અધિકરણ અને તે મુજબના અન્ય મામલાઓ સાથે સંબંધિત છે, અને તે ચુકાદાઓમાં નિર્ધારિત તત્ત્વ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી)નું અર્થઘટન કરતી વખતે લાગુ પડતું નથી. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં રજૂ કર્યું કે

ગવર્નરે સૂચવેલ નામો અંગે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે વિશિષ્ટ પરામર્શ થવો જોઈએ એવો વડી અદાલતનો તર્ક કાયદાની દૃષ્ટિએ ટકાઉ નથી. શ્રી પી.વી. શેટ્ટીએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે 'પરામર્શ' શબ્દસમૂહને કલમમાં અભિપ્રેત બંધારણીય સત્તાધિકારીઓની સંમતિ તરીકે સમજવો શક્ય નથી.

૧૨. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે મુખ્યમંત્રીએ કેટલાક પરામર્શદાતાઓ દ્વારા સૂચવાયેલા ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ રાજ્યપાલને સૂચવ્યું હતું અને રાજ્યપાલે તેમને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કર્યા હતા. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે, જો એમ માની લેવામાં આવે કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો, તો પણ મુખ્યમંત્રિના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય હતું અને રાજ્યપાલે મુખ્યમંત્રિના પરામર્શને યોગ્ય રીતે સ્વીકારીને ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કર્યા હતા. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે કોઈપણ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવામાં થયેલી નિષ્ફળતા નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયાને દૂષિત કરતી નથી, કારણ કે મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને કોઈ પ્રાધાન્ય અપાઈ શકતું નહોતું. તેથી, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરતી જાહેરનામું રદ કરીને વડી અદાલતે ગંભીર ભૂલ કરી છે. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતે તેના ચુકાદામાં આપેલા વિવિધ નિર્દેશો નિયમનિર્માણના ક્ષેત્રમાં આવે છે, જે કાયદામાં અનુમત્ય નથી.

૧૩. શ્રી કે.એન. ભટ્ટ, પ્રતિવાદીઓ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ વિવિધ દિશાનિર્દેશોને સમર્થન આપ્યું, જે તેમના મતે કર્ણાટક રાજ્યમાં લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા નિર્વહવાની પ્રકૃતિ અને ફરજોનું ધ્યાન રાખતાં સર્વોપરી મહત્વ ધરાવે છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે સૂચવ્યું કે લોકાયુક્તની સંસ્થા જાહેર વહીવટના ધોરણોમાં સુધારો લાવવા માટે સ્થાપિત કરવામાં આવી છે, જેથી વહીવટી નટપટિઓ વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલી ફરિયાદોની તપાસ કરી શકાય, જેમાં ભ્રષ્ટાચાર, પક્ષપાત અને વહીવટી તંત્રમાં શાસકીય અનિયમિતતાના કેસોનો પણ સમાવેશ થાય છે. શ્રી ભટ્ટે આ અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓની અન્ય રાજ્યોના સમાન અધિનિયમો સાથે તુલના કરી અને રજૂ કર્યું કે, જ્યાં સુધી કર્ણાટક અધિનિયમનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં પરામર્શદાતાઓની બહુસભ્ય મંડળી છે અને અધિનિયમમાં પણ એવો કોઈ સંકેત નથી કે અન્યના મત કરતાં કોનો મત પ્રબળ ગણવો. આ અદાલતના જસ્ટિસ કે.પી. મોહાપાત્રા વિ. શ્રી રામ ચંદ્ર નાયક અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૮ એસ.સી.સી. ૧, ના ચુકાદા પર નોંધપાત્ર આધાર મુકવામાં આવ્યો, જેમાં આ અદાલતે એવો મત વ્યક્ત કર્યો છે કે મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત છે અને તે રાજ્ય માટે બંધનકારક છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા નિર્વહવાની વર્તણૂક અને ફરજો સ્પષ્ટ છે, તેથી રાજ્યનો નિષ્કલંક વહીવટ જળવાઈ રહે અને કુવહીવટ ઉજાગર થાય તે સુનિશ્ચિત કરવામાં સર્વોચ્ચ મહત્વ આપવું જરૂરી છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે કર્ણાટક લોકાયુક્તની ફરજો ઓડિશાના લોકપાલની

ફરજો સાથે સમાન છે અને તે ચુકાદામાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી)નું અર્થઘટન કરતી વખતે પણ લાગુ પડશે.

૧૪. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂઆત કરી કે મુખ્ય પ્રાધાન્ય મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયોને આપવું જરૂરી છે, તે માટે નહીં કે નિયુક્ત કરાયેલા વ્યક્તિઓ ન્યાયિક અથવા અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો બજાવી રહ્યા છે, પરંતુ તેથી કે ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં જેમની નિમણૂક અંગે સલાહ આપવામાં આવે છે તેવા વ્યક્તિઓનો સ્ત્રોત સર્વોચ્ચ અદાલતના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશો, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશો અને વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોનો બનેલો છે. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં રજૂઆત કરી કે, તેથી, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કારણ કે તેવા વ્યક્તિઓ સર્વોચ્ચ અદાલતના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશો અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશો અથવા વડી અદાલતના ન્યાયાધીશો રહ્યા હતા, તેઓને પદો પર નિયુક્ત કરવાના વ્યક્તિઓની યોગ્યતા વિશે વધુ સારી રીતે જાણવાની વધુ અનુકૂળ સ્થિતિમાં હશે.

૧૫. અધિનિયમની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિમાં ઊંડાણપૂર્વક પ્રવેશ કર્યા બાદ, હવે અદાલતમાં ઉઠાવવામાં આવેલી વિવિધ દલીલોની તપાસ કરીએ.

ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

૧૬. ભારતના રાષ્ટ્રપતિએ તા. ૦૫.૦૧.૧૯૬૬ની સૂચના ક્રમાંક ૪૦/૩/૬૫-એ.આર.(પી) દ્વારા, જાહેર સેવાઓમાં કાર્યક્ષમતા અને

અખંડિતતાના સર્વોચ્ચ ધોરણો સુનિશ્ચિત કરવા, સરકારની સામાજિક અને આર્થિક નીતિઓના અમલીકરણ માટે જાહેર વહીવટને યોગ્ય સાધન બનાવવા અને વિકાસના સામાજિક તથા આર્થિક હેતુઓ સિદ્ધ કરવા તેમજ તેને લોકો પ્રત્યે પ્રતિસાદી બનાવવાના હેતુસર, અન્ય મુદ્દાઓ ઉપરાંત "નાગરિકોની ફરિયાદોના નિવારણની સમસ્યાઓ" અંગે વિચારણા કરવા માટે વહીવટી સુધાર આયોગની નિમણૂક કરી હતી. આયોગને નાગરિકોની ફરિયાદોના નિવારણની સમસ્યાઓ સહિત વિવિધ પ્રશ્નોની તપાસ કરવા જણાવવામાં આવ્યું હતું. આયોગને વિશેષરૂપે સોંપવામાં આવેલી સંદર્ભ શરતોમાંથી એક મુજબ તેને નાગરિકોની ફરિયાદોના નિવારણની સમસ્યાઓનો, એટલે કે:

(૧) ફરિયાદોના નિવારણ માટેની હાલની વ્યવસ્થાઓની પૂરકતા; અને

(૨) ફરિયાદોના નિવારણ માટે કોઈ વિશેષ સંસ્થાની સ્થાપના માટે કોઈ નવી યાંત્રિક વ્યવસ્થા શરૂ કરવાની જરૂરિયાત.

વિસ્તૃત ચર્ચા પછી કમિશને તા. ૧૪.૧૦.૧૯૬૬ના રોજ પોતાના અહેવાલને તા. ૨૦.૧૦.૧૯૬૬ના પત્ર દ્વારા પ્રધાનમંત્રીને રજૂ કર્યો.

૧૭. કમિશને સૂચવ્યું હતું કે કેન્દ્ર તેમજ રાજ્યોમાં મંત્રીઓ અથવા સરકારના સચિવોના વહીવટી કૃત્યો વિરુદ્ધની ફરિયાદોનો નિરાકરણ કરવા માટે એક સત્તામંડળ હોવું જોઈએ અને અન્ય અધિકારીઓના વહીવટી કૃત્યો વિરુદ્ધની

ફરિયાદોનો નિરાકરણ કરવા માટે દરેક રાજ્યમાં તથા કેન્દ્ર ખાતે અન્ય એક સત્તામંડળ હોવું જોઈએ અને આ તમામ સત્તામંડળો કાર્યપાલિકા, વિધાનમંડળ તથા ન્યાયતંત્રથી સ્વતંત્ર હોવા જોઈએ.

સમિતિએ તેના અહેવાલમાં નીચે મુજબ જણાવ્યું છે:

"૨૧. ઉપર ઉલ્લેખિત રાજકીય પાસાં પર અમે સાવધાનીપૂર્વક વિચાર કર્યો છે અને તેમાં કંઈક બળ રહેલું છે તે અમે માન્ય રાખીએ છીએ, તેમ છતાં અમને એવું લાગે છે કે આવી સંસ્થાના કારણે વડા પ્રધાનના હાથ નબળા પડવાને બદલે વધુ મજબૂત બનશે. પ્રથમ તો, આવી સત્તાધિકારીની ભલામણો તેમને પોતાના જ સહકર્મીઓ વિરુદ્ધ તપાસ કરવાની અપ્રિય ફરજમાંથી મુક્ત કરશે. બીજું, તેઓ આ બાબતનો નિકાલ પ્રસિદ્ધિના તેજ પ્રકાશ વિના કરી શકશે, કારણ કે એવો પ્રચાર ઘણી વખત વાતાવરણને દૂષિત કરે છે અને સામાન્ય જનતાના નિર્ણયને અસર કરે છે. ત્રીજું, તે તેમને આંતરિક દબાણોથી બચવા સક્ષમ બનાવશે, જે ઘણી વખત દોષિત વ્યક્તિને ઢાંકી રાખવામાં સહાયરૂપ થાય છે. વડા પ્રધાન અંગે અમે જે કહ્યું છે તે જ, જરૂરી અનુરૂપ ફેરફારો સાથે, મુખ્ય પ્રધાન પર પણ લાગુ પડે છે.

ભ્રષ્ટાચારના કેસો:

૨૩. શાસનમાં ભ્રષ્ટાચારના વ્યાપક પ્રસાર અંગે જાહેર મત લાંબા સમયથી ઉશ્કેરાયેલો રહ્યો છે અને ઉપર ઉલ્લેખિત સ્વતંત્ર સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ આવતા

પ્રકરણોમાં ભ્રષ્ટ્ર હેતુ તથા પક્ષપાતના આક્ષેપો અથવા તેના વાસ્તવિક પુરાવાનો સમાવેશ થવાની સંભાવના છે. અમારું માનવું છે કે આ સંસ્થાએ આવા પ્રકરણોનો પણ વ્યવહાર કરવો જોઈએ, પરંતુ જ્યાં પ્રકરણો એવા હોય કે જેમાં ફોજદારી આરોપ અથવા અદાલત દ્વારા સંજ્ઞાન લઈ શકાય તેવું કદાચાર સામેલ થતું હોય, ત્યાં તે પ્રકરણ, જે લાગુ પડે તે મુજબ, પ્રધાનમંત્રી અથવા મુખ્યમંત્રીના ધ્યાન પર લાવવામાં આવવું જોઈએ. ત્યારબાદ, યોગ્ય પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરીને અને આવશ્યક ઔપચારિકતાઓનું અનુસરણ કરીને, તે અનુરૂપ કાયદાની પ્રક્રિયાને ગતિ આપશે. જ્યાં જ્યાં હાલ વિજિલન્સ કમિશનોની પ્રચલિત વ્યવસ્થા અમલમાં હોય, ત્યાં આ સંસ્થાની સ્થાપના થતા જ તે અનાવશ્યક બની જશે અને તેને રદ કરવી પડશે.

સંસ્થાના અધિકારીઓની નિયુક્તિ:

૨૪. અમે સૂચવીએ છીએ કે મંત્રીઓ અને સરકારના સચિવો વિરુદ્ધની ફરિયાદોનો વ્યવહાર કરતી સત્તાને "લોકપાલ" તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે અને કેન્દ્ર તેમજ રાજ્યોમાં અન્ય અધિકારીઓ વિરુદ્ધની ફરિયાદોનો વ્યવહાર કરવા સશક્ત બનાવવામાં આવેલી અન્ય સત્તાઓને "લોકાયુક્ત" તરીકે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે. મંત્રીઓની કાર્યવાહી સાથે સચિવોની કાર્યવાહીનો પણ લોકપાલના અધિકારક્ષેત્રમાં સમાવેશ કરવાનો અમારો નિર્ણય કેમ છે તે અંગે થોડું કહેવું યોગ્ય રહેશે. અમે આ નિર્ણય તેથી લીધો છે કે અમને લાગે છે કે જે સ્તરે મંત્રીઓ અને સચિવો કાર્ય કરે છે, ત્યાં ઘણીવાર એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ બની શકે છે કે એક કાર્યકરના કાર્યક્ષેત્રનો અંત ક્યાં થાય છે અને બીજા કાર્યકરના

કાર્યક્ષેત્રની શરૂઆત ક્યાંથી થાય છે. મંત્રી અને સચિવની જવાબદારીઓ તથા પ્રભાવ વચ્ચેની સીમારેખા અતિ સૂક્ષ્મ છે; અને કોઈ પણ સ્થિતિમાં ઘણું બધું તેમના પરસ્પર વ્યક્તિગત સમીકરણ અને વ્યક્તિત્વ પર નિર્ભર રહે છે, અને ખૂબ સંભાવના છે કે અનેક કેસોમાં બંનેની જવાબદારીઓનું નિર્ધારણ પ્રશ્નરૂપ બનશે.

૨૫. લોકપાલ અને લોકાયુક્તાની સંસ્થાઓની નીચે મુજબ મુખ્ય વિશેષતાઓ હશે:—

(એ) તેઓ પ્રત્યક્ષ રીતે સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ હોવા જોઈએ.

(બી) તેમની તપાસો અને કાર્યવાહી ખાનગી રીતે હાથ ધરવામાં આવવી જોઈએ અને તે સ્વરૂપે અનૌપચારિક હોવી જોઈએ.

(સી) તેમની નિમણૂક, શક્ય તેટલી હદ સુધી, અરાજકીય હોવી જોઈએ.

(ડી) તેમની સ્થિતિની તુલના દેશમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયિક પદાધિકારીઓ સાથે થવી જોઈએ.

(ઈ) તેઓએ અન્યાય, ભ્રષ્ટાચાર અથવા પક્ષપાતના કૃત્યો સંકળાયેલા વિવેકાધીન ક્ષેત્રની બાબતોનો વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

(એફ) તેમની કાર્યવાહી ન્યાયિક હસ્તક્ષેપને આધીન હોવી જોઈએ નહીં અને તેમની ફરજો સાથે સંબંધિત માહિતી પ્રાપ્ત કરવામાં તેઓને શક્ય તેટલી વિશાળ છૂટછાટ અને સત્તાઓ હોવી જોઈએ.

(જી) તેઓ કાર્યપાલક સરકાર પાસેથી કોઈ લાભ અથવા આર્થિક લાભની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહીં.

સંસ્થાઓના આ આવશ્યક લક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને, આયોગે ભલામણ કરી છે કે કેન્દ્ર સ્તરે લોકપાલ અને રાજ્ય સ્તરે લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવામાં આવે.

લોકાયુક્ત

૩૬. જ્યાં સુધી લોકાયુક્તનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી અમે કલ્પના કરીએ છીએ કે તેવા પ્રશ્નો સાથે તે સંબંધિત રહેશે, જે મંત્રીઓ અને સચિવોના સંદર્ભમાં લોકપાલ સમક્ષ ઉપસ્થિત થનારા પ્રશ્નો સમાન હશે; જોકે, શાસકીય પદક્રમના નીચલા સ્તરે લેવાયેલા પગલાંના સંદર્ભમાં, તેને ઘણી બાબતોમાં ફરિયાદીઓને સક્ષમ ઉચ્ચ સ્તર સમક્ષ દોરી જવા પડશે. તેથી, અમે માનીએ છીએ કે તેની સત્તાઓ, કાર્યો અને પ્રક્રિયાઓ, અમે લોકપાલ માટે જે નિર્ધારિત કરી છે, તે મુજબ જરૂરી ફેરફારો સાથે નિર્ધારિત કરી શકાય. તેમ છતાં, તેની હેસિયત, સ્થાન, વેતનભથ્થાં વગેરે, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ હોવા જોઈએ અને યોગ્ય નાગરિકને ન્યાય અપાવવા માટે, જે સંબંધિત સરકારના સચિવ અથવા વિભાગના વડા સાથે તેને મોટાભાગે વ્યવહાર કરવાનો રહેશે, તેમની પાસે તેને નિર્વિઘ્ન પ્રત્યક્ષ પહોંચનો હક હોવો જોઈએ. જ્યાં તે સંબંધિત વિભાગ દ્વારા લેવાયેલા પગલાંથી અસંતોષ અનુભવે, ત્યાં તે સંબંધિત મંત્રી અથવા સચિવ પાસેથી તાત્કાલિક સુધારાત્મક પગલું મેળવવાની સ્થિતિમાં હોવો

જોઈએ, અને એવું ન થતાં, પ્રકરણ અનુસાર, તે પ્રધાનમંત્રી અથવા મુખ્ય પ્રધાનનું વ્યક્તિગત ધ્યાન દોરવામાં સક્ષમ હોવો જોઈએ. લોકાયુક્તના કાર્યો અને સત્તાઓ તથા તેના દ્વારા અનુસરવામાં આવવાની પ્રક્રિયાઓને અહીં વધુ વિગતે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવું અમને આવશ્યક જણાતું નથી.

સંવિધાન સુધારો-જરૂરી છે કે નહીં?

૩૭. અમે લોકપાલ સંસ્થાની સ્થાપના માટે કોઈ સંવિધાનિક સુધારો જરૂરી રહેશે કે નહીં અને સંબંધિત કેન્દ્ર તથા રાજ્યના બંને કાર્યકર્તાઓને આવરી લેવા માટે લોકપાલનું પદ કેન્દ્રીય વિધાન દ્વારા સ્થાપિત કરી શકાય તે શક્ય છે કે નહીં, તે બાબતે સાવધાનીપૂર્વક વિચારણા કરી છે. અમે આ વાત સાથે સહમત છીએ કે લોકપાલ સંપૂર્ણપણે કાર્યક્ષમ બને અને સંવિધાન હેઠળના અન્ય કાર્યકર્તાઓ સાથે કોઈ સંઘર્ષ વિના તેને સત્તા પ્રાપ્ત થાય, તે માટે તેના પદને, તેની સત્તાઓને, કાર્યોને વગેરેને સંવિધાનિક દરજ્જો આપવો જરૂરી રહેશે. તેમ છતાં, અમને એવું લાગે છે કે આ બાબત કાર્યાન્વિત થાય તેની રાહ જોઈને સરકાર લોકપાલનું પદ સ્થાપિત કરે તે આવશ્યક નથી. અમને વિશ્વાસ છે કે સંવિધાન હેઠળ તેની સ્થિતિની વ્યાખ્યા વિના પણ લોકપાલ મોટી સંખ્યામાં કેસોમાં કાર્ય કરી શકશે. સંવિધાનિક સુધારો અને સંબંધિત અધિનિયમમાં જરૂરી અનુસંગિક ફેરફારો ત્યારબાદ થઈ શકે. તે દરમિયાન, સરકાર એ સુનિશ્ચિત કરી શકે કે લોકપાલ અથવા લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવામાં આવે અને તે પોતાના કાર્યાલયની સ્થાપના કરવા, પોતાની પ્રક્રિયાઓ નિર્ધારિત કરવા વગેરે માટે પૂર્વતૈયારીરૂપ પગલાં ભરે અને સંવિધાનિક જોગવાઈઓ વિના જેટલી હદ સુધી તે

કરી શકે તેટલી હદ સુધી પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે. અમને વિશ્વાસ છે કે જરૂરી સહાય સંસદ તરફથી પ્રાપ્ત થશે.

નિષ્કર્ષ

૩૮. અમે એ હકીકત પર વિશેષ ભાર મૂકવા ઇચ્છીએ છીએ કે અમારા આ આંતરિક અહેવાલમાં સમાવિષ્ટ ભલામણોના વહેલી તકે અમલીકરણને અમે સર્વોચ્ચ મહત્વ આપીએ છીએ. આવા ઉપાયની તાત્કાલિકતાને માન્યતા આપવામાં અમે એકલા નથી, તે વાત ઉપર ઉદ્ભૂત કરેલા બ્રિટિશ ઉદાહરણ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. અમને કોઈ શંકા નથી કે ભારતમાં અમે સૂચવેલી લોકપાલ અથવા લોકાયુક્તાની સંસ્થાની કાર્યપદ્ધતિ અન્ય દેશો દ્વારા તીવ્ર અપેક્ષા અને રસ સાથે જોવામાં આવશે. અમને આશા છે કે અમારી ભલામણની તાત્કાલિકતા અને મહત્વ અંગે વિચાર કરતી વખતે સરકાર આ પાસાને પણ સંપૂર્ણપણે ધ્યાનમાં રાખશે. જોકે તેનો સમય આગામી ચૂંટણીને અત્યંત નજીકનો છે, તો પણ આ આંતરિક અહેવાલ રજૂ કરવાની આવશ્યકતા સાથે તેનું કોઈ સંબંધ નથી, તેવી સરકારને ખાતરી આપવાની અમને ભાગ્યે જ જરૂર છે. અમે માત્ર ગુણદોષના આધારે જ આવી ભલામણની જરૂરિયાત અનુભવી છે અને અમને ખાતરી છે કે અમે તેને એક દિવસ પણ મોડું કર્યા વગર રજૂ કરી રહ્યા છીએ."

૧૮. ઉપરોક્ત અહેવાલના આધારે, નીચે દર્શાવેલ વિધેયક કાર્પાટક વિધાનમંડળ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, જે નીચે મુજબ છે:—

"પ્રશાસકીય સુધારા આયોગે રાજ્ય સ્તરે લોકાયુક્તની નિમણૂકના હેતુસર લોકાયુક્ત સંસ્થાની સ્થાપના કરવાની ભલામણ કરી હતી, જેથી પ્રશાસકીય ચંત્રણામાં ભ્રષ્ટાચાર, પક્ષપાત અને સત્તાવાર અનુશાસનહીનતા જેવા કેસો સહિત પ્રશાસકીય કાર્યવાહી વિરુદ્ધની ફરિયાદોની તપાસ કરીને જાહેર પ્રશાસનના ધોરણોમાં સુધારો કરી શકાય."

જનતા પાર્ટીના ચૂંટણી ઘોષણાપત્રમાં કરવામાં આવેલા ચૂંટણી વચનોમાંનું એક લોકાયુક્ત સંસ્થાની સ્થાપના કરવાનો હતો.

આ વિધેયકમાં જાહેર સેવકોના વર્તન સંબંધિત આક્ષેપો અથવા ફરિયાદોની તપાસ કરવા અને તેના વિષે અહેવાલ આપવા માટે એક લોકાયુક્ત તથા એક અથવા વધુ ઉપલોકાયુક્તોની નિમણૂક કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે।

અધિનિયમ દ્વારા આવરી લેવામાં આવતા લોકસેવકોમાં નીચેનો સમાવેશ થાય છે :-

(૧) મુખ્ય પ્રધાન;

(૨) રાજ્યના વિધાનમંડળના અન્ય તમામ મંત્રીઓ અને સભ્યો;

(૩) રાજ્ય સરકારના તમામ અધિકારીઓ;

(૪) સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓ, રાજ્ય વિધાનમંડળના કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ સ્થાપિત કાનૂની સંસ્થાઓ અથવા નિગમોના અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ, સહકારી મંડળીઓ સહિત;

(૫) સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓ, રાજ્ય સરકારની માલિકીની અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની નિગમો, એવી કંપની wherein રાજ્ય સરકાર પાસે એકાવન ટકાથી ઓછી નહીં એવી હિસ્સેદારી હોય, સોસાયટીઓની નોંધણી અધિનિયમ હેઠળ નોંધાયેલ સંસ્થાઓ, સહકારી સંસ્થાઓ અને વિધાનમંડળના કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના અધિન સ્થાપિત વિશ્વવિદ્યાલયોની સેવામાં રહેલ વ્યક્તિઓ.

જ્યાં, ફરિયાદની તપાસ પછી, લોકાયુક્તને એવું લાગે છે કે કોઈ જાહેર સેવક વિરુદ્ધનો આક્ષેપ પ્રથમદ્રષ્ટ્યે સચોટ છે અને તે તેના દ્વારા ધારિત પદ અંગે એવી ઘોષણા કરે છે, અને તે ઘોષણા સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે છે, ત્યારે સંબંધિત જાહેર સેવક, જો તે મુખ્ય પ્રધાન અથવા અન્ય કોઈ મંત્રી અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળનો સભ્ય હોય તો, પોતાનું પદત્યાગ કરશે અને જો તે અન્ય કોઈ બિન-સરકારી વ્યક્તિ હોય તો, તેણે પોતાનું પદ ખાલી કર્યું હોવાનું માનવામાં આવશે, અને જો તે સરકારી અધિકારી હોય તો, ઘોષણાની

સ્વીકૃતિની તારીખથી તેને સસ્પેન્શન હેઠળ રાખવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવશે.

જો, તપાસ પછી, લોકાયુક્ત આ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે જાહેર સેવકે કોઈ ફોજદારી ગુનો કર્યો છે, તો તે કોઈ અન્ય સત્તાધિકારીનો સંદર્ભ લીધા વિના ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી શરૂ કરી શકે છે. આવી ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી માટે કોઈ કાયદા હેઠળ આવશ્યક પૂર્વ મંજૂરી આપવામાં આવેલી માનવામાં આવશે.

ચોકસી આયોગ રદ કરવામાં આવે છે. પરંતુ ચોકસી આયોગ સમક્ષ બાકી રહેલી બધી પૂછપરછો અને તપાસો તેમજ અન્ય તમામ શિસ્તસંબંધી કાર્યવાહી લોકાયુક્તને હસ્તાંતરિત કરવામાં આવશે.

કેટલાક ફેરફારો સાથે આ વિધેયક કાર્ગટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ તરીકે અધિનિયમ બન્યું.

સંબંધિત જોગવાઈઓ

૧૯. જે મુદ્દાઓની તપાસ કરવી જરૂરી છે તે અધિનિયમની કલમ ૭માં પ્રદાન કરવામાં આવ્યા છે, જે સરળ સંદર્ભ માટે નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

“૭. જે બાબતોની તપાસ લોકાયુક્ત અને ઉપલોકાયુક્ત દ્વારા કરવામાં આવી શકે. –

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓના આધીન રહીને, લોકાયુક્ત કોઈપણ એવી કાર્યવાહીનો તપાસ કરી શકે છે, જે નીચે દર્શાવેલના

સામાન્ય અથવા વિશિષ્ટ અનુમોદનથી અથવા તેમના દ્વારા કરવામાં આવી હોય. –

(૧) મુખ્ય પ્રધાન;

(૨) એક મંત્રી અથવા એક સચિવ;

(૩) રાજ્ય વિધાનમંડળનો સભ્ય; અથવા

(૪) રાજ્ય સરકાર દ્વારા આ બાબતે લોકાયુક્તાની સલાહ લઈને જાહેર કરાયેલા વર્ગનો જાહેર સેવક હોય તેવો કોઈ અન્ય જાહેર સેવક; એવા કોઈપણ મામલામાં, જેમાં વ્યથા અથવા આક્ષેપ સંકળાયેલી ફરિયાદ એવી કાર્યવાહી સંબંધે કરવામાં આવે.

(૨) અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, ઉપ-લોકાયુક્ત મુખ્યમંત્રી, મંત્રી, વિધાનસભાના સભ્ય, સચિવ અથવા ઉપકલમ (૧) માં ઉલ્લેખિત અન્ય જાહેર સેવક સિવાયના કોઈપણ જાહેર સેવક દ્વારા અથવા તેના સામાન્ય અથવા વિશિષ્ટ અનુમોદનથી કરવામાં આવેલી કોઈપણ કાર્યવાહી અંગે તપાસ કરી શકે છે, એવા દરેક મામલામાં જેમાં આવી કાર્યવાહી અંગે ફરિયાદ અથવા આક્ષેપ સમાવવામાં આવેલ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય, અથવા ઉપ-લોકાયુક્તના મત મુજબ, આવી કાર્યવાહી ફરિયાદ અથવા આક્ષેપનો વિષય બની શકે છે અથવા બની શકી હોત.

(૨-અ) ઉપકલમો (૧) અને (૨) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, રાજ્ય સરકાર દ્વારા તેને સંદર્ભિત કરવામાં આવે તો લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત કોઈ લોકસેવક દ્વારા અથવા તેની સામાન્ય કે વિશિષ્ટ મંજૂરીથી કરવામાં આવેલી કોઈપણ કાર્યવાહી અંગે તપાસ કરી શકે છે.

(૩) જ્યાં આ અધિનિયમ હેઠળ બે અથવા વધુ ઉપ-લોકાયુક્તોની નિમણૂક કરવામાં આવી હોય, ત્યાં લોકાયુક્ત સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશ દ્વારા, આ અધિનિયમ હેઠળ તેઓ દ્વારા તપાસ કરી શકાય તેવી બાબતો તેઓ પૈકી દરેકને સોંપી શકે છે:

પરંતુ એ શરતે કે આ અધિનિયમ હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા કરવામાં આવેલી કોઈ તપાસ, તથા એવી તપાસના સંબંધમાં તેની દ્વારા લેવામાં આવેલી કોઈ કાર્યવાહી અથવા કરવામાં આવેલી કોઈ બાબત, માત્ર આ કારણસર પ્રશ્નાર્હ નહીં બને કે એવી તપાસ એવી બાબત સાથે સંબંધિત છે જે એવો આદેશ દ્વારા તેને સોંપવામાં આવેલ નથી.

(૪) ઉપકલમો (૧) થી (૩) માં સમાવિષ્ટ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, જ્યારે કોઈ ઉપ-લોકાયુક્ત ગેરહાજરી, બીમારી અથવા અન્ય કોઈ કારણસર પોતાની ફરજો બજાવવામાં અસક્ષમ હોય,

ત્યારે તેની ફરજો, જો કોઈ અન્ય ઉપ-લોકાયુક્ત હોય તો, તે અન્ય ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા અને જો કોઈ અન્ય ઉપ-લોકાયુક્ત ન હોય તો, લોકાયુક્ત દ્વારા બજાવી શકાશે."

૨૦. કેટલીક બાબતો લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની તપાસને આધીન બનાવવામાં આવી નથી, જેની જોગવાઈ અધિનિયમની કલમ ૮ માં કરવામાં આવી છે, અને સરળ સંદર્ભ માટે તે નીચે પણ ઉતારવામાં આવે છે:

"૮. તપાસને આધીન ન હોય તેવા મુદ્દાઓ.-

(૧) નીચે પછી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તે સિવાય, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈપણ કાર્યવાહી અંગેના અન્યાય-ફરિયાદને આવરી લેતી ફરિયાદના મામલે કોઈ તપાસ હાથ ધરશે નહીં, -

(એ) જો આવી કાર્યવાહી બીજી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કરાયેલ કોઈ બાબત સંબંધિત હોય; અથવા

(બી) જો ફરિયાદીને કોઈ ટ્રિબ્યુનલ, અદાલત અધિકારી અથવા અન્ય સત્તાધિકારી સમક્ષ અપીલ, પુનરીક્ષણ, પુનર્વિચાર અથવા અન્ય કાર્યવાહી દ્વારા કોઈ ઉપાય છે અથવા હતો અને તેણે તેનો લાભ લીધો નથી.

(ર) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત તપાસ કરશે નહીં, -

(એ) એવી કોઈપણ કાર્યવાહી, જેના સંબંધમાં લોકાયુક્ત અથવા, પરિસ્થિતિ અનુસાર, ઉપલોકાયુક્તની પૂર્વ સંમતિથી ઔપચારિક અને જાહેર તપાસનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોય;

(બી) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તની, જે મુજબ લાગુ પડે તે મુજબ, પૂર્વ સંમતિથી, તપાસ પંચ અધિનિયમ, ૧૯૫૨ હેઠળ તપાસ માટે સંદર્ભિત કરવામાં આવેલ વિષય સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહી;

(સી) ફરિયાદકર્તાને જે તારીખે ફરિયાદ કરાયેલ કાર્યવાહી વિશે જાણ થાય છે, તે તારીખથી છ મહિનાની અવધિ પૂર્ણ થયા પછી કરવામાં આવેલી કોઈપણ ફરિયાદ, જેમાં ફરિયાદનો વિષય સામેલ હોય; અથવા

(ડી) જે કોઈ ફરિયાદમાં તેવું આક્ષેપ સામેલ હોય કે જે અંગેની ફરિયાદ કરાયેલ કાર્યવાહી થયાનું કહેવાય છે તે તારીખથી પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી કરવામાં આવેલ હોય:

પરંતુ એ શરતે કે, જો ફરિયાદી અત્રે સંતોષ આપે કે તે ઉપખંડો (સી) અને (ડી) માં નિર્દિષ્ટ અવધિની અંદર ફરિયાદ ન કરવાની પૂરતી કારણસર નિષ્ફળ

રહ્યો હતો, તો તે ઉપખંડો (સી) અને (ડી) માં ઉલ્લેખિત ફરિયાદ સ્વીકારી શકે છે.

(૩) કોઈ પણ ફરિયાદ સંબંધિત ફરિયાદમાં, આ અધિનિયમમાં કશું જ એવું અર્થઘટિત કરવામાં આવશે નહીં કે જે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તને વિવેકાધિકારના પ્રયોગને આવરી લેતી કોઈ પણ વહીવટી કાર્યવાહી અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો અધિકાર આપે, સિવાય કે જ્યાં તે એ બાબતે સંતુષ્ટ હોય કે વિવેકાધિકારના પ્રયોગમાં સામેલ તત્વો એટલા પ્રમાણમાં ગેરહાજર છે કે તે વિવેકાધિકારનો પ્રયોગ પ્રથમદ્રષ્ટ્યે અયોગ્ય રીતે કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવી શકે."

૨૧. અધિનિયમની કલમ ૯ 'ફરિયાદો' અને 'તપાસ' સંબંધિત જોગવાઈઓને લગતી છે, જે નીચે ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવે છે:

"૯. ફરિયાદો અને તપાસ સંબંધિત જોગવાઈઓ. –

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહી, કોઈપણ વ્યક્તિ આ અધિનિયમ હેઠળ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત સમક્ષ ફરિયાદ કરી શકે છે.

(૨) દરેક ફરિયાદ સોગંદનામાથી સમર્થિત નિવેદનના સ્વરૂપમાં તથા નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હોય તેવા નમૂનાઓમાં અને તે રીતે કરવામાં આવશે.

(૩) જ્યાં લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્ત, પોતાની યોગ્ય માનેલી એવી પ્રાથમિક તપાસ કર્યા પછી, આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ તપાસ હાથ ધરવાનો પ્રસ્તાવ કરે છે, ત્યાં તે. –

(એ) ફરિયાદની એક નકલ સંબંધિત જાહેર સેવક તથા સંબંધિત સક્ષમ સત્તાધિકારીને મોકલશે;

(બી) આવા જાહેર સેવકને તેવી ફરિયાદ પર પોતાની ટિપ્પણીઓ રજૂ કરવાની તક આપશે;

(સી) તપાસને સંબંધિત દસ્તાવેજોની સુરક્ષિત કસ્ટડી અંગે તે યોગ્ય માને તેવો આદેશ કરી શકે છે.

(જ) ઉપરોક્ત મુજબ બચત રાખીને, આવી કોઈપણ તપાસ ચલાવવાની પ્રક્રિયા એવી રહેશે, અને તે જાહેરમાં અથવા ઇન કેમેરા, એમ કોઈપણ રીતે હાથ ધરવામાં આવી શકે, જેમ કેસ મુજબના સંજોગોમાં લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત યોગ્ય માને.

(૫) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત પોતાના વિવેકાધિકારે, કોઈ ફરિયાદ જેમાં કોઈ અન્યાય અથવા આક્ષેપ સંકળાયેલ હોય, તેની તપાસ કરવા ઇનકાર કરી શકે છે અથવા તેની તપાસ કરવાનું બંધ કરી શકે છે, જો તેના મત મુજબ. –

(એ) ફરિયાદ તુરં છ અથવા ઉપદ્રવરૂપ છે અથવા સદ્ભાવપૂર્વક કરવામાં આવી નથી;

(બી) તપાસ કરવા માટે અથવા, પરિસ્થિતિ મુજબ, તપાસ ચાલુ રાખવા માટે પૂરતા આધારભૂત કારણો નથી; અથવા

(સી) ફરિયાદીને અન્ય ઉપાયો ઉપલબ્ધ છે અને કેસની પરિસ્થિતિઓમાં ફરિયાદી માટે આવા ઉપાયોનો આશરો લેવો વધુ યોગ્ય રહેશે.

(ડ) કોઈપણ આવા મામલામાં, જેમાં લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત કોઈ ફરિયાદ સ્વીકારવી નહીં અથવા કોઈ ફરિયાદ સંબંધિત કોઈપણ તપાસ આગળ ન વધારવી એવો નિર્ણય કરે, ત્યારે તે તેના તે માટેના કારણો નોંધશે અને તેની જાણ ફરિયાદીને તેમજ સંબંધિત લોકસેવકને કરશે.

(૭) આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ કાર્યવાહી અંગે કોઈ લોકસેવક વિરુદ્ધ તપાસ હાથ ધરવામાં આવવાથી તેવી કાર્યવાહી, અથવા તપાસને અર્પિત કોઈ બાબત અંગે આગળની કાર્યવાહી કરવા માટે અન્ય કોઈ લોકસેવકની કોઈ સત્તા અથવા ફરજ, પ્રભાવિત થશે નહીં."

૨૨. કલમ ૧૦ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તને શોધ અને જમી સંબંધે કેટલીક સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા પ્રદાન કરે છે. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની શોધ અને જમી સંબંધિત જોગવાઈઓ માત્ર મર્યાદિત હેતુ માટે જ લાગુ પડશે, અર્થાત્ ધારક અધિકારી દ્વારા તેના કબજામાં રહેલી માહિતીના અનુસંધાને, કોઈપણ વહીવટી કાર્યવાહી વિરુદ્ધની કોઈ ફરિયાદ અથવા આક્ષેપની તપાસ કરતી વેળાએ હાથ ધરવામાં આવતી તપાસ માટે.

૨૩. કલમ ૧૧ અધિનિયમ હેઠળની તપાસના હેતુસર પુરાવા રજૂ કરાવવા, નોંધવા વગેરે બાબતો સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૧૧ની ઉપકલમો (૧) અને (૨) નીચે મુજબ છે:

"૧૧. પુરાવો.-(૧) આ કલમની જોગવાઈઓને આધિન રહીને, આ અધિનિયમ હેઠળની કોઈપણ તપાસના હેતુસર (જેમાં આવી તપાસ પહેલાં, જો કોઈ હોય તો, પ્રારંભિક પૂછપરછનો સમાવેશ થાય છે), લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્ત કોઈપણ જાહેર સેવક અથવા કોઈપણ અન્ય વ્યક્તિને, જે તેમના મત મુજબ તપાસને સંબંધિત માહિતી પૂરી પાડી શકે છે અથવા દસ્તાવેજો રજૂ કરી શકે છે, તેવી કોઈપણ માહિતી પૂરી પાડવા અથવા એવો કોઈપણ દસ્તાવેજ રજૂ કરવા માટે આવશ્યક કરી શકે છે.

(૨) કોઈપણ તપાસના હેતુસર (પ્રાથમિક પૂછપરછ સહિત) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તને, નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ હેઠળ દાવાનું નિવારણ કરતી વખતે નાગરિક અદાલતને જે તમામ સત્તાઓ હોય છે, તે નીચેના મુદ્દાઓ બાબતે માત્ર રહેશે:—

એ) કોઈપણ વ્યક્તિને હાજર થવા સમન્સ પાઠવવા અને તેની હાજરી સુનિશ્ચિત કરવા તથા તેને શપથ પર તપાસવા;

બી) કોઈપણ દસ્તાવેજની શોધ અને રજૂઆત કરાવવાની માંગ કરતા;

સી) સોગંદનામાઓ પર પુરાવા સ્વીકારવા;

ડી) કોઈપણ જાહેર અભિલેખ અથવા તેની નકલ કોઈપણ અદાલત અથવા કચેરી પાસેથી મંગાવવી;

ઈ) સાક્ષીઓ અથવા દસ્તાવેજોની તપાસ માટે કમિશનો જારી કરવી;

એફ) એવા અન્ય વિષયો, જેમ નિર્ધારિત કરવામાં આવે."

કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ (૩) એ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૯૩ (ખોટા પુરાવા માટેની સજા) ની લાગુ પડતાની જોગવાઈ કરે છે, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત સમક્ષની કાર્યવાહી માટે, જ્યારે તે કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ

(૨) હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ તેની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરે છે, અને માત્ર તે મર્યાદિત હદ સુધી જ તેને ન્યાયિક કાર્યવાહી ગણવામાં આવે છે.

૨૪. કલમ ૧૨ લોકાયુક્તના અહેવાલો વિષે છે, જે મૂળત્વે નીચેના પાસાઓ સાથે સંબંધિત છે:

૧) લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્ત કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૧) અને (૩) માં કલ્પાયેલ મુજબ નિશ્ચિત ભલામણો અને તારણો સાથે અહેવાલ મોકલી શકે છે.

૨) કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ, સક્ષમ સત્તાધિકારીને, કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૧) હેઠળ જોગવાઈ કરાયેલા અહેવાલ પર કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી વિશે, ૧ મહિનાની અંદર, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તને જાણ કરવી અથવા જાણ કરાવવી આવશ્યક છે.

(૩) કલમ (૧) હેઠળ રજૂ કરાયેલા અહેવાલ પર કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી વિશે જાણ ન કરવાના મુદ્દાનો વિશેષતઃ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી, તેમ છતાં જો લોકાયુક્ત / ઉપ લોકાયુક્તાના મત મુજબ કલમ ૧૨(૨) હેઠળ સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા સંતોષકારક કાર્યવાહી કરવામાં આવી નથી, તો તેને કલમ ૧૨ની ઉપકલમ (૫) હેઠળ જોગવાઈ મુજબ રાજ્યપાલને 'વિશેષ અહેવાલ' મોકલવાની મુક્તતા છે.

૪) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા કલમ ૧૨ની ઉપકલમ ૩ હેઠળ આપવામાં આવનાર તારણો અને ભલામણોમાં, અધિનિયમની કલમ ૧૩ હેઠળ વિચારવામાં આવેલ બાબતોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

પ) કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૪) મુજબ સક્ષમ સત્તાધિકારીને ઉપકલમ (૩) હેઠળ મોકલવામાં આવેલ અહેવાલની ત્રણ મહિનાની અંદર તપાસ કરવાની અને તે અહેવાલના આધારે કરાયેલ અથવા કરવાનું પ્રસ્તાવિત થયેલ પગલાં અંગે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તને જાણ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે.

ડ) કલમ (૩) હેઠળ રજૂ કરવામાં આવેલા અહેવાલ પર કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીની જાણ કરવામાં નિષ્ફળતા અંગે વિશેષરૂપે વિચારણા કરવામાં આવી નથી, તથાપિ જો લોકાયુક્ત / ઉપ લોકાયુક્તના મત મુજબ કલમ ૧૨(૪) હેઠળ સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા સંતોષકારક કાર્યવાહી કરવામાં આવી ન હોય, તો તે કલમ ૧૨ની ઉપકલમ (૫) હેઠળ જોગવાઈ મુજબ રાજ્યપાલને 'વિશેષ અહેવાલ' મોકલવા માટે સ્વતંત્ર છે.

૭) ઉપકલમ (૫) હેઠળ કલ્પિત કોઈ વિશેષ અહેવાલ પ્રાપ્ત થાય અને લોકાયુક્તાનો ઉપકલમ (૬) હેઠળનો વાર્ષિક અહેવાલ, રાજ્ય વિધાનમંડળના પ્રત્યેક ગૃહ સમક્ષ રાજ્યપાલની સ્પષ્ટીકરણાત્મક નોંધ સાથે મૂકવો જરૂરી રહેશે.

૮) નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે આ અધિનિયમ રાજ્યપાલને કે રાજ્ય વિધાનમંડળને કાર્યરત લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્તની ભલામણો અથવા નિષ્કર્ષો સ્વીકારવા માટે બાધ્ય કરતું નથી, તેથી લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્તની સીધી કાર્યવાહીમાંથી કોઈ નાગરિક પરિણામો ઉદ્ભવતા નથી તે સુનિશ્ચિત થાય છે.

કલમ ૧૩ જાહેર સેવકને ક્યારે પદ ખાલી કરવું પડશે તે નિર્ધારિત કરે છે, જે નીચે મુજબ છે:

"૧૩. લોકાયુક્ત વગેરે દ્વારા નિર્દેશ કરવામાં આવે તો લોકસેવકે પદ ખાલી કરવું.

(૧) જ્યાં ફરિયાદની તપાસ પછી લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તને એવો સંતોષ થાય કે લોકસેવક વિરુદ્ધના આક્ષેપનો સમાવેશ કરતી ફરિયાદ સાબિત થાય છે અને સંબંધિત લોકસેવકે પોતાના કબજામાં રહેલું પદ આગળ ધપાવી રાખવું જોઈએ નહીં, ત્યાં લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત કલમ ૧૨ ની ઉપ-કલમ (૩) હેઠળના પોતાના અહેવાલમાં તે અસરનું જાહેરનામું કરશે. જ્યાં સક્ષમ સત્તા રાજ્યપાલ, રાજ્ય સરકાર અથવા મુખ્ય પ્રધાન હોય, ત્યાં તે જાહેરનામું સ્વીકારી શકે અથવા નકારી શકે. અન્ય કિસ્સાઓમાં, સક્ષમ સત્તા એવો અહેવાલની નકલ રાજ્ય સરકારને મોકલશે, જે જાહેરનામું સ્વીકારી શકે અથવા નકારી શકે. જો, જે પરિસ્થિતિ લાગુ પડે તે મુજબ, અહેવાલ અથવા અહેવાલની નકલ પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી ત્રણ માસની અવધિમાં તેને નકારવામાં ન આવે, તો ઉક્ત ત્રણ માસની અવધિ પૂર્ણ થતા તે સ્વીકારવામાં આવ્યું હોવાનું માનવામાં આવશે.

(૨) જો આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલી જાહેરાત સ્વીકારવામાં આવે અથવા સ્વીકારવામાં આવેલી માનવામાં આવે, તો આવા સ્વીકારની હકીકત અથવા માન્ય સ્વીકારની હકીકતનો તાત્કાલિક નોંધાયેલ ટપાલ દ્વારા, જો રાજ્યપાલ, રાજ્ય સરકાર અથવા મુખ્યમંત્રી પૈકી કોઈ એક સક્ષમ સત્તાધિકારી હોય તો તેમના

દ્વારા અને અન્ય કિસ્સાઓમાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા, સંદેશ આપવામાં આવશે; ત્યારબાદ, કોઈપણ કાયદા, આદેશ, અધિસૂચના, નિયમ અથવા નિમણૂકના કરારમાં રહેલી કોઈપણ વિરુદ્ધ જોગવાઈ હોવા છતાં, સંબંધિત જાહેર સેવક એવા સ્વીકારની જાણ કરવામાં આવેલી તારીખથી અથવા જાહેરાતના માન્ય સ્વીકારની તારીખથી અમલમાં આવે તે રીતે,

(૧) જો મુખ્યમંત્રી અથવા મંત્રી, જે સ્થિતિ લાગુ પડે તે મુજબ, મુખ્યમંત્રી અથવા મંત્રી તરીકેના પોતાના પદેથી રાજીનામું આપે.

(૨) જો કલમ ૨ ના ઉપખંડ (૧૨) ની મુદ્દા (ઈ) અને (એફ) હેઠળ આવતો, પરંતુ મુદ્દા (ડી) અને (જી) હેઠળ ન આવતો, કોઈ જાહેર સેવક પોતાનું પદ ખાલી કર્યું હોવાનું માનવામાં આવે: અને

(૩) કલમ ૨ ની ઉપકલમ (૧૨) ના ખંડ (ડી) અને (જી) હેઠળ આવતા કોઈ લોક સેવકને, નિયુક્તિ કરનાર સત્તાધિકારીના આદેશથી સ્થગિત રાખવામાં આવેલ હોવાનું માનવામાં આવશે.

પરંતુ એ શરતે કે જો લોકસેવક ઓલ ઇન્ડિયા સર્વિસિસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ (કેન્દ્રીય અધિનિયમ ૧૯૫૧ નો ૬૧) ની કલમ ૨ માં વ્યાખ્યાયિત સર્વભારતીય સેવાનો સભ્ય હોય, તો રાજ્ય સરકાર તેની સેવા પર લાગુ પડતા નિયમો અથવા વિનિયમો મુજબ તેને સસ્પેન્શન હેઠળ રાખવા માટે કાર્યવાહી કરશે."

કલમ ૧૪ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરવા અંગે વ્યવસ્થા કરે છે, જે નીચે મુજબ છે:

૧૪. ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ.— જો કોઈ ફરિયાદની તપાસ બાદ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તને એથી સંતોષ થાય કે સરકારી કર્મચારીએ કોઈ ફોજદારી ગુનો કર્યો છે અને તેવા ગુનાને બાબતે તેની સામે કાયદાની અદાલતમાં ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી ચલાવવી જોઈએ, તો તે તે અંગે આદેશ આપી સંબંધિત સરકારી કર્મચારી વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરી શકે છે અને જો આવી ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી માટે કોઈ સત્તાધિકારીની પૂર્વ મંજૂરી જરૂરી હોય, તો કોઈપણ કાયદામાં સામેલ કોઈપણ બાબત હોવા છતાં, આવી મંજૂરી તેવા આદેશની તારીખે યોગ્ય સત્તાધિકારી દ્વારા અપાયેલી માનવામાં આવશે.

તપાસાત્મક સ્વરૂપનું

૨૫. ઉપર ચર્ચાયેલ જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા નિર્વહ કરવાની ફરજો તપાસાત્મક સ્વરૂપની છે અને કલમ ૧૨ ની ઉપકલમો (૧) અને (૩) હેઠળનો લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તનો અહેવાલ તથા કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૫) હેઠળ રજૂ કરવામાં આવેલ વિશેષ અહેવાલ માત્ર ભલામણાત્મક છે. લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્તની કાર્યવાહીથી પોતપોતામાં કોઈ નાગરિક પરિણામ ઉદ્ભવતું નથી, જોકે તેઓ સક્ષમ અદાલત સમક્ષ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી આરંભી શકે છે. મેં અધિનિયમના ઉદ્દેશ્ય અને હેતુનો વિસ્તૃત ઉદ્દેખ કર્યો છે અને અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનું સ્પષ્ટીકરણ માત્ર એટલા માટે કર્યું છે કે અધિનિયમ હેઠળ

લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા નિર્વહ કરવાની ફરજોના સ્વરૂપ અને કાર્યોનું નિર્દેશન થઈ શકે.

૨૬. તેથી, અધિનિયમે સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કર્યું છે કે કયા વિષયોનું અન્વેષણ લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા કરવામાં આવવાનું છે. અધિનિયમની બીજી અનુસૂચીમાં નિર્ધારિત કોઈપણ કાર્યવાહી અંગેની ફરિયાદમાં સમાવિષ્ટ ગિલા-શિકાયતના સંબંધમાં અન્વેષણ કરવાની તેમને કોઈ સત્તા નથી, જે નીચે મુજબ છે:

એ) રાજ્યની સુરક્ષા સાથે સંબંધિત ગુનાઓની તપાસ કરવાની સત્તાઓના હેતુસર કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી.

બી) કોઈ બાબત અદાલતમાં જવી જોઈએ કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવા સંબંધિત સત્તાઓના ઉપયોગમાં લેવાયેલ પગલું.

સી) ગ્રાહકો અથવા પુરવઠાકર્તાઓ સાથે પ્રશાસનના નિર્વિવાદ વ્યાપારી સંબંધોને શાસિત કરતા કરારની શરતોમાં થી ઉદ્ભવતા વિષયોમાં કરવામાં આવેલ કાર્યવાહી, સિવાય કે ફરિયાદમાં કરારગત જવાબદારીઓનું પાલન કરવામાં હેરાનગતિ અથવા ગંભીર વિલંબનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હોય.

ડી) જાહેર સેવકોની નિમણૂક, હટાવટ, પગાર, શિસ્ત, નિવૃત્તિવય અથવા સેવાશરતો સંબંધિત અન્ય બાબતો અંગે કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી, પરંતુ તેમાં પેન્શન, ગ્રેયુદ્ધટી, ભવિષ્ય નિધિ અંગેના દાવાઓ સંબંધિત કાર્યવાહી અથવા

નિવૃત્તિ, હટાવટ અથવા સેવા સમાપ્તિ સમયે ઉદ્ભવતા કોઈપણ દાવાઓ સંબંધિત કાર્યવાહીનો સમાવેશ થતો નથી।

ઈ) સન્માનો અને પુરસ્કારોનું પ્રદાન.

૨૭. વધુમાં, જો ફરિયાદીને અપીલ, પુનરીક્ષણ, પુનર્વિલોકન અથવા અન્ય કોઈ કાર્યવાહી રૂપે કોઈ ટ્રિબ્યુનલ, અદાલતના અધિકારી અથવા અન્ય સત્તાધિકારી સમક્ષ કોઈ ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય અથવા રહ્યો હોય અને તેણે તે જનો લાભ લીધો ન હોય, તો લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્ત અધિનિયમ હેઠળ કોઈ તપાસ હાથ ધરશે નહીં; અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, તેઓએ અધિનિયમની મર્યાદાઓની અંદર રહીને જ કાર્ય કરવું પડે.

૨૮. આ અધિનિયમ પણ લોકાયુક્ત તથા ઉપલોકાયુક્ત દ્વારા બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની ચાદી ૨ અથવા ચાદી ૩ માં નિર્દિષ્ટ બાબતોને સંબંધિત વહીવટી કાર્યવાહીની, જે કર્ણાટક સરકાર દ્વારા અથવા તેના તરફથી, અથવા કર્ણાટક રાજ્યની કેટલીક જાહેર સત્તાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ હોય, તેમજ તેવી કાર્યવાહી સાથે સંબંધિત અથવા તેમાંથી ઉદ્ભવતી કોઈ પણ ચૂક કે કાર્ય બાબતે વગેરે, તપાસ કરવાની જોગવાઈ કરવા માટે અમલમાં મુકવામાં આવ્યો છે.

૨૯. અધિનિયમ હેઠળ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની સ્થાપના જાહેર સેવકોના વર્તન સંબંધિત આક્ષેપો અથવા ફરિયાદોની તપાસ કરવા અને તે અંગે અહેવાલ આપવા માટે કરવામાં આવી છે, જેમાં મુખ્ય પ્રધાન; અન્ય તમામ

મંત્રીગણ અને રાજ્ય વિધાનમંડળના સભ્યો; રાજ્ય સરકારના તમામ અધિકારીઓ; સ્થાનિક સત્તામંડળો, રાજ્ય સરકારની માલિકીની અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળની નિગમોના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ, એવી કંપની જેમાં ઓછામાં ઓછા એકાવન ટકા હિસ્સેદારી રાજ્ય સરકાર પાસે હોય, સોસાયટીઓના નોંધણી અધિનિયમ હેઠળ નોંધાયેલી સંસ્થાઓ, સહકારી સંસ્થાઓ અને વિધાનમંડળના કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ સ્થાપિત યુનિવર્સિટીઓનો સમાવેશ થાય છે.

૩૦. લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્ત જ્યારે અધિનિયમ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે નિશ્ચિતપણે તે અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી તરીકે કાર્ય કરે છે, પરંતુ તેની ફરજો તપાસાત્મક સ્વરૂપની છે. આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે નાગેન્દ્ર નાથ બોરા અને અન્ય વિ. કમિશનર ઓફ હિલ્સ ડિવિઝન એન્ડ એપિલ્સ, આસામ અને અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૫૮ એસ.સી. ૩૯૮ માં ઠરાવ્યું હતું કે કોઈ વહીવટી સંસ્થા અથવા સત્તાધિકારી સંપૂર્ણપણે વહીવટી રીતે કાર્ય કરે છે કે અર્ધ-ન્યાયિક ક્ષમતામાં કાર્ય કરે છે, તે દરેક કેસમાં સંબંધિત કાયદા અને તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોની તપાસના આધારે નક્કી કરવાનું રહે છે. આ અદાલતે ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ (૧) વિ. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ સોશિયલ વેલફેર અને અન્ય (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૬૮૫ માં, જન પ્રતિનિધિત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ હેઠળ ભારતના ચૂંટણી આયોગની સત્તાઓ અંગે વિચારણા કરતાં, ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૨૯-એ હેઠળ સત્તાઓ

ઉપયોગ કરતી વખતે આયોગ અર્ધ-ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરે છે અને અર્ધ-ન્યાયિક આદેશો પસાર કરે છે.

૩૧. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે વહીવટી કૃત્યને અર્ધ-ન્યાયિક કૃત્યથી જે બાબત ભિન્ન પાડે છે તે એ છે કે અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યોના સંદર્ભમાં, સંબંધિત કાયદા હેઠળ, કાયદાકીય સત્તાધિકારીને ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવું આવશ્યક છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જ્યાં કાયદો એવી આવશ્યકતા મૂકે છે કે કોઈ સત્તાધિકારીએ નિર્ણય પર પહોંચતા પહેલાં તપાસ કરવી જ જોઈએ, ત્યાં કાયદાની આવી આવશ્યકતા તે સત્તાધિકારીને અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી બનાવે છે. ઉપરોક્ત કાનૂની સિદ્ધાંતોનું ધ્યાન દોરી આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે કાયદાની એવી આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં લેતાં કે આયોગે તપાસ કર્યા પછી જ નિર્ણય આપવાનો છે, જેમાં રાજકીય પક્ષના પ્રતિનિધિને સુનાવણીની તક આપવાની હોય છે, ચૂંટણી આયોગે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવું આવશ્યક છે.

૩૨. તાજેતરમાં, ઓટોમોટિવ ટાયર મેન્યુફેક્ચર્સ એસોસિયેશન વિ./નિયુક્ત સત્તાધિકારી અને અન્યઓ (૨૦૧૧) ૨ એસ.સી.સી. ૨૫૮ માં, આ અદાલતે આ પ્રશ્નનું પરીક્ષણ કર્યું હતું કે, તપાસ હાથ ધરવા માટે તથા કસ્ટમ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૨ ની કલમ ૯-એ મુજબ એન્ટી-ડમ્પિંગ શુલ્ક લાદવાના હેતુસર, કસ્ટમ્સ ટેરિફ્સ (ડમ્પ થયેલ વસ્તુઓ પર એન્ટી-ડમ્પિંગ શુલ્કની ઓળખ, મૂલ્યાંકન અને વસૂલાત તથા નુકસાનના નિર્ધારણ માટે) નિયમો, ૧૯૯૫ (૧૯૯૫ ના નિયમો) ના નિયમ ૩ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારે નિયુક્ત કરેલ નિયુક્ત સત્તાધિકારી વહીવટી સત્તાધિકારી તરીકે કાર્ય કરે છે કે અર્ધ-

ન્યાયિક સત્તાધિકારી તરીકે. અદાલતે ટેરિફ અધિનિયમની યોજના ૧૯૯૫ ના નિયમો સાથે વાંચીને તથા નિયુક્ત સત્તાધિકારીએ બજાવવાની ફરજિયાત કાર્યોની પ્રકૃતિનું પરીક્ષણ કર્યા પછી એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યોનો ઉપયોગ કરતી સત્તા ન્યાયિક રીતે વર્તવા માટે બાધ્ય છે. અદાલતે નોંધ્યું હતું કે નિયુક્ત સત્તાધિકારી ૧૯૯૫ ના નિયમોમાં નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અને સિદ્ધાંતો લાગુ કરીને, નિકાસકારો, વિદેશી ઉત્પાદકો અને અન્ય "રસ ધરાવતા પક્ષકારો" દ્વારા રજૂ કરાયેલ સામગ્રી/માહિતી/પુરાવા પર આધારિત નિષ્પક્ષ ધોરણો લાગુ કરી "રસ ધરાવતા પક્ષકારો" ના હકો અને ફરજોનું નિર્ધારણ કરે છે.

૩૩. કલમ ૯, ૧૦ અને ૧૧ની જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્ત અધિનિયમ હેઠળ તપાસ ચલાવતી વખતે અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો બજાવી રહ્યા છે. અધિનિયમની કલમ ૧૧ની ઉપકલમ (૨) પણ એવો ઉલ્લેખ કરે છે કે આવી કોઈપણ તપાસના હેતુસર, જેમાં પ્રારંભિક તપાસનો પણ સમાવેશ થાય છે, લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તને દીવાની કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૦૮ હેઠળ દાવો ચલાવતી વખતે દીવાની અદાલતને જે તમામ સત્તાઓ હોય છે, તે તમામ સત્તાઓ હશે, ખાસ કરીને કોઈપણ વ્યક્તિને સમન્સ પાઠવવા અને તેની હાજરી ફરજિયાત કરાવવા તેમજ તેને શપથ ઉપર પરીક્ષવા બાબતે. વધુમાં, તેમને કોઈપણ દસ્તાવેજની શોધખોળ અને રજૂઆત કરાવવાની, સોગંદનામાઓ દ્વારા પુરાવો સ્વીકારવાની, કોઈપણ અદાલત અથવા કચેરીમાંથી કોઈ જાહેર નોંધ અથવા તેની નકલ મંગાવવાની, સાક્ષીઓ

અથવા દસ્તાવેજોની તપાસ માટે કમિશન જારી કરવાની વગેરે સત્તા પણ છે. વધુમાં, કલમ ૧૧ની ઉપકલમ (૩)માં એવી જોગવાઈ છે કે લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્ત સમક્ષની કોઈપણ કાર્યવાહી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૮૩ના અર્થમાં ન્યાયિક કાર્યવાહી ગણાશે. તેથી, લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્ત, મુદ્દાઓની તપાસ કરતી વખતે, કાર્યોનું સ્વરૂપ તપાસાત્મક હોવા છતાં, અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો બજાવે છે.

અહેવાલનો પરિણામ

૩૪. રાજ્યના રાજ્યપાલ, પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરતાં, જો મુખ્યમંત્રી વિરુદ્ધ લોકાયુક્તના અહેવાલને સ્વીકારે, તો તેને પોતાના પદ પરથી રાજીનામું આપવું પડે. તેવી જ રીતે, જો મુખ્યમંત્રી કોઈ મંત્રી વિરુદ્ધ એવા અહેવાલને સ્વીકારે, તો તેને પણ પોતાના પદ પરથી રાજીનામું આપવું પડે. તેમ છતાં, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તને રાજ્યપાલ અથવા મુખ્યમંત્રીને તેના અહેવાલનો અમલ કરવા અથવા તેઓ ધારણ કરતા પદ પરથી રાજીનામું આપવા દિશાનિર્દેશ કરવાની કોઈ અધિકારિતા અથવા સત્તા નથી, કારણ કે તે સંબંધિત પરિસ્થિતિમાં રાજ્યપાલ અથવા મુખ્યમંત્રી, જેમ બને તેમ, અહેવાલને સ્વીકારે છે કે નહીં તે પ્રશ્ન પર નિર્ભર છે. પરંતુ જ્યારે લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત તપાસ બાદ એ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે જાહેર સેવકે કોઈ ફોજદારી ગુનો કર્યો છે, ત્યારે ફરિયાદ પક્ષ શરૂ કરી શકાય છે, અને આવી ફરિયાદ પક્ષ માટે કોઈ પણ કાયદા હેઠળ કોઈ સત્તાધિકારીની પૂર્વ મંજૂરી આવશ્યક હોય, તો તેવી મંજૂરી પણ અપાયેલી ગણાશે.

નિમણૂકનું સ્વરૂપ

૩૫. આ મામલામાં, જેમ અગાઉ સૂચવવામાં આવ્યું છે તેમ, અમને અધિનિયમ હેઠળ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં અનુસરવાની પ્રકૃતિ અને પ્રક્રિયા નક્કી કરવાની ફરજ પડી છે, જેના સંદર્ભમાં મેં વિધાનમંડળની મનોવૃત્તિ, અધિનિયમના હેતુઓ અને ઉદ્દેશો, તેમજ લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્ત દ્વારા નિર્વહ કરવાનાં કાર્ય અને તેમની પ્રકૃતિ, તેની તપાસાત્મક સ્વભાવ, તેના અહેવાલના પરિણામો વગેરે અંગે વિગતવાર ચર્ચા કરી છે. અધિનિયમની કલમ ૩ લોકાયુક્ત અને ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક અંગે જોગવાઈ કરે છે, જે નીચે મુજબ છે:

૩. લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક-

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો અને પૂછપરછો હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ લોકાયુક્તા તરીકે ઓળખાવવાનો એક વ્યક્તિ અને ઉપરોક્ત લોકાયુક્ત અથવા ઉપરોક્ત લોકાયુક્તાઓ તરીકે ઓળખાવવાના એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે.

(૨)(એ) લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક થનાર વ્યક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેમણે સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અને તેમની નિમણૂક કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ

પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ પર કરવામાં આવશે.

(બી) ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થનાર વ્યક્તિ એવી વ્યક્તિ હોવી જોઈએ જેણે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અને તેની નિયુક્તિ કર્ણાટકના વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરી મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા અપાયેલી સલાહના આધારે કરવામાં આવશે.

(૩) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરાયેલ કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તે પર હસ્તાક્ષર કરવા પડશે."

૩૬. લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવાનો હેતુ અધિનિયમની કલમ ૩(૧) માં સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે, જે દર્શાવે છે કે તે અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસ અને પૂછપરછ હાથ ધરવાના હેતુસર છે. તપાસ હાથ ધરવાની પ્રક્રિયા અંગે અધિનિયમમાં વિગતવાર ઉપબંધ કરવામાં આવ્યા છે. તેમ છતાં, પૂછપરછનો વ્યાપ મર્યાદિત છે, જ્યારે તપાસનો વ્યાપ માત્ર આક્ષેપોની સત્યતા કે અસત્યતા નિર્ધારિત કરવા પૂરતો જ

છે. અધિનિયમ દ્વારા રાજ્યપાલને એવી સત્તા સોંપવામાં આવી છે કે તેઓ લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાવા માટે એક વ્યક્તિની અને ઉપ લોકાયુક્ત તથા ઉપ લોકાયુક્તો તરીકે ઓળખાવા માટે એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરે. લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક થનાર વ્યક્તિ એવી હોવી જોઈએ જેણે ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિનું પદ ધારણ કર્યું હોય. રાજ્યપાલને, કલમ ૩(૨)(એ) મુજબ, કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના સ્પીકર, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. તેથી, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્યના રાજ્યપાલને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા સલાહ આપવામાં આવે તે પહેલાં ઉપરોક્ત તમામ પાંચ ગણમાન્ય વ્યક્તિઓ સાથે પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે.

૩૭. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી)માં નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે, જ્યાં સુધી ઉપ લોકાયુક્તનો પ્રશ્ન છે, તે એવી વ્યક્તિ હોવી જોઈએ જેણે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અને તેની નિમણૂક મુખ્યમંત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે કરવામાં આવવી જોઈએ. મુખ્યમંત્રીએ પાંચ ગણમાન્ય વ્યક્તિઓ સાથે પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે, એટલે કે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને

કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા. તેથી, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂકના હેતુસર આ પાંચેય પરામર્શપાત્ર વ્યક્તિઓ સામાન્ય છે. નિમણૂક તે પાંચ ગણમાન્ય વ્યક્તિઓ સાથે પરામર્શ કરીને મુખ્યમંત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવવાની છે.

થોડાક અન્ય રાજ્યોના વિધાન.

૩૮. વિવિધ રાજ્યોની વિધાનમંડળોએ લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તોના પદો ભરવા માટે નિયુક્તિની અલગ અલગ પદ્ધતિઓ અને પાત્રતાના માપદંડો નિર્ધારિત કર્યા છે, જેના તુલનાત્મક અવલોકનથી અમને વિધાનમંડળના આશય તથા કલ્પાયેલ નિયુક્તિ પદ્ધતિને સમજવામાં મદદ મળશે.

૩૯. આંધ્ર પ્રદેશ લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૩

કલમ ૩ – લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક:

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસ હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રા હેઠળના અધિકૃત પત્ર દ્વારા, લોકાયુક્તા તરીકે ઓળખાવાની એક વ્યક્તિની અને ઉપ-લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તાઓ તરીકે ઓળખાવાની એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે:

જોગવાઈ એ છે કે, –

(એ) લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થનાર વ્યક્તિ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ અથવા નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ હોવી જોઈએ;

(બી) સંબંધિત વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવામાં આવશે;

(સી) ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક આંધ્ર પ્રદેશની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશે મોકલેલી પાંચ નામોની યાદીમાંથી, ગ્રેડ ૧ના જિલ્લા ન્યાયાધીશોમાંથી કરવામાં આવશે.

(૨) આંધ્ર પ્રદેશ લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૩ (આગળથી જેને મુખ્ય અધિનિયમ તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવ્યો છે) ની કલમ ૩ ની ઉપ-કલમ (૨) ના સ્થાને નીચે મુજબનું પ્રતિસ્થાપન કરવામાં આવશે, એટલે કે:-

(૧) લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થનાર દરેક વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતાં પહેલાં, પ્રથમ અનુસૂચીમાં આ હેતુ માટે નિર્ધારિત સ્વરૂપ મુજબ રાજ્યપાલ સમક્ષ શપથ લેવો અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેની સબસ્ક્રિપ્શન કરવી.

(૨) ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરાયેલ દરેક વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુસર નિયુક્ત કરવામાં આવેલી કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચીમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત સ્વરૂપ

અનુસાર શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા પડશે.

(૩) ઉપ-લોકાયુક્ત લોકાયુક્તના વહીવટી નિયંત્રણ હેઠળ કાર્ય કરશે અને ખાસ કરીને, આ અધિનિયમ હેઠળની તપાસોના સુવિધાજનક નિકાલના હેતુસર, લોકાયુક્ત ઉપ-લોકાયુક્તને તે જરૂરી ગણે તેવી સામાન્ય અથવા વિશેષ દિશા-નિર્દેશો જારી કરી શકશે:

પરંતુ એ શરતે કે આ ઉપકલમમાં આવેલ કશી જ જોગવાઈનો એવો અર્થ કાઢવામાં આવશે નહીં કે જેના દ્વારા લોકાયુક્તને ઉપ-લોકાયુક્તના કોઈપણ નિર્ણય, નિષ્કર્ષ અથવા ભલામણ અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય.

૪૦. આસામ લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૫

કલમ ૩ – લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તોની નિમણૂક. –

૧. અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રાંકિત પોર્ટ દ્વારા, લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાતી એક વ્યક્તિની તથા ઉપ-લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તઓ તરીકે ઓળખાતી એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે:

જોકે: –

(એ) લોકાયુક્તની નિમણૂક ગૌહાટી વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, અધ્યક્ષ તથા આસામ વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કર્યા પછી કરવામાં આવશે અને જો એવો કોઈ નેતા ન હોય તો, તે ગૃહમાં વિરોધ પક્ષના સભ્યો દ્વારા આ હેતુ માટે, અધ્યક્ષ જે રીતે નિર્દેશ કરે તે રીતે, ચૂંટાયેલ વ્યક્તિ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી કરવામાં આવશે;

(બી) ઉપરોક્ત લોકાયુક્ત અથવા ઉપરોક્ત લોકાયુક્તાઓની નિમણૂક લોકાયુક્ત સાથે પરામર્શ કર્યા બાદ કરવામાં આવશે.

આગળ વધુમાં જોગવાઈ કરવામાં આવે છે કે, જ્યાં વિધાનસભાના અધ્યક્ષને એવો સંતોષ થાય કે એવી પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં છે જેના કારણે પૂર્વવર્તી પરંતુકના ખંડ (એ) અનુસાર વિરોધ પક્ષના નેતાની સાથે પરામર્શ કરવો વ્યવહાર નથી, ત્યાં તેઓ રાજ્યપાલને વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના કોઈ અન્ય સભ્ય અથવા વિરોધ પક્ષનું નામ જાણ કરી શકે, જેના સાથે તે ખંડ હેઠળ વિરોધ પક્ષના નેતાના બદલે પરામર્શ કરી શકાય.

(ર) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ દરેક વ્યક્તિએ પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુસર નિયુક્ત કરવામાં આવેલી કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત પ્રાર્થનામાં શપથ લેવી અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેની સહી કરવી રહેશે.

(૩) ઉપ-લોકાયુક્તો લોકાયુક્તના વહીવટી નિયંત્રણને આધીન રહેશે અને વિશેષ કરીને, આ અધિનિયમ હેઠળની તપાસોના સુવિધાજનક નિકાલના હેતુસર, લોકાયુક્ત ઉપ-લોકાયુક્તને તે જરૂરી માને તેવી સામાન્ય અથવા વિશેષ દિશા-નિર્દેશો આપી શકશે

પરંતુ આ ઉપકલમમાં રહેલું કોઈપણ જોગવાઈ એવું અર્થઘટન કરવામાં આવશે નહિ કે જેના આધારે લોકાયુક્તને ઉપ લોકાયુક્તના કોઈપણ નિષ્કર્ષ, તારણ અથવા ભલામણ પર પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય.

૪૧. બિહાર લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૭૩:

૩. લોકાયુક્તની નિમણૂક.-

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો હાથ ધરવાના હેતુસર રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષરયુક્ત વોરંટ દ્વારા બિહારના લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાવાનાર વ્યક્તિની નિમણૂક કરશે;

પરંતુ આ શરતે કે લોકાયુક્તની નિમણૂક પટણા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા બાદ અને રાજ્ય વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે, અથવા જો એવો નેતા ન હોય તો રાજ્ય વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષ દ્વારા આ હેતુસર ચૂંટવામાં આવેલ એવી વ્યક્તિ સાથે, સ્પીકર જે રીતે નિર્દેશ આપે તે રીતે, કરવામાં આવશે.

(૨) લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થયેલ વ્યક્તિએ, પોતાનું પદ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ, અથવા રાજ્યપાલ દ્વારા તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરવામાં

આવેલ કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચીમાં નિર્ધારિત હેતુઓ માટે નક્કી કરાયેલા સ્વરૂપમાં શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા પડશે.

૪૨. છત્તીસગઢ લોક આયોગ અધ્યાદેશ, ૨૦૦૨

૩. લોક આયોગની રચના:—(૧) આ અધ્યાદેશની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો હાથ ધરવાના હેતુસર લોક આયોગ હશે.

(૨) લોક આયોગમાં બે સભ્યો હશે, જેમાં એક પ્રમુખ લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાશે અને બીજો લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાશે.

(૩) પ્રમુખ લોકાયુક્ત તેવો વ્યક્તિ હશે કે જે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ રહી ચૂક્યો હોય અથવા વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ કરતાં ઉચ્ચ ન્યાયિક પદ ધારણ કર્યું હોય.

(૪) લોકાયુક્ત એ વહીવટી અને અર્ધ-ન્યાયિક બાબતોમાં અનુભવ ધરાવતી વ્યક્તિ હશે, અને તેણે ભારત સરકારના સચિવના સ્તરે અથવા ભારતમાં કોઈપણ રાજ્ય સરકારના મુખ્ય સચિવના સ્તરે કાર્ય કર્યું હશે.

પરંતુ શરતે કે પ્રમુખ લોકાયુક્તને લોક આયોગના કારોબાર ઉપર વહીવટી નિયંત્રણ રહેશે.

(૫) રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રા હેઠળના વોરંટ દ્વારા, મુખ્યમંત્રીએ, જે છત્તીસગઢની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને

છત્તીસગઢ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ સાથે પરામર્શ કરશે, આપેલી સલાહ પર પ્રમુખ લોકાયુક્ત અને લોકાયુક્તની નિમણૂક કરશે.

(૬) પ્રમુખ લોકાયુક્ત અથવા લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ દરેક વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ, અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરાયેલ કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચીમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા લેવાની અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવાની રહેશે.

(૭) પ્રમુખ લોકાયુક્ત અથવા લોકાયુક્ત કોઈ અન્ય વિશ્વાસપાત્ર અથવા લાભનું પદ ધારણ કરશે નહીં અથવા કોઈ રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલ રહેશે નહીં અથવા કોઈ વ્યવસાય ચલાવશે નહીં અથવા કોઈ વ્યવસાયિક કાર્ય કરશે નહીં અથવા કોઈ સંસ્થા, જેમાં કોઈ સહકારી સંસ્થા, ટ્રસ્ટ અથવા કોઈ સ્થાનિક સત્તામંડળનો સમાવેશ થાય છે, તેમાં કોઈ પદ ધારણ કરશે નહીં અથવા કોઈ રાજ્યની વિધાનસભાની અથવા સંસદની સભ્યતા ધારણ કરશે નહીં.

૪૩. દિલ્હી લોકાયુક્ત અને ઉપલોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૯૫:

કલમ ૩ – લોકાયુક્ત અને ઉપલોકાયુક્તની નિમણૂક.—(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસ અને પૂછપરછ હાથ ધરવાના હેતુસર, લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વમંજૂરીથી, લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાવાનાર એક

વ્યક્તિની અને ઉપ-લોકાયુક્તા તરીકે ઓળખાવાનાર એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે;

પરંતુ શરત એ છે કે—

(એ) દિલ્હી વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને વિધાનસભામાં વિપક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કર્યા પછી લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવામાં આવશે અને જો એવો કોઈ નેતા ન હોય, તો તે ગૃહમાં વિપક્ષના સભ્યો દ્વારા આ હેતુ માટે એવી રીતથી પસંદ કરાયેલ વ્યક્તિ સાથે, જે રીતે અધ્યક્ષ નિર્દેશ કરે;

(બી) ઉપરલોકાયુક્તની નિમણૂક લોકાયુક્ત સાથે પરામર્શ કરીને કરવામાં આવશે.

૨) વ્યક્તિ તરીકે નિમણૂક માટે પાત્ર ગણાશે નહીં—

(એ) લોકાયુક્ત, જો તેઓ ભારતમાં કોઈ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ન હોય અથવા રહ્યા ન હોય, અથવા સાત વર્ષ સુધી વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ ન હોય;

(બી) એક ઉપલોકાયુક્ત, જો તે સરકારના સચિવ તરીકે અથવા દિલ્હીમાં સાત વર્ષ સુધી જિલ્લા ન્યાયાધીશ તરીકે રહ્યો ન હોય

અથવા રહી ચૂક્યો ન હોય અથવા ભારત સરકારમાં સંયુક્ત સચિવનું પદ ધારણ કર્યું ન હોય, તો નહીં.

૩. લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થયેલ દરેક વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સમક્ષ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવેલી કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત કરાયેલા સ્વરૂપમાં શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા પડશે.

૪. ઉપલોકાયુક્ત લોકાયુક્તના વહીવટી નિયંત્રણ હેઠળ રહેશે અને ખાસ કરીને, આ અધિનિયમ હેઠળની તપાસોના સુવિધાજનક નિકાલના હેતુ માટે, લોકાયુક્ત ઉપલોકાયુક્તને જરૂરી માને તેવી સામાન્ય અથવા વિશેષ દિશા-નિર્દેશો જારી કરી શકશે અને કોઈપણ કેસ પોતાને પાસે પાછો ખેંચી શકશે અથવા કલમ ૭ની જોગવાઈઓને આધીન રહી, નિકાલ માટે કોઈપણ કેસ પોતાની પાસેથી કોઈ ઉપલોકાયુક્તને અથવા એક ઉપલોકાયુક્ત પાસેથી બીજા ઉપલોકાયુક્તને સોંપી શકશે

પરંતુ શરત એ છે કે, આ ઉપકલમમાંની કોઈપણ બાબતનો એવો અર્થ કાઢવામાં નહીં આવે કે જેના દ્વારા લોકાયુક્તને ઉપલોકાયુક્તના કોઈપણ નિષ્કર્ષ, તારણ અથવા ભલામણને પ્રશ્નાધીન કરવાની સત્તા પ્રાપ્ત થાય.

૪૪. ગુજરાત લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૬

કલમ ૩ – લોકાયુક્તની નિમણૂક–(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ મુજબ તપાસો હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રા હેઠળના વોરંટ દ્વારા લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાવાનાર એક વ્યક્તિની નિમણૂક કરશે;

પરંતુ શરત એવી રહેશે કે લોકાયુક્તની નિમણૂક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી કરવામાં આવશે અને જ્યાં આવી નિમણૂક ગુજરાત રાજ્યની વિધાનસભા વિઘટિત થયેલ હોય તેવા સમયે અથવા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળની જાહેરાત ગુજરાત રાજ્યમાં અમલમાં હોય તેવા સમયે કરવાની ન હોય, ત્યાં વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પણ પરામર્શ કર્યા પછી, અથવા જો એવો કોઈ નેતા ન હોય તો તે ગૃહમાં વિરોધ પક્ષના સભ્યો દ્વારા આ બાબતે ચૂંટવામાં આવેલ એવી વ્યક્તિ સાથે, જે રીત સ્પીકર નિર્દેશ કરે તે પ્રમાણે, પરામર્શ કર્યા પછી કરવામાં આવશે.

(૨) કોઈ વ્યક્તિ લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે પાત્ર ગણાશે નહીં, જ્યાં સુધી તે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ ન હોય અથવા રહી ચૂક્યો ન હોય.

(૩) લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ દરેક વ્યક્તિએ, પોતાની પદની ફરજો સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરાયેલ કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા પડશે.

૪૫. ઝારખંડ લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૨૦૦૧

૩. લોકાયુક્તની નિમણૂક- (૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસ હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રા હેઠળના અધિકૃત પરવાનાપત્ર દ્વારા ઝારખંડના લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખાવનાર એક વ્યક્તિની નિમણૂક કરશે;

પરંતુ એ શરતે કે ઝારખંડ વડી અદાલત, રાંચીના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તથા રાજ્ય વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કર્યા પછી જ લોકાયુક્તની નિમણૂક કરવામાં આવશે, અથવા જો એવો કોઈ નેતા ન હોય તો રાજ્ય વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના સભ્યો દ્વારા આ હેતુ માટે, અધ્યક્ષ જે રીતે નિર્દેશ આપે તે રીતે, ચૂંટવામાં આવેલ વ્યક્તિ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી નિમણૂક કરવામાં આવશે.

(૨) લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ વ્યક્તિએ પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા રાજ્યપાલ દ્વારા તે હેતુસર નિયુક્ત કરવામાં આવેલી કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચીમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં શપથ લેવો અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા પડશે.

૪૬. હરિયાણા લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૨૦૦૨:

કલમ ૩ - લોકાયુક્તની નિમણૂક- (૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસ હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રા હેઠળના વોરંટ દ્વારા, લોકાયુક્ત તરીકે ઓળખવામાં આવનાર વ્યક્તિની નિમણૂક કરશે:

પરંતુ એ શરતે કે લોકાયુક્તની નિમણૂક મુખ્ય પ્રધાનની સલાહ પર કરવામાં આવશે, જે હરિયાણા વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, વિરોધ પક્ષના નેતા અને, જે વ્યક્તિ સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ છે અથવા રહી ચૂક્યા છે અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ છે અથવા રહી ચૂક્યા છે તેવી વ્યક્તિની નિમણૂકના કેસમાં, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરશે, અને જે વ્યક્તિ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ છે અથવા રહી ચૂક્યા છે તેવી વ્યક્તિની નિમણૂકના કેસમાં પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરશે।

આ ઉપરાંત એ પણ જોગવાઈ કરવામાં આવે છે કે પરામર્શનું પરિણામ પ્રેરક મૂલ્ય ધરાવશે, પરંતુ મુખ્યમંત્રી પર બંધનકારક રહેશે નહીં.

(૨) ઉપકલમ (૧) માં કલ્પાયેલ મુજબ પરામર્શ કરવામાં આવ્યો હોવા અંગે રાજ્ય સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી અધિસૂચના તે અંગે નિર્ણાયક પુરાવો ગણાશે.

(૩) લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થયેલ દરેક વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુસર નિયુક્ત કરાયેલ કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત કરાયેલ સ્વરૂપમાં શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા.

૪૭. કેરળ લોક આયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૯૯

કલમ ૩ - લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તોની નિમણૂક- ૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો અને પૂછપરછ હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ લોક આયુક્ત તરીકે ઓળખાતી એક વ્યક્તિની અને ઉપ-લોક આયુક્તો તરીકે ઓળખાતી અન્ય બે વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે.

(૨) લોક આયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થનારી વ્યક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેણે સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિનું પદ ધારણ કર્યું હોય અને તેની નિયુક્તિ રાજ્યના મુખ્યમંત્રી દ્વારા રાજ્યની વિધાનસભાના અધ્યક્ષ તથા રાજ્યની વિધાનસભાના વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે કરવામાં આવશે.

(૩) ઉપ-લોક આયુક્ત તરીકે નિમણૂક પામનાર વ્યક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધરાવે છે અથવા ધરાવ્યું છે, અને તેની નિમણૂક રાજ્યની વિધાનસભાના અધ્યક્ષ તથા રાજ્યની વિધાનસભામાં પ્રતિપક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા અપાયેલી સલાહના આધારે કરવામાં આવશે.

પરંતુ શરત એવી રહેશે કે, જો કાર્યરત ન્યાયાધીશને ઉપ-લોક આયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે, તો સંબંધિત વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવશે.

(૪) લોક આયુક્ત અથવા ઉપ-લોક આયુક્ત તરીકે નિયુક્ત વ્યક્તિ પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળે તે પહેલાં, રાજ્યપાલ અથવા તેમના દ્વારા તે હેતુસર નિયુક્ત કરવામાં આવેલ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવેલા નમૂના મુજબ શપથ લેશે અથવા પ્રતિજ્ઞા કરશે."

૪૮. ઉપરોક્ત કાનૂની જોગવાઈઓનો સંક્ષિપ્ત સર્વે દર્શાવે છે કે વિવિધ રાજ્યોની રાજ્ય વિધાનસભાઓએ તેમના-તેમના રાજ્યોમાં લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં પાત્રતાના જુદા જુદા માપદંડો, પસંદગીની પદ્ધતિ, પરામર્શીય પ્રક્રિયા વગેરે અપનાવ્યા છે. ઉદાહરણરૂપે, આંધ્ર પ્રદેશ લોકાયુક્ત અધિનિયમમાં મુખ્ય પ્રધાનની તેવી કોઈ ભૂમિકા નથી અને લોકાયુક્તના પદ માટે માત્ર એકમાત્ર પરામર્શી વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ છે. ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક વડી અદાલતના કાર્યરત અથવા ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશોની શ્રેણીમાંથી નહીં, પરંતુ મુખ્ય ન્યાયાધીશે મોકલેલા ગ્રેડ ૧ ના જિલ્લાની અદાલતના ન્યાયાધીશોના પાંચ નામોની પેનલમાંથી કરવામાં આવે છે. વધુમાં, આસામ, દિલ્હી, ગુજરાત વગેરે રાજ્યોમાં મુખ્ય પ્રધાનોની તેવી કોઈ ભૂમિકા નથી. તેમ છતાં, છત્તીસગઢ, હરિયાણા વગેરે રાજ્યોમાં રાજ્યપાલ મુખ્ય પ્રધાનની સલાહ પર નિમણૂક કરે છે. છત્તીસગઢ રાજ્યમાં અધિનિયમ કહે છે કે પ્રમુખ લોકાયુક્ત એ એવી વ્યક્તિ હશે કે જે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ રહી હોય અથવા વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ કરતાં ઉચ્ચ ન્યાયિક હોદ્દો ધારણ કર્યો હોય. લોકાયુક્ત એ એવી વ્યક્તિ હશે જેણે ભારત સરકારમાં અથવા કોઈ રાજ્ય

સરકારમાં મુખ્ય સચિવના સ્તરે સચિવ તરીકે કામગીરી બજાવી હોય. આસામ, બિહાર, દિલ્હી, ગુજરાત, ઝારખંડ વગેરેના લોકાયુક્ત અધિનિયમોમાં વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ પરામર્શી છે. પરંતુ, કેરળ લોકાયુક્ત અધિનિયમમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ કોઈ રીતે પરામર્શી નથી. થોડા રાજ્યોમાં ઉપ-લોકાયુક્તોની નિમણૂક જિલ્લાની અદાલતના ન્યાયાધીશોની પેનલમાંથી કરવામાં આવે છે, કાર્યરત અથવા ભૂતપૂર્વ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોમાંથી નહીં. વિવિધ રાજ્યોની વિધાનસભાઓએ, તેમની વિવેકબુદ્ધિ મુજબ, લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તોની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં તેથી જુદા જુદા સ્ત્રોતો, પાત્રતાના માપદંડો, નિમણૂકની પદ્ધતિઓ વગેરે અપનાવ્યાં છે. તાજેતરમાં, આ અદાલતને ગુજરાત લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૩(૧) ની વ્યાપ્તિ પર વિચારવાનો અવસર મળ્યો હતો, જે સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. હોન'બલ મિ. જસ્ટિસ આર.એ. મહેતા (નિવૃત્ત) અહેવાલિત ૨૦૧૩ (૧) સ્કેલ ૭ માં નોંધાયેલ છે. તે જોગવાઈનું અર્થઘટન કરતાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ગુજરાત રાજ્યમાં લોકાયુક્તની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય છે. તેથી, દરેક અધિનિયમનું અર્થઘટન સમગ્ર અધિનિયમની યોજનાના સંદર્ભમાં કરવું આવશ્યક છે; સંદર્ભનો વિચાર કરવો, એ સ્થાપિત સિદ્ધાંત છે, જેથી ધારાસભ્ય ઇરાદાને તે જે શબ્દોમાં વ્યક્ત થયો છે તેના અનુસારે અર્થ આપવામાં આવે.

૪૯. ભારતનું બંધારણ અને તેની કલમો, બંધારણની વિવિધ કલમોની વ્યાખ્યા કરતાં ન્યાયિક નિર્ણયો, એવા કેટલાક પદો પર નિયુક્તિના પ્રશ્નમાં,

જેમના પદાધિકારીઓએ ન્યાયિક અથવા અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો બજાવવાના હોય છે, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયોને પ્રાધાન્ય આપે છે.

જિલ્લા ન્યાયાધીશ/વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોના પદો પર નિમણૂક:

૫૦. જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂકના મુદ્દામાં વડી અદાલતના અભિપ્રાયને પ્રાથમિકતા પ્રાપ્ત છે. ચંદ્ર મોહન વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. ૧૯૬૭ (૧) એસ.સી.આર. ૭૭ એ જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક સંબંધિત એક કેસ હતો, જેમાં આ અદાલતને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૩૩-૨૩૬ના વ્યાપ પર વિચારવાનો અવસર મળ્યો હતો. અનુચ્છેદ ૨૩૩ માં આવેલ "પરામર્શ" શબ્દનું અર્થઘટન કરતાં, આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે રાજ્યપાલની નિમણૂક કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ વડી અદાલત સાથેના તેના પરામર્શથી શરતબંધ છે, એટલે કે રાજ્યપાલ માત્ર વડી અદાલત સાથે પરામર્શ કરીને જ કોઈ વ્યક્તિને જિલ્લા ન્યાયાધીશના પદ પર નિમણૂકી શકે. પરામર્શનો હેતુ અને ઉદ્દેશ એવો છે કે ન્યાયિક સેવામાંથી હોય કે વકીલાત ક્ષેત્રમાંથી હોય, કોઈ વ્યક્તિ જિલ્લા ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક માટે યોગ્ય છે કે નહીં તે બાબતે વડી અદાલતને વધુ સારી જાણકારી હોવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. તેથી રાજ્યપાલ પર નિક્ષેપિત ફરજ એ છે કે તે એવી સંસ્થા સાથે પરામર્શ કરીને નિમણૂક કરે, જે તેને સલાહ આપવા માટે યોગ્ય સત્તાધિકારી હોય. ચંદ્રમૌલેશ્વર પ્રસાદ વિ. પટ્ટણા વડી અદાલત (૧૯૬૯) ૩ એસ.સી.સી. ૫૬ માં, ન્યાયમૂર્તિ મિટર જે. એ અનુચ્છેદ ૨૩૩નું અર્થઘટન કરતાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે "વડી

અદાલત એ એવી સંસ્થા છે જેને જિલ્લા ન્યાયાધીશ તરીકે બઢતી અપાવવા યોગ્ય અધિકારીઓની કાર્યક્ષમતા અને ગુણવત્તા અંગે અત્યંત નજીકથી પરિચિતતા હોય છે." એમ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૩૩ હેઠળ વડી અદાલત સાથેનો પરામર્શ માત્ર ઔપચારિકતારૂપ ખાલી પ્રક્રિયા નથી. વધુમાં, એવું પણ જણાવાયું હતું કે જ્યાં સુધી તેમાં સંકળાયેલા પક્ષો પોતપોતાના દષ્ટિકોણ અન્ય પક્ષોને જાણીતા ન કરે અને તેમના અભિપ્રાયોના સાપેક્ષ ગુણદોષ અંગે ચર્ચા તથા પરીક્ષણ ન કરે, ત્યાં સુધી પરામર્શ અથવા વિચારવિમર્શ પૂર્ણ અથવા અસરકારક ગણાતો નથી."

૫૧. સેમશેર સિંહ વિ. પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૭૪) ૨ એસ.સી.સી. ૮૩૧ માં, ન્યાયમૂર્તિ કૃષ્ણ અચ્યરે તેમના સમમતિસભર ચુકાદામાં ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા પર પ્રકાશ પાડ્યો હતો અને એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે "તે સંવિધાનનો એક મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે અને વિચલનને ન્યાયસંગત ઠેરવવા માટે તેના પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, અને સંબંધિત અનુચ્છેદ દ્વારા તેનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે, જે ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવાનું અનિવાર્ય બનાવે છે." યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ./સ. સંકલચંદ હિમતલાલ શેઠ અને અન્ય (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૩ માં, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૨ ના પ્રકાશમાં, ન્યાયતંત્ર સંબંધિત બાબતોમાં ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવાની પાછળનું તર્ક આ અદાલતે ઉજાગર કર્યું હતું. આ અદાલતે એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે "અનુચ્છેદ ૨૨૨(૧) રાષ્ટ્રપતિને ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવાની આવશ્યકતા મૂકે છે, એ

આધાર પર કે ન્યાયતંત્રને મૂળભૂત રીતે સ્પર્શતી બાબતમાં, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયો પ્રાપ્ત કર્યા વિના કાર્યપાલિકા દ્વારા કોઈ નિર્ણય લેવો યોગ્ય નથી, કારણ કે તાલીમ અને અનુભવના આધારે પરિસ્થિતિનો ન્યાયસંગત, સક્ષમ અને નિષ્પક્ષ રીતે વિચાર કરવા માટે તેઓ શ્રેષ્ઠ સ્થિતિમાં હોય છે."

પર. ભારતના સર્વોચ્ચ અદાલત એડવોકેટ્સ-ઓન-રેકૉર્ડ એસોસિએશન અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ (૧૯૯૩) ૪ એસ.સી.સી. ૪૪૧ માં, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧૭નું અર્થઘટન કરતી વખતે, એટલે કે ઉચ્ચ ન્યાયતંત્રમાં ન્યાયાધીશોની નિમણૂકના મુદ્દે, એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે પરામર્શની પ્રક્રિયામાં ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને અગ્રતા પ્રાપ્ત છે. ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયની અગ્રતા, વાસ્તવમાં, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા સમૂહરૂપે રચાયેલ અભિપ્રાયની અગ્રતા છે, અર્થાત્, તે અભિપ્રાય રચવા માટે જેમની સાથે પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે એવા તેમના પરિષ્ઠ સહકર્મીઓના મત ધ્યાનમાં લીધા પછી રચાયેલ અભિપ્રાયની અગ્રતા છે. અદાલતે એ આધાર પર પણ કાર્યવાહી કરી છે કે, અનુચ્છેદ ૧૨૪(૨) ની જોગવાઈના પરંતુક અનુસાર, ભારતના સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂકના પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિ પર બંધારણીય ફરજ છે કે તેઓ ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરે, અને વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂકના પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિ પર સંબંધિત વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ઉપરાંત

ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તથા રાજ્યપાલ સાથે પરામર્શ કરવાની ફરજ છે. સર્વોચ્ચ અદાલત તેમજ વડી અદાલતોના ન્યાયાધીશોની નિમણૂકના મુદ્દે, ભારતના સર્વોચ્ચ અદાલતના કોલેજિયમના અભિપ્રાયને અગ્રતા છે. ઉપર ઉલ્લેખિત ચુકાદાઓ મુખ્યત્વે અધીનસ્ત ન્યાયતંત્રમાં જિલ્લા ન્યાયાધીશોની, વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોની અને સર્વોચ્ચ અદાલતની નિમણૂકો સાથે સંબંધિત છે. તેઓએ નિભાવવાની ફરજિયાત કામગીરીના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં રાખી તથા ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી સ્વતંત્ર બનાવવા માટે, કારોબારીને અગ્રતા આપવાનો અભિગમ નકારવામાં આવ્યો છે.

કેન્દ્રીય અને રાજ્ય પ્રશાસકીય ન્યાયાધિકરણોમાં નિમણૂક

૫૩. બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨૩-એ હેઠળ રચાયેલ ન્યાયાધિકરણ તરીકે કેન્દ્રીય વહીવટી ન્યાયાધિકરણ પાસે વડી અદાલત જેટલો જ અધિકારક્ષેત્ર હોવો અપેક્ષિત છે. એવું ન્યાયાધિકરણ વ્યાપક ન્યાયિક સત્તાઓનો ઉપયોગ કરે છે અને તેના સભ્યોને કાર્યપાલિકા અથવા રાજકીય હસ્તક્ષેપથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત, પરમ ન્યાયિક સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત થવી આવશ્યક છે. આ જ કારણસર, વહીવટી ન્યાયાધિકરણ અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ની કલમ ૬ ની ઉપકલમ (૭) મુજબ ન્યાયાધિકરણના સભ્યની નિમણૂક “ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા વિના” કરી શકાતી નથી. ન્યાયાધિકરણ દ્વારા બજાવવાના કાયના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં, જે ન્યાયિક છે, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતને પ્રાધાન્ય છે. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા એન્ડ અધર્સ વિ. કાલી દાસ બતિશ એન્ડ અનધર (૨૦૦૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૭૯ માં આ અદાલતે વહીવટી ન્યાયાધિકરણ

અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ની કલમ ૬(૭) માં આવતી “ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી” આ અભિવ્યક્તિનું અર્થઘટન કર્યું હતું અને નિર્ધારિત કર્યું હતું કે ન્યાયાધિકરણ દ્વારા ન્યાયિક સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને તેથી કેન્દ્રીય વહીવટી ન્યાયાધિકરણમાં નિમણૂકના પ્રશ્ને ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતને પ્રાધાન્ય અપાવવું જોઈએ. રાજ્ય વહીવટી ન્યાયાધિકરણોની બાબતમાં પણ સ્થિતિ સમાન જ છે, જ્યાં વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતને પ્રાધાન્ય છે, કારણ કે ન્યાયાધિકરણ ન્યાયિક સત્તાઓનો ઉપયોગ કરે છે અને ન્યાયિક કાર્યો બજાવે છે.

રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય ઉપલોકતા નિવારણ આયોગોમાં નિયુક્તિ:

૫૪. આ અદાલતે આશિષ હાંડા, એડવોકેટ વિ. માનનીય પંજાબ અને હરિયાણા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ તથા અન્ય, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૧૪૫ માં, ગ્રાહક સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૮૬ હેઠળ રાજ્ય આયોગોના પ્રમુખ તથા રાષ્ટ્રીય આયોગોના પ્રમુખની નિમણૂકના મુદ્દે, એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અને ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સાથેની પરામર્શની પ્રક્રિયા, વડી અદાલત અને સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માટે સર્વોચ્ચ અદાલતે સર્વોચ્ચ અદાલત એડવોકેટ્સ-ઓન-રેકૉર્ડ એસોસિયેશન કેસ (ઉપરોક્ત) માં દર્શાવ્યા મુજબની જ પદ્ધતિસર છે. આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે આયોગ દ્વારા બજાવવામાં આવતાં કાર્યો મુખ્યત્વે

ગ્રાહક વિવાદોના નિરાકરણ સંબંધિત છે અને તેથી ન્યાયિક શાખામાંથી કોઈ વ્યક્તિ પ્રમુખના પદ માટે યોગ્ય માનવામાં આવે છે. અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ગ્રાહક સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬(૧)(એ) અને કલમ ૨૦(૧)(એ) ના પરંતુક હેઠળ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સાથે પરામર્શ કરવાની આવશ્યકતા, અનુચ્છેદ ૨૧૭ હેઠળની આવશ્યકતાને સમાન છે. પરિણામે, એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો કે સર્વોચ્ચ અદાલત એડવોકેટ્સ-ઓન-રેકૉર્ડ એસોસિયેશન કેસ (ઉપરોક્ત) માં બહુમતી અભિપ્રાયમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંત, નિમણૂક માટેના પ્રસ્તાવની શરૂઆત કરવા બાબતે પણ લાગુ પડવો જ જોઈએ.

૫૫. તેમ છતાં, આ અદાલતે અશોક તંવર અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઑફ એચ.પી. અને અન્ય (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૪ માં, સર્વોચ્ચ અદાલત એડવોકેટ્સ-ઓન-રેકૉર્ડ એસોસિયેશન કેસ (ઉપરોક્ત) પર આધાર રાખીને, અશીશ હાંડા સાથે માત્ર આ મર્યાદિત હદ સુધી અસહમતિ દર્શાવી હતી કે ઉપભોક્તા સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ના હેતુસર “પરામર્શ” કોલેજિયમ સાથે નહીં, પરંતુ ફક્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે જ થશે. એન. કન્નદાસન વિ. અજય ખોસે અને અન્ય (૨૦૦૯) ૭ એસ.સી.સી. ૧ માં, આ અદાલતે ધારણ કર્યું હતું કે મુખ્યતા મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને જ આપવી આવશ્યક છે, અન્ય કારણો સાથે, કારણ કે નિમણૂક ન્યાયિક પદ પર થવાની છે અને ઉપભોક્તા સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૧૬(૧)(એ) ની જોગવાઈમાં વપરાયેલ અનિવાર્ય ભાષાને ધ્યાનમાં લેતાં પણ. આ અદાલતે ધારણ કર્યું હતું કે

“પરામર્શ” શબ્દનો અર્થ, કાયદાના સ્વરૂપ અને હેતુ પર આધાર રાખીને, વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં અલગ હોઈ શકે છે.

૫૬. ઉપર ચર્ચાયેલ ચુકાદાઓ પરથી એવું સૂચિત થાય છે કે, જે નિમણૂક થનારી હોદ્દાની વ્યક્તિ હાલના કે નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ હોય અને તેને ન્યાયિક કાર્યો નિભાવવાના હોય તથા તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશો અમલમાં મૂકવા યોગ્ય હોય, તો પરામર્શને ફરજિયાત માનવામાં આવે છે. નોંધનીય છે કે પરામર્શનો અર્થ ક્યારેય માત્ર ઔપચારિકતા એવો નથી, પરંતુ તે અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક હોવો જોઈએ, અને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિએ ન્યાયિક પદ ધારણ કરવાનું હોય તથા ન્યાયિક કાર્યો સમાન કાર્યો નિભાવવાના હોય ત્યારે, પ્રસંગાનુસાર, અભિપ્રાયની પ્રાધાન્યતા હંમેશા વડી અદાલત અથવા રાજ્યની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતના કોલેજિયમ અથવા ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશમાં નિહિત હોય છે.

૫૭. વર્તમાન કેસમાં વડી અદાલતે આ અદાલતના કે.પી. મોહાપાત્રા (ઉપરોક્ત) મામલાના ચુકાદા પર નોંધપાત્ર આધાર મૂક્યો છે અને એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવો ફરજિયાત છે અને તેમનો અભિપ્રાય પ્રાધાન્ય પામશે. ઉપરોક્ત ચુકાદો ઓડિશા લોકપાલ એન્ડ લોકાયુક્તાસ અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ ઓડિશાના લોકપાલની નિમણૂકના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આપવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમની કલમ ૩(૧) ની જોગવાઈમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે લોકપાલની નિમણૂક ઓડિશા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને, જે હોય તો, વિપક્ષના નેતાની સલાહથી

કરવામાં આવશે. આ જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથેનો પરામર્શ મહત્વ ધારણ કરે છે. જો વિપક્ષના નેતા હોય તો તેમની સાથે પરામર્શ કરવો જરૂરી છે. વિપક્ષના નેતાની ગેરહાજરીમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશ જ એકમાત્ર પરામર્શપાત્ર તરીકે બાકી રહે છે. તે પરિસ્થિતિમાં અને વિશિષ્ટ વૈધાનિક જોગવાઈને ધ્યાનમાં લેતાં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથેનો પરામર્શ મહત્વ ધારણ કરે છે અને તેમના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય પ્રાપ્ત છે.

૫૮. તે કેસમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશે ન્યાયમૂર્તિ કે.પી. મહાપાત્રાની ઉમેદવારીને મંજૂરી આપી હતી, પરંતુ વિરોધ પક્ષના નેતાએ બાદમાં અન્ય વ્યક્તિની ભલામણ કરી હતી, છતાં રાજ્ય સરકારે પૂર્વોક્ત વ્યક્તિની નિમણૂક કરી હતી, પરંતુ વડી અદાલતે તે નિમણૂકમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો હતો. વડી અદાલતના ચુકાદાને પલટતા, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે વિરોધ પક્ષના નેતાએ આપેલ અભિપ્રાય રાજ્ય સરકાર માટે બંધનકારક નથી.

૫૯. મારા મત મુજબ, કે. પી. મહાપાત્રા (ઉપરોક્ત) મામલે આ અદાલતનો ચુકાદો કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે લાગુ પડતો નથી, કારણ કે તે અધિનિયમમાં અને ઓરિસ્સા લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ની કલમ ૩ માં વપરાયેલી ભાષા સમરૂપ નથી.

૬૦. તેથી, કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમમાં યથાવત રહેલી કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) ની જોગવાઈઓનું અમને અર્થઘટન કરવાનું છે, જેમાં

વપરાયેલ ભાષા, મારા મત મુજબ, સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ છે અને અમારે અર્થઘટનનો સુવર્ણ નિયમ, અર્થાત્ શાબ્દિક અર્થઘટન, લાગુ કરવો પડે છે, જે વિધાનમંડળના આશયને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરે છે, જે મેં અગાઉ જ સૂચવ્યું છે, અને જે અધિનિયમના ઉદ્દેશો અને કારણો, પ્રસ્તાવના તેમજ અધિનિયમની વિવિધ અન્ય સંબંધિત જોગવાઈઓને સમર્થન આપે છે.

૬૧. ટિન્ડલ, સી.જે., એ ૧૮૪૪ માં જ જણાવ્યું હતું કે "જો કાયદાની જોગવાઈના શબ્દો પોતાના સ્વરૂપે જ ચોક્કસ અને નિર્વિવાદ હોય, તો તે શબ્દોને તેમના સ્વાભાવિક અને સામાન્ય અર્થમાં સમજાવવા કરતાં વધુ કંઈ આવશ્યક રહી શકતું નથી. આવા પ્રસંગે તે શબ્દો પોતે જ કાયદા બનાવનારની મનોવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ રીતે વ્યક્ત કરે છે." અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જ્યારે ભાષા સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ હોય અને તે માત્ર એક જ અર્થ સ્વીકારે, ત્યારે કાયદાની જોગવાઈની વ્યાખ્યા કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી, કારણ કે અધિનિયમ પોતે જ પોતાને માટે બોલે છે. એમ્પ્રોર વિ./એસ. બેનોઆરિલાલ શર્મા એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૪૮ માં વિસ્કાઉન્ટ સિમોન્ડ્સ, એલ.સી. એ જણાવ્યું હતું કે "અધિનિયમમાં વપરાયેલા શબ્દોની વ્યાખ્યા કરતાં વખતે, તેમાં સંકળાયેલી નીતિ અથવા વપરાયેલી ભાષાને અમલમાં મૂકવાથી જે પરિણામો, હાનિકારક હોય કે અન્યથા, ઊભા થઈ શકે તે અંગે આપણો સંબંધ નથી." બ્લેકસ્ટોનએ, કમેન્ટરીઝ ઓન ધ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ભાગ ૧, પાનું ૫૯ માં જણાવ્યું હતું કે "કાયદાની જોગવાઈની વ્યાખ્યા કરવાની સૌથી ન્યાયસંગત અને યુક્તિસંગત પદ્ધતિ એ છે કે વિધાનમંડળની મનોવૃત્તિને તેની સૌથી સ્વાભાવિક

અને સંભાવ્ય નિશાનીઓ દ્વારા શોધવી, અને તે નિશાનીઓ શબ્દો, સંદર્ભ, વિષયવસ્તુ, અસર અને પરિણામો, અથવા કાયદાની ભાવના અને કારણો હોઈ શકે." કનૈયાલાલ સુર વિ./એસ. પરમનિધિ સાધુ ખાન એ.આઈ.આર. ૧૯૫૭ એસ.સી. ૯૦૭ માં ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકરે જણાવ્યું હતું કે, "જો વપરાયેલા શબ્દો માત્ર એક જ અર્થઘટનાને સક્ષમ હોય, તો અદાલતો માટે એ આધાર પર કોઈ બીજી કલ્પિત વ્યાખ્યા અપનાવવી ખુદી રહેતી નથી કે એવી વ્યાખ્યા અધિનિયમના કથિત હેતુ અને નીતિ સાથે વધુ સુસંગત છે." આ સિદ્ધાંતને નિર્ધારિત પ્રકરણોની વધારાની નોંધોથી વિસ્તૃત કરવું અનાવશ્યક છે, કારણ કે વ્યાખ્યાનો પ્રથમ અને મુખ્ય નિયમ એ છે કે વિધાનમંડળની મનોવૃત્તિ, વિધાનમંડળે પોતે વપરાયેલા શબ્દોમાંથી જ શોધવી જોઈએ.

૬૨. કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) ને શાબ્દિક તથા પ્રસંગાનુસાર વાંચવાથી તેમાં કોઈ શંકાને સ્થાન રહેતું નથી કે રાજ્યના રાજ્યપાલ લોકાયુક્ત અથવા ઉપલોકાયુક્તની નિમણૂક માત્ર મુખ્યમંત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે જ કરી શકે છે અને વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તો માત્ર પરામર્શ માટેના વ્યક્તિઓમાંના એક છે અને તેમના અભિપ્રાયને કોઈ અગ્રતા નથી. અધિનિયમ અનુસાર રાજ્યપાલ માત્ર મુખ્યમંત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ પર જ નિમણૂક કરી શકે છે, અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા અન્ય કોઈ પરામર્શદાતાએ વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયના આધારે નહીં.

પરામર્શ

૬૩. મુખ્યમંત્રી પર વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને અન્ય ચાર પરામર્શગ્રાહકો સાથે પરામર્શ કરવાનો કાયદેસર બાધ્યકારક ફરજિયાત બાંહેધરો છે, જે અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. પરામર્શ અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક હોવો આવશ્યક છે અને માત્ર અભિપ્રાયો માંગવા અથવા ભલામણો મંગાવવા પૂરતું ગણાશે નહીં. પરામર્શગ્રાહકો અધિનિયમમાં નિર્ધારિત સ્ત્રોતમાંથી વિવિધ નામો સૂચવી શકે છે અને તે નામો અંગે અથવા તો આ હેતુસર રાજ્યના મુખ્યમંત્રી દ્વારા બોલાવવામાં આવનાર બેઠકમાં અથવા પરિપત્ર દ્વારા ચર્ચા થવી આવશ્યક છે. મુખ્યમંત્રી, જો અધિનિયમમાં નિર્ધારિત સ્ત્રોતમાંથી કોઈ નામ સૂચવવા અથવા સલાહ આપવા પ્રસ્તાવિત કરે, તો તે નામ પણ પરામર્શગ્રાહકોને ઉપલબ્ધ કરાવવું આવશ્યક છે જેથી તેઓ પણ મુખ્યમંત્રી દ્વારા સૂચવાયેલા નામ અથવા નામો અંગે પોતાના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરી શકે. પરામર્શગ્રાહકો મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા મુખ્યમંત્રી સહિત અન્ય પરામર્શગ્રાહકો દ્વારા સૂચવાયેલા નામો વિશે પોતાનો નિષ્ઠાપૂર્વકનો અને સ્વતંત્ર અભિપ્રાય વ્યક્ત કરી શકે છે. યોગ્ય વિચારવિમર્શ કર્યા બાદ અને અર્થપૂર્ણ પરામર્શ પૂર્ણ કર્યા પછી, રાજ્યના મુખ્યમંત્રીને પરામર્શગ્રાહકો વચ્ચે વિચારણા માટે આવેલ કોઈ નામ રાજ્યપાલને સલાહરૂપે રજૂ કરવાની સ્વતંત્રતા છે. મુખ્યમંત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહને પ્રાધાન્ય મળશે અને વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિતના પરામર્શગ્રાહકોના અભિપ્રાયને નહીં.

૬૪. હું સૂચવી શકું છું કે જે સ્ત્રોતમાંથી ઉમેદવારની ભલામણ થવાની હોય છે તેમાં લોકાયુક્તના પદ માટે સર્વોચ્ચ અદાલતના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશો

અથવા રાજ્યની વડી અદાલતોના મુખ્ય ન્યાયાધીશો અને ઉપ લોકાયુક્તના પદ માટે વડી અદાલતોના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશોનો સમાવેશ થાય છે. જે વ્યક્તિઓ આ સ્ત્રોત હેઠળ આવે છે, તેમણે અગાઉ બંધારણીય પદો ધારણ કર્યા હોય છે અને તેઓ ઊંચી નિષ્ઠા, પ્રામાણિકતા અને ક્ષમતા ધરાવતા હોવાનું માનવામાં આવે છે, અને તેવા સ્ત્રોતમાંથી ઉમેદવારની પસંદગી કરવી પણ ક્યારેક મુશ્કેલ બને છે. રાજ્યપાલ એવી વ્યક્તિની નિમણૂક કરી શકતા નથી જે આ સ્ત્રોતમાં આવતી ન હોય અને અન્ય પાત્રતાના માપદંડો પૂર્ણ કરતી ન હોય. એવી દલીલ ઉઠાવવામાં આવી હતી કે કારણ કે આ સ્ત્રોતમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કરનારી વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, તેથી વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તે ઉમેદવારોના ગુણદોષોની તુલના કરવા વધુ સક્ષમ સ્થિતિમાં હશે. મને એ દલીલ સ્વીકારવી કઠિન લાગે છે. ન્યાયાધીશ તરીકે વ્યક્તિની ક્ષમતા, નિષ્ઠા અને ચારિત્ર્ય ઉપરાંત, અન્ય વિવિધ માહિતી પણ એકત્રિત કરવી આવશ્યક બને છે, કારણ કે આ સ્ત્રોત હેઠળ આવતી વ્યક્તિઓ નિવૃત્ત ન્યાયાધીશો છે. નિવૃત્ત ન્યાયાધીશો અંગે વિવિધ માહિતી એકત્રિત કરવા માટે સરકાર પાસે પોતાનું ચંત્રતંત્ર અને પદ્ધતિ હોય છે. નોંધવું રહ્યું કે મુખ્ય પ્રધાન સંબંધિત સામગ્રીનો ખુલાસો કર્યા વિના અને અર્થપૂર્ણ તથા અસરકારક પરામર્શ કર્યા વિના આ સ્ત્રોતમાંથી કોઈ નામની ભલામણ કરી શકતા નથી. મારા મત મુજબ, આ મનસ્વી પસંદગી અને ભલામણ સામે પૂરતું રક્ષણ છે. વધુમાં, જેમ અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ લોકાયુક્તના કર્તવ્યો અને કાર્ય તપાસાત્મક સ્વભાવના

છે અને તેમના આદેશો તે રીતે અમલમાં મૂકી શકાતા નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, વિધાનમંડળે પોતાની પ્રજ્ઞા મુજબ એવું માન્યું કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત પરામર્શદાતાઓના મતોને પ્રાધાન્ય આપવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ મુખ્ય પ્રધાનની સલાહના આધારે કાર્ય કરવું યોગ્ય છે.

૬૫. મારા મત મુજબ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(એ) અને (બી) ની યોજના આ જ છે અને છતાંય, આપણે જેટલો પણ જોર લગાવીએ, કલમ ૩(૨) (એ) અને (બી) માં ઉપયોગમાં લેવાયેલી ભાષામાંથી એવું ક્યાંય પ્રગટ થતું નથી કે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે. તેથી, મારા મત મુજબ મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય છે એમ ઠરાવીને વડી અદાલતે આપેલા વિવિધ નિર્દેશો અધિનિયમની વ્યાપ્તિથી પર છે અને વડી અદાલતે એવી વિધાનાત્મક કસરત કરી છે જે કાયદામાં અનુમત્ય નથી. તેથી, હું વડી અદાલત દ્વારા જારી કરાયેલા તમામ નિર્દેશોને રદ કરું છું, કારણ કે તેઓ અધિનિયમની વ્યાપ્તિથી પર છે.

૬૬. મારા મતે, મુખ્ય પ્રધાને, તેમ છતાં, ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂકના મુદ્દે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ ન કરીને ભૂલ કરી છે. અભિલેખો દર્શાવે છે કે ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિમણૂક માટે રાજ્યપાલને સલાહ આપતા પહેલાં, સૂચવાયેલા નામો અંગે પરામર્શદાતાઓ વચ્ચે કોઈ સાર્થક અને અસરકારક પરામર્શ અથવા ચર્ચા થઈ નહોતી. તેથી, ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક

અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) ના ઉદ્દેશનમાં છે, કારણ કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો, તેમજ તેમને ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે સલાહ આપતા અથવા નિયુક્ત કરતા પહેલાં તેમના નામ પર વિચારવિમર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો; પરિણામે, ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક કાયદાની નજરે ટકી શકતી નથી અને તેમને રાજ્યના ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર ચાલુ રહેવા અથવા તે પદ ધારણ કરવા કોઈ સત્તા નથી.

૬૭. અનુસંધાને, વડી અદાલતનો ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે, અને રાજ્યના મુખ્યમંત્રીને કર્ણાટક રાજ્યમાં કાયદા મુજબ ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે યોગ્ય પગલાં લેવા અંગે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહ વિરુદ્ધ કોઈ પ્રતિકૂળ બાબત જણાઈ આવેલ નથી, તેથી તેમનું નામ હજુ પણ ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિમણૂક માટે, જો હોય તો, અધિનિયમ હેઠળના અન્ય પાંચ પરામર્શદાતાઓ દ્વારા સૂચવાયેલા અન્ય નામો સાથે વિચારણા માટે લઈ શકાય છે. તેમ છતાં, હું સ્પષ્ટ કરું છું કે પરામર્શદાતાઓમાંથી કોઈ એક દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા મતોને કોઈ પ્રાધાન્ય નથી અને મુખ્યમંત્રી દ્વારા સૂચવાયેલ નામ, જો હોય તો, સહિત પરામર્શદાતાઓ દ્વારા સૂચવાયેલા નામો પર યોગ્ય વિચારવિમર્શ કર્યા બાદ, મુખ્યમંત્રી ચર્ચાયેલ નામોમાંથી કોઈપણ એક નામ અધિનિયમ હેઠળ ઉપ લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે રાજ્યપાલને સલાહરૂપે સૂચવી શકે છે. ઉપરોક્ત મુજબ અપીલો, ખર્ચ બાબતે કોઈ આદેશ વિના મંજૂર કરવામાં આવે છે.

મદન બી. લોકુર, ન્યાયાધીશ.

૧. અનુમતિ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. ભાઈ રાધાકૃષ્ણનએ ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓનો વિસ્તૃતપણે વિચાર કર્યો છે – અને હું તેમના નિષ્કર્ષો સાથે સંમત છું. તેમ છતાં, ઉઠાવવામાં આવેલા વિવિધ મુદ્દાઓ અંગે મારા મત વ્યક્ત કરવો જરૂરી છે એવું હું માનું છું.

ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓ:

૩. મારા માનનીય સહન્યાયાધીશે કેસના મહત્વપૂર્ણ તથ્યો દર્શાવ્યા છે અને તેમનો પુનરોચ્ચાર કરવો જરૂરી નથી.

૪. વિચારણા માટેનો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩(૨)(બી) ની જોગવાઈઓ અનુસાર હતી કે નહીં, જેમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવાની આવશ્યકતા છે. મારા મતે, કર્ણાટક વડી અદાલતે એ ઠરાવવામાં યોગ્ય હતું કે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકેની નિમણૂક અંગે ખાસ કરીને મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે કોઈ પરામર્શ થયો નહોતો. તેથી, તેમની નિમણૂક શરૂઆતથી જ શૂન્ય અને અમાન્ય છે.

૫. અનેક સંબંધિત પ્રશ્નો વિચારણા માટે છે, જેમાં એનો સમાવેશ થાય છે કે ઉપ-લોકાયુક્ત અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા છે કે માત્ર (અનાદરનો કોઈ અર્થ કર્યા વગર) તપાસકર્તા છે; ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકની પ્રક્રિયા કોણે આરંભ કરવી

જોઈએ; કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ (સંક્ષેપમાં અધિનિયમ) ની કલમ ૩(૨)(બી) ના સંદર્ભમાં 'પરામર્શ' નો શું અર્થ થાય છે; અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) હેઠળ પરામર્શ સર્વથા ફરજિયાત છે કે નહીં; પરામર્શની પ્રક્રિયા કેવી રીતે હાથ ધરવાની આવશ્યકતા છે; ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે કોઈ વ્યક્તિની યોગ્યતા અંગે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશનો અભિપ્રાય પરામર્શમાં સંકળાયેલા અન્ય લોકોના અભિપ્રાયો કરતાં પ્રાધાન્ય ધરાવે છે કે નહીં; અને અંતે, ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રક્રિયા અનુસરવા અંગે દિશાનિર્દેશ આપતાં કર્ણાટક વડી અદાલત યોગ્ય હતી કે નહીં.

૬. કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩ નું અર્થઘટન વિચારણા માટે ઉદ્ભવે છે. આ કલમ નીચે મુજબ છે:

"કલમ ૩: લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો અને પૂછપરછો હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ લોકાયુક્તા તરીકે ઓળખાવાનો એક વ્યક્તિ અને ઉપ-લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્તાઓ તરીકે ઓળખાવાનારા એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે.

(૨) (એ) લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવનાર વ્યક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેઓ સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશના પદ

પર રહી ચૂક્યા હોય અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના પદ પર રહી ચૂક્યા હોય અને કર્ણાટકની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહના આધારે તેમની નિમણૂક કરવામાં આવશે.

(બી) ઉપલોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થનાર વ્યક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેમણે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કર્યું હોય અને તેમની નિયુક્તિ કર્ણાટકની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહ પર કરવામાં આવશે.

(૩) લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત કરાયેલ વ્યક્તિએ, પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળતા પહેલાં, રાજ્યપાલ સમક્ષ અથવા તેમની દ્વારા તે હેતુ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ કોઈ વ્યક્તિ સમક્ષ, પ્રથમ અનુસૂચિમાં તે હેતુ માટે નિર્ધારિત કરાયેલા પ્રારૂપ મુજબ શપથ લેવો અથવા પ્રતિજ્ઞા કરવી અને તેના પર હસ્તાક્ષર કરવા.

શું ઉપ-લોકાયુક્ત અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા છે:

૭. ઉપ-લોકાયુક્તના પદનું કોઈપણ રીતે અવમૂલ્યન કરવાનો હેતુ રાખ્યા વિના, કર્ણાટક રાજ્યના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા (આગામી ઉદ્દેશમાં “રાજ્ય”) એવો નિવેદન કરવામાં આવ્યું હતું કે ઉપ-લોકાયુક્તને મૂળભૂત રીતે તેમની સમક્ષ રજૂ થતી ફરિયાદોની તપાસ કરવાની અને રજૂ થતી ગેરરીતિઓ અંગે પૂછપરછ કરવાની ફરજ સોંપવામાં આવી છે. આ પ્રક્રિયામાં, તેઓ કેટલીક અર્ધ-ન્યાયિક કામગીરી બજાવતા હોઈ શકે, પરંતુ તે કારણે તેઓ અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી બની જતા નથી. આ રજૂઆતનું મહત્વ આગળ કરવામાં આવેલી આ વધુ રજૂઆતમાં નિહિત છે કે જો ઉપ-લોકાયુક્ત અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી ન હોય, તો કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશનું અભિપ્રાય નિયુક્તિ અને પરામર્શ પ્રક્રિયામાં અગ્રતા ધરાવતું નહીં હોય; અન્યથા, તેને અગ્રતા પ્રાપ્ત થતી.

(૧) વડી અદાલતનો અભિપ્રાય:

૮. અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને વિષયસંદર્ભિત ન્યાયપ્રસંગોની ચર્ચા કર્યા પછી, વડી અદાલતનું એવું મત હતું કે ઉપ-લોકાયુક્ત ન્યાયિક, અર્ધ-ન્યાયિક અને તપાસાત્મક સ્વરૂપના કાર્યો કરે છે. વડી અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે જો ઉપ-લોકાયુક્તના કાર્યો સંપૂર્ણપણે તપાસાત્મક જ હોત, તો નિમણૂક માટે લાયકાત તરીકે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશનું પદ ધારણ કરેલ વ્યક્તિ હોવાની શરત અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરવાનું વિધાનમંડળે અનિવાર્ય રાખ્યું ન હોત.

૯. આ નિષ્કર્ષે પહોંચતાં, વડી અદાલતે એન. ગુંડપ્પા વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, ૧૯૮૯ (૩) કારએલજે જરૂપ તરફ ધ્યાન દોર્યું, જેમાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે "ઉપ-લોકાયુક્ત ફરિયાદ અંગે તપાસ ચલાવતી વખતે અને આવી તપાસના આધારે અહેવાલ આપતી વખતે અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. તે જાહેર સેવક વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલી એવી ફરિયાદનો નિર્ણય કરે છે જેમાં 'ફરિયાદ' અથવા 'આક્ષેપ' સંકળાયેલ હોય છે અને તે અહેવાલ સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા તે જાહેર સેવક વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવા માટેનો આધાર બને છે." કર્ણાટક વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે કર્ણાટક રાજ્ય વિ. એન. ગુંડપ્પા, આઈએલઆર ૧૯૯૦ કાર ૪૧૮૮માં અતિ સંક્ષિપ્ત આદેશ દ્વારા આ નિષ્કર્ષને યથાવત્ રાખ્યો હતો.

૧૦. વડી અદાલતે પ્રો. એસ.એન. હેગડે વિ. ધ લોકાયુક્ત, આઈએલઆર ૨૦૦૪ કાર ૩૮૯૨ તરફ પણ ધ્યાન દોર્યું હતું, જેમાં અધિનિયમની કલમ ૯, ૧૧ અને ૧૨નો કાર્યક્ષેત્ર વિચારવામાં આવ્યો હતો અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળની કાર્યવાહી ન્યાયિક કાર્યવાહી છે, અથવા કોઈપણ સ્થિતિમાં, તે અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યવાહી છે. એવું જણાવાયું હતું:

અતએવ, કલમ ૯ હેઠળ હાથ ધરવામાં આવનાર તપાસ ન્યાયિક કાર્યવાહી સ્વરૂપની રહેશે અને તે દાવા જેવી પ્રકૃતિની રહેશે તથા મૌખિક પુરાવા શપથ ઉપર નોંધવામાં આવે છે અને દસ્તાવેજી પુરાવા પણ સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી, સ્પષ્ટ છે કે અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળની તપાસ ન્યાયિક કાર્યવાહી સ્વરૂપની રહેશે અથવા ઓછામાં ઓછી તે અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યવાહી હશે, જેમાં

સ્વાભાવિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું આવશ્યક હતું અને જો કોઈ પુરાવો નોંધવામાં આવે, તો લોકસેવકને તે સાક્ષીઓની જિરહ કરવાનો અધિકાર છે.

(૨) ઉપ-લોકાયુક્તના કાર્યો, સત્તાઓ, ફરજો અને જવાબદારીઓ

૧૧. ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકનો વિષય અધિનિયમની કલમ ૩ માં આવરી લેવાયો છે. આ કલમ મુજબ ઉપ-લોકાયુક્ત એવો વ્યક્તિ હોવો આવશ્યક છે જેણે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ તરીકેનું પદ ધારણ કર્યું હોય. તેથી ઉપ-લોકાયુક્ત નિષ્પક્ષ હોય અને તેને થોડો ઘણો (જો કે નોંધપાત્ર ન હોય તો પણ) ન્યાયિક અનુભવ તથા ક્ષમતાઓ હોવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. તેનું કારણ, સ્વાભાવિક રીતે જ, એ છે કે રાજ્યમાં સરકારી સેવકો વિરુદ્ધની ફરિયાદો અને વ્યથાઓનો નિકાલ કરવાનો પ્રસંગ સંભવતઃ તેને આવતો હોય છે.

૧૨. ઉપ-લોકાયુક્તના પદનું મહત્વ ધ્યાનમાં લેતા, તેની નિમણૂક રાજ્યના રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્ય પ્રધાનની સલાહ પર, કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાન પરિષદમાં વિરોધ પક્ષના નેતા અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સાથે પરામર્શ કરીને કરવામાં આવે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક રાજ્યની બંધારણીય સત્તાધિકારીઓની ચિંતાનો વિષય છે.

૧૩. અધિનિયમની કલમ ૩(૩) મુજબ ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા લેવાતી પદની શપથ, બંધારણની અનુસૂચિ ૩ હેઠળ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ દ્વારા લેવાતી

પદની શપથ જેવી જ છે. બંને વચ્ચેનો એકમાત્ર નોંધપાત્ર ફરક એટલો છે કે, ઉપરાંત, વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ ભારતની સર્વભૌમતા અને અખંડિતતા જાળવવાની તથા ભારતના બંધારણ અને કાયદાઓનું પાલન કરવાની શપથ પણ લે છે.

૧૪. ઉપલોકાયુક્તના પદકાળ અને સેવાની અન્ય શરતોનો ઉલ્લેખ અધિનિયમની કલમ ૫ માં કરવામાં આવ્યો છે. આ કલમને, અધિનિયમની કલમ ૬ સાથે વાંચતા (જે ઉપલોકાયુક્તને પદ પરથી દૂર કરવાની બાબત સાથે સંબંધિત છે), ઉપલોકાયુક્તને પદસ્થાયિત્વની સુરક્ષા પ્રદાન થાય છે. તેનો પાંચ વર્ષનો નિશ્ચિત કાર્યકાળ હોય છે અને તેને “રાજ્ય વિધાનમંડળના દરેક ગૃહ દ્વારા, તે ગૃહની કુલ સભ્યસંખ્યાના બહુમતી સમર્થન સાથે તથા તે ગૃહમાં ઉપસ્થિત અને મતદાન કરનારા સભ્યોમાંથી બે-તૃતીયાંશથી ઓછા ન હોય તેવી બહુમતીના સમર્થન સાથે સ્વીકારવામાં આવેલ સંબોધન પછી રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવેલા આદેશ સિવાય” દૂર કરી શકાય નહીં. ઉપલોકાયુક્તને પદ પરથી દૂર કરવું માત્ર સાબિત દુર્વર્તન અથવા અસમર્થતાના આધારે જ થઈ શકે છે અને દુર્વર્તન અથવા અસમર્થતાની તપાસ તથા તેને સાબિત કરવાની પ્રક્રિયા ન્યાયાધીશો (તપાસ) અધિનિયમ, ૧૯૬૮ માં જોગવાઈ કરેલ મુજબ છે, જે ઉપલોકાયુક્તને અનુરૂપ જરૂરી ફેરફારો સાથે લાગુ પડે છે.

૧૫. પદ પર રહેવાનું બંધ કર્યા પછી, ઉપ-લોકાયુક્ત રાજ્ય હેઠળના કે અધિનિયમમાં ઉલ્લેખિત કોઈ અન્ય સત્તાધિકારી, નિગમ, કંપની, મંડળી અથવા યુનિવર્સિટીમાં નફાવાળા કોઈપણ પદ પર વધુ રોજગારી માટે અયોગ્ય રહેશે.

ઉપ-લોકાયુક્તનો પગાર વડી અદાલતના ન્યાયાધીશના પગાર જેટલો જ હોય છે અને તેની નિમણૂક પછી તેની સેવાની શરતોમાં તેના હિતવિરુદ્ધ કોઈ ફેરફાર કરી શકાય નહીં. ઉપ-લોકાયુક્તના તમામ વહીવટી ખર્ચ રાજ્યની સંચિત નિધિ પર ભારિત રહેશે.

૧૬. તેથી, એક અર્થમાં, ઉપ-લોકાયુક્ત કર્ણાટક રાજ્યમાં એક ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠિત પદાધિકારી છે.

૧૭. અધિનિયમની કલમ ૭માં એવા વિષયો માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જેઓની તપાસ ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા કરી શકાય, જ્યારે અધિનિયમની કલમ ૮માં એવા વિષયો માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જેઓની તપાસ ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા કરી શકાતી નથી. આ ચુકાદાના હેતુઓ માટે, અધિનિયમની કલમ ૮નો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક નથી. અધિનિયમની કલમ ૭(૨)ના અનુસંધાને, ઉપ-લોકાયુક્તને (ફરિયાદ અથવા આક્ષેપ સંબંધિત ફરિયાદના આધારે) અધિનિયમની કલમ ૭(૧)માં ઉલ્લેખિત ન હોય એવા જાહેર સેવક દ્વારા અથવા તેની સામાન્ય અથવા વિશેષ મંજૂરીથી કરવામાં આવેલી કોઈપણ કાર્યવાહી અંગે તપાસ કરવાનો અધિકાર છે. અધિનિયમની કલમ ૭(૧)માં ઉલ્લેખિત જાહેર સેવક દ્વારા અથવા તેની સામાન્ય અથવા વિશેષ મંજૂરીથી કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી અંગે માત્ર લોકાયુક્ત જ તપાસ કરી શકે છે. તેથી, ઉપ-લોકાયુક્તમાં નિહિત સત્તા, પદસોપાનની દૃષ્ટિએ મર્યાદિત હોવા છતાં, ખૂબ વ્યાપક છે.

૧૮. અધિનિયમની કલમ ૯ ફરિયાદો તથા તે અંગે ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસને સંબંધિત છે. સોગંદનામાથી સમર્થિત હકીકતનિવેદનના સ્વરૂપમાં તેમની સમક્ષ ફરિયાદ કરી શકાય છે. જો ઉપ-લોકાયુક્ત, પ્રાથમિક તપાસ કર્યા પછી, ફરિયાદ બાબતે તપાસ હાથ ધરવાનો પ્રસ્તાવ કરે, તો તેને અધિનિયમની કલમ ૯(૩) માં નિર્દિષ્ટ પ્રક્રિયાનું પાલન કરવું પડશે, જે વ્યાપક રીતે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ છે, અને જે હેઠળ જે જાહેર સેવક વિરુદ્ધ ફરિયાદની તપાસ કરવામાં આવી રહી હોય તેને ફરિયાદ અંગે પોતાની ટિપ્પણીઓ રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવે છે.

૧૯. કોઈપણ તપાસ અથવા તેમની દ્વારા ચલાવવામાં આવનાર અન્ય કાર્યવાહીના હેતુઓ માટે, ઉપ-લોકાયુક્તને અધિનિયમની કલમ ૧૦ દ્વારા કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંપત્તિ વિરુદ્ધ શોધ અને જમી માટે વોરંટ જારી કરવાની સત્તા અપાયેલી છે. તે વોરંટનું અમલીકરણ ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા શોધ અને જમી હાથ ધરવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવેલા પોલીસ અધિકારી, જેનો દરજ્જો પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરથી નીચો ન હોય, દ્વારા કરી શકાય છે. અધિનિયમની કલમ ૧૦ની જોગવાઈઓથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે શોધ અને જમી સંબંધિત દંડ પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે.

૨૦. અધિનિયમની કલમ ૧૧ના બળે, તપાસ હાથ ધરવાના હેતુસર ઉપ-લોકાયુક્તને નાગરિક અદાલતની તમામ સત્તાઓ પ્રાપ્ત છે. આ સત્તાઓમાં કોઈપણ વ્યક્તિને સમન્સ પાઠવી તેની હાજરી સુનિશ્ચિત કરવી અને તેને શપથ પર પરીક્ષણ કરવું; કોઈપણ દસ્તાવેજના ખુલાસા અને રજૂઆતની માંગણી

કરવી; સોગંદનામાઓ દ્વારા પુરાવો સ્વીકારવો તથા અન્ય સંબંધિત સત્તાઓનો સમાવેશ થાય છે. ઉપ-લોકાયુક્ત સમક્ષની કાર્યવાહી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૯૩ના અર્થમાં ન્યાયિક કાર્યવાહી માનવામાં આવે છે. આ સંદર્ભમાં અધિનિયમની કલમ ૧૭-એ મહત્વપૂર્ણ છે અને આ કલમ ઉપ-લોકાયુક્તને વડી અદાલતને જેવો અદાલત-અવમાનનો સમાન અધિકાર પ્રયોગ કરવાની સત્તા આપે છે અને આ હેતુસર, અદાલતોના અવમાનનો અધિનિયમ, ૧૯૭૧ની જોગવાઈઓ જરૂરી ફેરફારો સાથે લાગુ પડશે.

૨૧. અધિનિયમની કલમ ૧૫ના બળે, ઉપ-લોકાયુક્તને અધિનિયમ હેઠળ પોતાની અધિકૃત ફરજોનું નિર્વહન કરતાં અથવા તેમ નિર્વહન કર્યાનું દર્શાવતા સદ્ભાવનાથી કરવામાં આવેલી કોઈપણ બાબત સંબંધે કોઈ દાવો, ફોજદારી કાર્યવાહી અથવા અન્ય કાનૂની કાર્યવાહી અંગે સંરક્ષણ પ્રાપ્ત છે.

૨૨. અધિનિયમની કલમ ૧૨(૧) હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્ત ઉપર વૈધાનિક રીતે એવી ફરજ મૂકવામાં આવી છે કે, કોઈ પણ ફરિયાદની તપાસ પછી જો તે આ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે ફરિયાદીને કોઈ અન્યાય અથવા અતિશય કઠિનાઈ ભોગવવી પડી છે, તો તે લેખિત અહેવાલ રજૂ કરશે. અધિનિયમની કલમ ૨(૪) માં વ્યાખ્યાયિત મુજબ સક્ષમ સત્તાધિકારીને આપવામાં આવતાં તેના અહેવાલમાં, ઉપ-લોકાયુક્ત એવી ભલામણ કરશે કે તે અન્યાય અથવા કઠિનાઈનો કોઈ નિશ્ચિત રીતથી અને નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં ઉપચાર અથવા નિવારણ કરવામાં આવે. અધિનિયમની કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૨) મુજબ સક્ષમ સત્તાધિકારીએ ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા આપવામાં આવેલ અહેવાલ અંગે

એક મહિનાની અંદર ઉપ-લોકાયુક્તને 'કરવામાં આવેલ કાર્યવાહીનો અહેવાલ' રજૂ કરવો આવશ્યક છે. અધિનિયમની કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૩) અને ઉપકલમ (૪) તેની ઉપકલમ (૧) અને (૨) જેવી જ છે, ફરક એટલો છે કે તે આક્ષેપ સાબિત થવા પરિણમતી તપાસના સંદર્ભમાં 'કરવામાં આવેલ કાર્યવાહીનો અહેવાલ' સાથે સંબંધિત છે. આવા કિસ્સામાં, ઉપ-લોકાયુક્તનો અહેવાલ પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી ત્રણ મહિનાની અંદર સક્ષમ સત્તાધિકારી ઉપર 'કરવામાં આવેલ કાર્યવાહીનો અહેવાલ' પૂરો પાડવાની ફરજ છે. અધિનિયમની કલમ ૧૨ ની ઉપકલમ (૫) અને ઉપકલમ (૭) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે, જો ઉપ-લોકાયુક્ત કરવામાં આવેલ કાર્યવાહીનો અહેવાલથી સંતુષ્ટ ન હોય, તો તે કેસ અંગે રાજ્યપાલને વિશેષ અહેવાલ કરી શકે છે અને રાજ્યપાલ તેની નકલ સમજૂતીસભર સ્મારક સાથે રાજ્ય વિધાનમંડળના દરેક ગૃહ સમક્ષ મુકાવશે.

૨૩. સંક્ષેપમાં, અધિનિયમની કલમ ૧૨ ઉપ-લોકાયુક્તને તેની સમક્ષ પ્રાપ્ત થયેલ ગેરરીતિઓ અને ફરિયાદોના સંબંધમાં નિર્ણય લેવાની ફરજ સોંપે છે.

૨૪. અધિનિયમની કલમ ૧૩ મુજબ, જો અધિનિયમની કલમ ૧૨(૩) હેઠળના અહેવાલમાં તે અંગે જાહેરાત કરવામાં આવી હોય, તો ઉપલોકાયુક્ત દ્વારા તેમ નિર્દેશ આપવામાં આવે તો જાહેર સેવકે પોતાનું પદ ખાલી કરવું આવશ્યક બને છે. ભલે આવી જાહેરાત સ્વીકારવામાં ન આવી હોય, તેમ છતાં તે ઉપલોકાયુક્તની સત્તાને કોઈ રીતે ઘટાડી નાખતી નથી.

૨૫. અધિનિયમની કલમ ૧૪ હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્તને કોઈ જાહેર સેવક વિરુદ્ધ ફરીયાદ ચલાવવાની સત્તા આપવામાં આવી છે અને જો આવી કાર્યવાહી કરવામાં આવે, તો જાહેર સેવક વિરુદ્ધ ફરીયાદ ચલાવવા માટેની મંજૂરી યોગ્ય સત્તાધિકારીએ આપી હોવાનું માનવામાં આવશે.

૨૬. ઉપ-લોકાયુક્તના કર્મચારીવર્ગની સેવાશરતોનો ઉલ્લેખ અધિનિયમની કલમ ૧૫ માં કરવામાં આવ્યો છે. લોકાયુક્ત સાથે પરામર્શ કરીને એવી રીતથી તે નિર્ધારિત કરી શકાય છે કે કર્મચારીવર્ગ પોતાનાં કાર્યોનું નિર્વહ ભય વિના કરી શકે. અધિનિયમની કલમ ૧૫ ઉપ-લોકાયુક્તને રાજ્યના અથવા કેન્દ્રીય સરકારના કોઈપણ અધિકારી અથવા તપાસ એજન્સીની સેવાઓનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા પણ આપે છે, જોકે તે માટે કેન્દ્રીય સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારની પૂર્વસંમતિ જરૂરી છે. અધિનિયમની કલમ ૧૫(૪) સ્પષ્ટ કરે છે કે ઉપ-લોકાયુક્તના અધિકારીઓ અને અન્ય કર્મચારીઓ લોકાયુક્તના વહીવટી અને શિસ્તસંબંધિત નિયંત્રણ હેઠળ છે.

૨૭. ઉપ-લોકાયુક્તના કાર્યો, સત્તાઓ, ફરજો અને જવાબદારીઓનો વ્યાપક પરિધિ, જેમ કે કાયદેસર રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે, તે સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તે માત્ર શુદ્ધપણે વહીવટી અથવા કાર્યપાલક કાર્યોની સરખામણીએ અર્ધ-ન્યાયિક કાર્યો જ બજાવે છે એવું નથી, પરંતુ ઉપ-લોકાયુક્ત માત્ર તપાસકર્તા અથવા તપાસ અધિકારી કરતાં પણ વધુ છે. તે જ સમયે, તેના દરજ્જા છતાં, તેને બંધનકારક નિર્ણય આપતી ન્યાયિક સત્તા તરીકેના પદ પર સ્થાપિત કરવામાં આવેલ નથી. તેને તપાસકર્તા અને ન્યાયિક સત્તા વચ્ચે ક્યાંક એવી સ્થિતિમાં

મૂકવામાં આવ્યો છે કે જેમાં બન્નેના તત્વો સમાયેલા છે. તેના માટે વધુ યોગ્ય અભિવ્યક્તિના અભાવે, ઉપ-લોકાયુક્તનું પદ માત્ર વિશિષ્ટ સ્વરૂપની અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા તરીકે જ વર્ણવી શકાય.

(૩) વિષય સંબંધિત નિર્ણયો:

૨૮. રાજ્ય તરફથી વિદ્વાન વકીલે અદાલત અને ન્યાયાધિકરણ વચ્ચેનો ભેદ દર્શાવવા માટે ધ ભારત બેંક લિ., દિલ્હી વિ. એમ્પ્લોયીઝ ઓફ ધ ભારત બેંક લિ., દિલ્હી, [૧૯૫૦] એસ.સી.આર. જપ્ત નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. આ મુદ્દામાં પ્રવેશ કરવાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે પ્રશ્ન એ નથી કે ઉપ-લોકાયુક્ત અદાલત છે કે ન્યાયાધિકરણ — પ્રશ્ન એ છે કે તેઓ અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી છે કે વહીવટી સત્તાધિકારી. આ હદ સુધી, બંધારણીય ખંડપીઠનો નિર્ણય વિચારાધીન મુદ્દાની સમજણમાં કોઈ વધારો કરતો નથી.

૨૯. જોકે, આ નિર્ણય દર્શાવે છે કે ઉપ-લોકાયુક્ત નિશ્ચિતપણે અદાલત નથી. તે કોઈ વિવાદિત મામલાનો ન્યાયનિર્ધારણ કરતો નથી અને રાજ્યની ન્યાયિક સત્તાઓમાંથી ઉત્પન્ન થતો "ન્યાયિક નિર્ણય" પણ આપતો નથી. ઉપ-લોકાયુક્ત ન્યાયાધિકરણ પણ નથી, યદ્યપિ તેની પાસે ન્યાયાધિકરણ જેવા પ્રક્રિયાત્મક ઉપચારો હોઈ શકે. ઉપ-લોકાયુક્ત દ્વારા આપવામાં આવતો અંતિમ નિર્ણય, જેને અહેવાલ કહેવામાં આવે છે, તે અદાલતના અથવા ઓછી હદે ન્યાયાધિકરણના નિર્ણય જેવો ન્યાયિક નિર્ણયનો મોહરધારક ન હોઈ શકે, પરંતુ અહેવાલ તૈયાર કરતી વખતે તેને જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય તેના

દષ્ટિકોણનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે અને તપાસ કોઈપણ પ્રકારના હસ્તક્ષેપ વિના અને કોઈપણ ભય વિના, એક રીતે કે બીજી રીતે, તેના તર્કસંગત અંત સુધી પહોંચે તે સુનિશ્ચિત કરવું આવશ્યક છે. આ છતાં, ઉપ-લોકાયુક્તનો અહેવાલ ફરિયાદી અથવા જેના વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય તેના હકોનું નિર્ધારણ કરતો નથી. પરિણામે, ઉપ-લોકાયુક્ત ન તો અદાલત છે અને ન તો ન્યાયાધિકરણ. તેથી, મારા મત મુજબ, ઉપ-લોકાયુક્તને વિશિષ્ટ સ્વભાવ ધરાવતી અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા તરીકે શ્રેષ્ઠ રીતે વર્ણવી શકાય.

૩૦. રાજ્ય તરફથી પ્રતિષ્ઠિત વકીલ દ્વારા દુર્ગા શંકર મહેતા વિ. ઠાકુર રઘુરાજ સિંહ અને અન્ય, [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૨૬૭, નો કરાયેલ સંદર્ભ પણ ઉપ-લોકાયુક્ત અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી છે કે નથી તે નક્કી કરવામાં અમને બહુ આગળ લઈ જતો નથી. તે કેસ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ચૂંટણી ન્યાયાધિકરણના નિર્ણય વિરુદ્ધ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ વિશેષ અનુમતિથી કરવામાં આવેલી અપીલની ગ્રાહ્યતા સાથે સંબંધિત હતો. તે કેસમાં સ્પષ્ટપણે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અદાલતો અને ન્યાયાધિકરણો "રાજ્ય દ્વારા રચવામાં આવે છે અને તેમને ન્યાયિક કાર્યો સોંપવામાં આવે છે, જે માત્ર વહીવટી અથવા કાર્યકારી કાર્યો કરતાં ભિન્ન છે".

૩૧. જોકે, આ મુદ્દો વધુ વિશિષ્ટ રીતે એસોસિયેટેડ સિમેન્ટ કંપનીઝ વિ./પી.એન. શર્મા, ૧૯૬૫ (૨) એસ.સી.આર. ૩૬૬ માં વિચારવામાં આવ્યો છે. તે મામલે, કાનિયા, સી.જે. એ આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

મને એવું જણાય છે કે સાચી સ્થિતિ એ છે કે જ્યારે જે કાયદા હેઠળ સત્તાધિકારી નિર્ણય કરી રહ્યો હોય, તે કાયદો પોતે જ ન્યાયિક અભિગમ અપનાવવાની આવશ્યકતા મૂકે છે, ત્યારે એવો નિર્ણય અર્ધ-ન્યાયિક હશે. તપાસને ન્યાયિક સ્વરૂપની બનાવવા માટે નિર્ધારિત પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપોની આવશ્યકતા નથી, શરતે કે નિર્ણય પર આવતી વખતે અનુસરવાના સુપ્રતિષ્ઠિત અભિગમના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું આવશ્યક હોય.

૩૨. એ જ રીતે, દાસ, જે. એ, એવા અનેક નિર્ણયોનું અવલોકન કર્યા પછી કે જેમાં બે વિવાદરત પક્ષકારો અને તેમના વિવાદનો નિરાકરણ કરવા માટે કોઈ સત્તાધિકારી હતો, તેમજ એવા કેસો જેમાં બે વિવાદરત પક્ષકારો ન હતા પરંતુ ચુકાદો આપવા માટે કોઈ સત્તાધિકારી હતો, એવું ઠરાવ્યું. હાલમાં હું કેસોની બીજી શ્રેણી સાથે સંબંધિત છું. વિદ્વાન ન્યાયાધીશે એવું ઠરાવ્યું:

મેં ઉદ્દેખ કરેલી નિર્ણયો ની બે શ્રેણીઓમાંથી કયા સિદ્ધાંતો નિષ્કર્ષરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે — જે રીતે હું તે સિદ્ધાંતોને સમજું છું, તે આ પ્રમાણે છે: (૧) કે જો કોઈ અધિનિયમ કોઈ એવી સત્તાધિકૃત સંસ્થાને, જે સામાન્ય અર્થમાં અદાલત ન હોય, અધિનિયમ હેઠળ એક પક્ષ દ્વારા કરવામાં આવેલી એવી દાવેદારીમાંથી ઉદ્ભવતા વિવાદોનો નિર્ણય કરવાની, જેનો બીજા પક્ષ દ્વારા વિરોધ કરવામાં આવ્યો હોય, અને પરસ્પર વિરોધી એવા વિવાદકર્તા પક્ષોના અનુરૂપ અધિકારો નક્કી કરવાની સત્તા આપે, તો ત્યાં વિવાદિત મુદ્દો અસ્તિત્વમાં હોય છે અને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ તથા અધિનિયમમાં તેની વિરુદ્ધ કોઈ જોગવાઈના અભાવે, તે સત્તાધિકરણનું કર્તવ્ય ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાનું હોય છે અને તે સત્તાધિકરણો

નિર્ણય અર્ધ-ન્યાયિક કૃત્ય ગણાય છે; અને (૨) કે જો કોઈ કાનૂની સત્તાધિકરણને એવું કોઈ કાર્ય કરવાની સત્તા હોય કે જેના કારણે સંબંધિત વ્યક્તિ પર પ્રતિકૂળ અસર પડે, તો, ભલે સત્તાધિકરણ સિવાય બે પક્ષો ન હોય અને વિવાદ તે કાર્ય કરવાનું પ્રસ્તાવિત કરનાર સત્તાધિકરણ અને તેનો વિરોધ કરનાર સંબંધિત વ્યક્તિ વચ્ચેનો હોય, તેમ છતાં સત્તાધિકરણનો અંતિમ નિર્ણય અર્ધ-ન્યાયિક કૃત્ય ગણાશે, શરતે કે અધિનિયમ દ્વારા તે સત્તાધિકરણને ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા મુકવામાં આવી હોય.

૩૩. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, ઉપ-લોકાયુક્ત નિર્ણયકારી સત્તા તરીકે કાર્ય તો કરે છે, પરંતુ અધિનિયમ તેને ન્યાયિક સત્તા કરતાં નીચલા સ્થાન પર મૂકે છે. તે મુખ્યત્વે વહીવટી અથવા કાર્યપાલક કાર્યો અને સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી તપાસકર્તા અથવા પૂછપરછકારી સત્તા કરતાં ઘણો વધુ "ન્યાયિક" સ્વભાવ ધરાવે છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, અધિનિયમની જોગવાઈઓ અને પ્રતિપાદિત કાયદાનું સમસ્ત દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં, મારું નિષ્કર્ષ એ છે કે ઉપ-લોકાયુક્ત અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા છે અથવા કોઈપણ સ્થિતિમાં અધિનિયમ દ્વારા સોંપાયેલા કાર્યો, સત્તાઓ, ફરજો અને જવાબદારીઓનું નિર્વહ કરતી વિશિષ્ટ સ્વરૂપની અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા છે.

૩૪. તેમ છતાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયની પ્રાધાન્યતા અંગેના મુદ્દા પર મારા નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં લેતા, તેનું વાસ્તવમાં ખાસ મહત્વ રહેતું નથી.

ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકની પ્રક્રિયા આરંભ કરવી:

૩૫. ઉપ-લોકાયુક્ત એ એક સ્વતંત્ર સ્વરૂપની અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા ધરાવતી સત્તા છે એવું ઠરાવ્યા પછી, વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટેની પ્રક્રિયા કોણે શરૂ કરવી જોઈએ. તેનો મહત્વ એ છે કે તે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયની પ્રાધાન્યતા સાથે સંકળાયેલું છે. અને તે, તેના અનુસંધાને, માત્ર પદની સ્વતંત્રતા જ જાળવવાની બાબત સાથે નહીં પરંતુ ઉપ-લોકાયુક્ત નિમણૂક માટે કાર્યપાલિકા પર આધારિત ન રહે તેની બાબત સાથે પણ સંકળાયેલું છે.

(૧) વડી અદાલતનો દૃષ્ટિકોણ:

૩૬. વડી અદાલતનો એવો અભિપ્રાય હતો કે અધિનિયમ હેઠળ લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તના પદની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે આ પદો પર નિમણૂક માટેની ભલામણ માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ પાસેથી જ આવવી જોઈએ અને તેમના દ્વારા ભલામણ કરાયેલ નામનો જ વિચાર થવો જોઈએ. વડી અદાલતે આ મુજબ મત વ્યક્ત કર્યો:

[ટી] નિયુક્ત થનારા લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તનું નામ આવશ્યકપણે એવી વ્યક્તિ પાસેથી જ આવવું જોઈએ, જે તેમની અધિકારક્ષેત્રની અંદર આવતી ન હોય. લોકાયુક્તની પરિધિની બહાર માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ જ છે અને જોગવાઈમાં ઉદ્દેખિત બધી અન્ય સંવિધાનિક સત્તાઓ તેની અધિકારક્ષેત્રની અંદર આવે છે. તેમને નામ સૂચવવાનો અધિકાર રહેશે નહીં. માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશને જ નામ સૂચવવાનો અધિકાર હશે, જેને નિશ્ચિતપણે અન્ય

સંવિધાનિક સત્તાઓ વિચારણા કરી શકે. યદ્યપિ તેઓ બધા સંવિધાનિક સત્તાઓ છે, તેમ છતાં તેઓ બધાને એકસરખા સ્તરે મૂકી શકાય નહીં. મુખ્ય ન્યાયાધીશ રાજ્યમાં ન્યાયતંત્રના વડા છે અને તેમની અન્ય સાથે સરખામણી કરી શકાય નહીં. તેથી જ વિધાનમંડળે જાગૃતપણે આ જોગવાઈ એવી રીતે ઘડી છે કે સૌપ્રથમ પરામર્શ કરવાનાર વ્યક્તિ મુખ્ય ન્યાયાધીશ છે. વિધાનમંડળનો આશય સ્પષ્ટ છે. નામ માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ પાસેથી જ આવવું જોઈએ. તેથી, સર્વોચ્ચ અદાલતની સંવિધાન પીઠ દ્વારા નિર્ધારિત કાનૂની સિદ્ધાંત લોકાયુક્ત અને ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે સીધો જ લાગુ પડે છે. તેથી, અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ, લોકાયુક્ત અથવા ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્ત થવા માટેના ન્યાયાધીશનું નામ માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ જ સૂચવશે, એવો નિષ્કર્ષ કરવા માટે અમને કોઈ સંકોચ નથી. અન્ય સંવિધાનિક પદાધિકારીઓને નામ સૂચવવાનો એવો કોઈ અધિકાર નથી. તે માત્ર "એક" નામ છે અને નામોની પેનલ નથી, કારણ કે જોગવાઈમાં તેવા અર્થનો કોઈ સંકેત નથી.

(૨) વિષય અંગેની રજૂઆતો અને નિર્ણયો:

૩૭. વિદ્વાન વકીલે સૌપ્રથમ સર્વન સિંહ લાંબા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૫) જ એસ.સી.સી. ૫૪૬ નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમાં રાજ્યના મુખ્યમંત્રીએ રાજ્ય વહીવટી અધિકરણના ઉપાધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક માટેની પ્રક્રિયા શરૂ કરી હતી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે તેમની નિમણૂકો, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, આ અદાલતના એસ.પી. સંપથ કુમાર વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૧૨૪ ના નિર્ણયમાં

નિર્ધારિત કરાયેલ પ્રક્રિયાના વિરુદ્ધ હતી. બંધારણીય ખંડપીઠે નોંધ્યું હતું કે રાજ્ય સરકારે નિમણૂકની પ્રક્રિયા શરૂ કરી હતી અને રાજ્યના મુખ્યમંત્રીએ વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અધ્યક્ષપદ હેઠળની પસંદગી સમિતિ દ્વારા પસંદ કરાયેલા ઉમેદવારોમાંથી એકનું નામ પ્રસ્તાવિત કર્યું હતું. તેમ છતાં, કારણ કે નિમણૂક પામનારાઓ યોગ્ય લાયકાત ધરાવતા હતા અને જેમના પદ પર તેમની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી તે પદ ધારણ કરવા માટે પાત્ર હતા; તેમની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા અંગે કોઈ આક્ષેપ નહોતો; અને તે સમયના ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા બાદ નિમણૂકો કરવામાં આવી હોવાથી, આ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે નિમણૂકની પ્રક્રિયામાં કોઈ કાયદાનું ઉલ્લંઘન થયું નહોતું. અનુસંધાને, બંધારણીય ખંડપીઠે તેમની નિમણૂકોમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો ઇનકાર કર્યો હતો. નિમણૂકની પ્રક્રિયા કાર્યપાલિકા દ્વારા શરૂ કરી શકાતી હતી કે નહીં તે મુદ્દા અંગે વિશિષ્ટ રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી નહોતી.

૩૮. અશિષ હાંડા વિ./એસ. માનનીય પંજાબ અને હરિયાણાની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને અન્ય, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૧૪૫ રાજ્ય ગ્રાહક વિવાદ નિવારણ આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક સાથે સંબંધિત હતો, જે વ્યક્તિ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ છે અથવા રહ્યા છે. આ અદાલતે ધાર્યું હતું કે રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક માટેના પ્રસ્તાવની શરૂઆત કરવાના હેતુસર કાર્યપાલિકાએ નિમણૂક માટે ઉમેદવાર સૂચવવા માટે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશનો સંપર્ક કરવો અપેક્ષિત છે. અન્ય શબ્દોમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશે નિમણૂકની પ્રક્રિયાની શરૂઆત કરવી જોઈએ. સરવણ સિંહ લાંબાને

એ નોંધ સાથે ભિન્ન ગણાવવામાં આવ્યો હતો કે "[૧] તે કેસના તથ્યોમાં, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની મંજૂરીની આવશ્યકતાનું નોંધપાત્ર પાલન સાબિત થયેલું માનવામાં આવ્યું હતું અને તેથી, નિમણૂકો માન્ય હતી."

૩૯. રાજ્ય આયોગના પ્રમુખની નિમણૂકનો પ્રશ્ન ફરીથી અશોક તંવર અને અન્ય વિ. હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૧૦૪ માં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયો હતો. જોકે, તે કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે આશિષ હાંડા માં વ્યક્ત કરાયેલા આ મત અંગે કોઈ ટિપ્પણી કરી નહોતી કે રાજ્ય આયોગના પ્રમુખની નિમણૂક માટેની પ્રક્રિયા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશે જ આરંભ કરવી જોઈએ અને રાજ્યના કારોબારી તંત્રએ નહીં. આ હદ સુધી આશિષ હાંડા માં નિર્ધારિત કાયદો અપરિવર્તિત રહ્યો હતો. જોકે, પરામર્શ પ્રક્રિયાની પદ્ધતિના મુદ્દે આશિષ હાંડા ને નામંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો, જેના વિષે હું આ ચુકાદાના બીજા વિભાગમાં વિચારણા કરીશ. ઉપલોકતા સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ રાજ્ય આયોગના પ્રમુખની નિમણૂક માટેની પરામર્શ પ્રક્રિયાની પદ્ધતિ અંગે આશિષ હાંડા ને નામંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો, તેની પુષ્ટિ હરિયાણા રાજ્ય વિ. નેશનલ કન્ઝ્યુમર અવેરનેસ ગ્રુપ, (૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૨૮૪ માં કરવામાં આવી હતી.

૪૦. એન. કન્નાદાસન વિ. અજય ખોસે અને અન્ય, (૨૦૦૯) ૭ એસ.સી.સી. ૧ માં, ગ્રાહક સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂકનો પ્રશ્ન ફરી એકવાર વિચારણા માટે આવ્યો હતો. આશિષ હાંડા, અશોક તંવર અને નેશનલ કન્ઝ્યુમર અવેરનેસ ગ્રુપનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી,

અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૫૩ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પસંદગીની પ્રક્રિયા વડી અદાલત દ્વારા જ આરંભવામાં આવવી જોઈએ. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ માત્ર એક જ નામની ભલામણ કરવી જોઈએ, પેનલની નહીં, કારણ કે જો પેનલમાંથી પસંદગી કરવાની છૂટ કાર્યપાલિકાને સોંપવામાં આવે, તો તે ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતાને ક્ષીણ કરશે.

૪૧. ઉપર ઉલ્લેખિત કેસોના વાંચનથી એક મહત્વપૂર્ણ હકીકત ધ્યાનમાં આવે છે, તે એવી કે રાજ્ય વહીવટી અધિકરણના ઉપાધ્યક્ષ અથવા સભ્યની, અથવા રાજ્ય ગ્રાહક વિવાદ નિવારણ આયોગના પ્રમુખની નિમણૂક માટે, માત્ર ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે જ પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે, અને અનેક વ્યક્તિઓ સાથે નહીં. આ જ પરિપ્રેક્ષ્યમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશે નિમણૂકની પ્રક્રિયાની શરૂઆત કરવી આવશ્યક છે. સર્વન સિંહ લાંબા કદાચ આ નિયમનો એકમાત્ર અપવાદ હતો અને તેથી તેને તેના પોતાના તથ્યો સુધી મર્યાદિત રાખવામાં આવ્યો હતો. એકથી વધુ વ્યક્તિઓ સાથે પરામર્શ કરવો આવશ્યક હોય તેવી પરિસ્થિતિનો ઉપર ઉલ્લેખિત કોઈપણ નિર્ણયોમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો નહોતો. આ કેસમાં તે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે.

૪૨. ઉલ્લેખિત નિર્ણયોનું વાચન એ પણ સૂચવે છે કે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ માત્ર એક જ નામની ભલામણ કરવી જોઈએ અને નામોની પેનલની નહીં. તેનો હેતુ નિયુક્ત થનારા વ્યક્તિઓની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવાનો અને કાર્યપાલિકાના પ્રભાવની કોઈપણ સંભાવનાને નિવારવાનો છે. મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા ભલામણ

કરાયેલા ઉમેદવારની સ્વીકાર અથવા અસ્વીકાર કરવો એ પરામર્શ પ્રક્રિયા સંબંધિત એક અલગ બાબત છે.

૪૩. નિયુક્તિની પ્રક્રિયા આરંભ કરવાની કાર્યપદ્ધતિ શું છે — શું મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિએ રાજ્ય સરકારને જાણ કરવી અપેક્ષિત છે કે કાયદાકીય ન્યાયિક પદ ખાલી પડેલું છે અને તે પદ ભરવા માટે કોઈ વ્યક્તિની ભલામણ કરવામાં આવી રહી છે — અથવા તેનો અર્થ એવો થાય છે કે રાજ્ય સરકારે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિના ધ્યાન પર લાવવું જોઈએ કે કાયદાકીય ન્યાયિક પદ ખાલી પડેલું છે અને તે ભરવાનું જરૂરી છે અને ત્યારબાદ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને ભલામણ કરવા વિનંતી કરવી જોઈએ — ઉલ્લેખિત કેસોમાંથી કોઈ સ્પષ્ટ ઉત્તર ઉપલબ્ધ નથી, પરંતુ એવું પ્રત્યક્ષ થાય છે કે ખાલી જગ્યા અસ્તિત્વમાં છે તેની જાણ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને કરવી અને તે જગ્યા ભરવા માટે યોગ્ય વ્યક્તિની ભલામણ કરવા તેમને વિનંતી કરવી — આ જવાબદારી કાર્યપાલિકાની છે. તેમ છતાં, ખાસ કરીને જ્યારે કાર્યપાલિકા જરૂરી પગલાં લેવામાં નિષ્ફળ જાય ત્યારે, તે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને નિયુક્તિ પ્રક્રિયા આરંભ કરવામાંથી અવરોધિત કરતું નથી.

૪૪. જો કાર્યપાલિકા, નિમણૂકની પ્રક્રિયા આરંભ કરતી વખતે, કોઈ વ્યક્તિનું નામ ભલામણ કરે તો શું થશે— શું તે પ્રક્રિયાને બાધિત કરશે કે પછી પ્રક્રિયા માત્ર અનિયમિત જ ગણાશે— ફરીથી, તેનો કોઈ સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત જવાબ ઉપલબ્ધ નથી. સર્વન સિંહ લાંબા એવો સંકેત આપે છે કે પ્રક્રિયા બાધિત નહીં થાય, પરંતુ વધુમાં વધુ માત્ર અનિયમિત ગણાશે. પરંતુ, અશોક તંવર એવો સંકેત આપે છે, સુબ સાઈલેંટિઓ, કે નિમણૂકની પ્રક્રિયા બાધિત થશે.

જપ. શું આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત આ સિદ્ધાંતો અધિનિયમ હેઠળ ઉપલોકાયુક્તની નિમણૂકની પ્રક્રિયા શરૂ કરવા અંગે લાગુ પડશે? મારા મત મુજબ નહીં. ઉપલોકાયુક્તની નિમણૂકમાં મુખ્યમંત્રીને માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે જ નહીં, પરંતુ અન્ય અનેક સાંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓ સાથે પણ પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે અને આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે ઉપલોકાયુક્ત સંપૂર્ણપણે ન્યાયિક સત્તાધિકારી નથી, ઉપલોકાયુક્તની નિમણૂકની પ્રક્રિયા કોણ શરૂ કરે છે તે બહુ મહત્વનું નથી. સામાન્ય રીતે, તે મુખ્યમંત્રી જ હોવા જોઈએ, કારણ કે તેમને રાજ્યપાલને સલાહ આપવાની હોય છે અને એક અર્થમાં, નિમણૂક તેમની પ્રાથમિક જવાબદારી છે. પરંતુ તેથી પરામર્શ માટે આવશ્યક અન્ય કોઈપણ સાંવિધાનિક સત્તાધિકારીને મુખ્યમંત્રીના ધ્યાન પર આ બાબત લાવવા અટકાવાતું નથી કે ઉપલોકાયુક્તનું પદ ભરવાનું જરૂરી છે અને નિમણૂકની પ્રક્રિયા શરૂ થવી જોઈએ – તેનાથી વધુ કંઈ નહીં. તેઓમાંથી કોઈએ પણ કોઈ નામ સૂચવવું જોઈએ નહીં, કારણ કે સાંવિધાનિક શિષ્ટાચાર એ માગે છે કે નિમણૂકની પ્રક્રિયા માત્ર મુખ્યમંત્રી દ્વારા જ શરૂ થવી જોઈએ. માત્ર એટલા કારણે કે ઉપલોકાયુક્ત એક સ્વવિશિષ્ટ અર્ધ-ન્યાયિક સત્તાધિકારી છે, નિમણૂકની પ્રક્રિયા માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશે જ શરૂ કરવી જોઈએ એવો નિષ્કર્ષ કાઢવાનો કોઈ કારણ નથી. આ વાત ભૂલવી નહીં જોઈએ કે ઉપલોકાયુક્તની પસંદગી ઘણી સાંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓને આવરી લેતી પરામર્શાત્મક પ્રક્રિયા છે અને અધિનિયમના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કોઈ એક સાંવિધાનિક સત્તાધિકારી બીજા કરતાં અધિનસ્ત નથી.

૪૬. વર્તમાન કેસમાં, ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકની પ્રક્રિયા ૧૮મી ઓક્ટોબર ૨૦૧૧ના રોજ મુખ્યમંત્રીએ કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશને લખેલા પત્રથી શરૂ થઈ હતી, જેમાં “ઉપ-લોકાયુક્તનું પદ ભરવા માટે ૨૪મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૧ સુધીમાં કર્ણાટકના ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે પાત્ર વ્યક્તિઓની યાદી સૂચવવા” વિનંતી કરવામાં આવી હતી. આ બાબતમાં હું મુખ્યમંત્રીને દોષિત ઠેરવી શકું તેમ નથી. ઉપર ઉલ્લેખિત નિર્ણયો મુજબ જે રીતે નિમણૂક માટે કોઈ ઉમેદવારની ભલામણ કરીને નિમણૂક પ્રક્રિયાની શરૂઆત કરવી સમજાય છે, તે રીતે તેમણે પ્રક્રિયાની શરૂઆત કરી નહોતી — તેમણે માત્ર ભલામણો આમંત્રિત કરી હતી. એકથી વધુ વ્યક્તિઓ પરામર્શ પ્રક્રિયામાં સંકળાયેલા હોવાથી નામોની યાદી માંગવામાં તેમણે કાયદાકીય રીતે પણ કોઈ ભૂલ કરી નહોતી. સંબંધિત વ્યક્તિઓએ નામોની યાદી ભલામણ કરવી કે માત્ર એક ભલામણ કરવી કે કોઈ ભલામણ જ ન કરવી, તે તેમનાં પર નિર્ભર હતું. જ્યાં સુધી મુખ્ય ન્યાયાધીશનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ અદાલતે કન્નદાસન કેસમાં વ્યક્ત કરેલા સામાન્ય અભિપ્રાયને અનુરૂપ, તેમને મુખ્યમંત્રીને માત્ર એક જ નામની ભલામણ કરવી યોગ્ય અને સમુચિત હતી અને શિષ્ટાચારની માંગ મુજબ તેમણે ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે માત્ર એક જ વ્યક્તિની ભલામણ કરીને તે યોગ્ય રીતે કર્યું હતું.

૪૭. તેથી, અધિનિયમ હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટેની ભલામણ માત્ર મુખ્ય ન્યાયાધીશ પાસેથી જ આવવી જોઈએ અને માત્ર તેમની દ્વારા ભલામણ કરાયેલ નામનો જ વિચાર થવો જોઈએ, એવા વડી અદાલતના મત

સાથે હું સંમત નથી. આ હદ સુધી, વડી અદાલતનો નિર્ણય રદ કરવામાં આવે છે. સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે આ દષ્ટિકોણ ન્યાયિક નિમણૂકો પર લાગુ પડતો નથી.

ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકમાં પરામર્શ:

૪૮. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) માં આવેલું 'પરામર્શ' શું અનુમાનિત કરે છે- રાજ્ય તરફથી શીખેલા વકીલે તેમજ જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયા અને વડી અદાલતમાં રહિત અરજીકર્તા તરફથી શીખેલા વકીલે, પ્રથમ તો નિમણૂક પ્રક્રિયાના સંદર્ભમાં 'પરામર્શ' શબ્દનો અર્થ સમજાવવા માટે આ અદાલતના ઉપરોક્ત નિર્ણયોની નોંધ લીધી હતી અને બીજું, પરામર્શની પ્રક્રિયામાં કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય રહેશે કે કેમ, તે પ્રશ્નના સંદર્ભમાં તેમનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

(૧) વડી અદાલતનો અભિપ્રાય:

૪૯. વડી અદાલતે સામાન્ય રીતે 'પરામર્શ' શબ્દને યથાર્થ અર્થ આપ્યો હતો અને, મારા મત મુજબ, ખાસ કરીને અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) માં આવેલા આ શબ્દના અર્થને પણ એવો જ અર્થ આપ્યો હતો. આ અંગે વડી અદાલતે આ મુજબ જણાવ્યું હતું:

'પરામર્શ' શબ્દનો અર્થ બે અથવા વધુ વ્યક્તિઓ વચ્ચે કોઈ વિષય/મુદ્દા અંગે પરિષદરૂપ વિચારવિમર્શ અથવા બે અથવા વધુ મનોના પરસ્પર પ્રભાવથી થાય છે. કોઈ વ્યક્તિ પરામર્શના વિષયવસ્તુ અંગે સ્પષ્ટતા મેળવવા માટે બીજી

વ્યક્તિ સાથે પરામર્શ કરે છે. પરામર્શ એવી પ્રક્રિયા છે જેમાં, સંકળાયેલા તાત્વિક હકીકતો અને મુદ્દાઓ અંગે, પરામર્શ પ્રક્રિયામાં સામેલ પક્ષકારો વચ્ચે મનોમિલન આવશ્યક છે, જેથી યોગ્ય અથવા ઓછામાં ઓછી સંતોષકારક ઉકેલો વિકસાવી શકાય. પરામર્શના વિષય અંગે પ્રસ્તાવક અને જેમની સાથે પરામર્શ કરવો છે તે વ્યક્તિઓ વચ્ચે મનોમિલન હોવું જોઈએ. પરામર્શ અજાણ વ્યક્તિ અને નિષ્ણાત વચ્ચે પણ હોઈ શકે, અથવા બે નિષ્ણાતો વચ્ચે પણ હોઈ શકે. બંને સ્થિતિમાં અંતિમ નિર્ણય પરામર્શકનો જ રહે છે, પરંતુ તે યોગ્ય કારણો વિના સામાન્ય રીતે સલાહની અવગણના કરતો નથી. પરામર્શ ત્યાં સુધી પૂર્ણ અથવા અસરકારક ગણાતો નથી જ્યાં સુધી તેના પક્ષકારો પોતપોતાના દૃષ્ટિકોણ બીજા પક્ષ અથવા અન્ય પક્ષોને જાણ ન કરે અને તેમના દૃષ્ટિકોણના તુલનાત્મક ગુણદોષોની ચર્ચા તથા તપાસ ન કરે. બે મનો એકબીજા સાથે વિચારવિમર્શ કરી પરસ્પર પ્રભાવ પેદા કરી શકે તે માટે આવશ્યક છે કે બંનેના વિચારણા માટે તમામ હકીકતો પૂર્ણપણે અને સમાનરૂપે ઉપલબ્ધ હોય, કારણ કે તે જ અંતિમ નિર્ણયના સ્ત્રોત અને આધાર બંને બની શકે. એવો પરામર્શ પરિષદની ટેબલ પર અથવા પત્રવ્યવહાર દ્વારા થઈ શકે. સ્વરૂપ મહત્વનું નથી, પરંતુ મૂળ તત્ત્વ મહત્વનું છે. જો પરામર્શ માટે એકથી વધુ વ્યક્તિઓ હોય, તો જેમની સાથે પરામર્શ કરવો છે તે તમામ વ્યક્તિઓને તે વિષયની જાણ હોવી જોઈએ, જેના સંદર્ભે તેમની સાથે પરામર્શ કરવામાં આવે છે. દરેકને તે વિષય પર બીજાના અભિપ્રાયોની જાણ હોવી જોઈએ. સંકળાયેલા તાત્વિક હકીકતો અને મુદ્દાઓ અંગે પરામર્શ પ્રક્રિયામાં સામેલ પક્ષકારો વચ્ચે મનોમિલન હોવું જોઈએ.

પરામર્શક એક પરામર્શિત વ્યક્તિથી બીજી પરામર્શિત વ્યક્તિના અભિપ્રાયો અજાણ રાખી શકતો નથી. જ્યારે એકથી વધુ વ્યક્તિઓ સાથે પરામર્શ કરવાનો નિર્દેશ હોય, ત્યારે જેમની સાથે પરામર્શ કરવો છે એવા અન્ય લોકોની પીઠ પાછળ ઢિપક્ષીય પરામર્શો અથવા સમાંતર પરામર્શો થઈ શકતા નથી. પરામર્શ ત્યાં સુધી પૂર્ણ અથવા અસરકારક ગણાતો નથી જ્યાં સુધી તેના પક્ષકારો પોતપોતાના દષ્ટિકોણ બીજા પક્ષને ન જણાવે અને તેમના દષ્ટિકોણના તુલનાત્મક ગુણનું ચર્ચા તથા પરીક્ષણ ન કરે. તેઓ ચર્ચા કરી શકે, પરંતુ અસહમત રહી શકે. તેઓ વિચારવિમર્શ કરી શકે, પરંતુ સહમત થાય જ એવું જરૂરી નથી. તેમ છતાં, પરામર્શ સમમતીથી ભિન્ન છે.

(૨) નિમણૂક પ્રક્રિયામાં પરામર્શ:

૫૦. સર્વન સિંહ લાંબા દ્વારા પરામર્શના પ્રશ્નનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નહોતો, પરંતુ આશિષ હાંડા, અશોક તંવર અને કન્નાદાસન દ્વારા એવો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેવી સ્થિતિમાં, ઉપભોક્તા સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬(૧) નો, જે રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષ સાથે સંબંધિત છે, સંબંધિત ભાગનો ઉલ્લેખ કરી શકાય. આ અવતરણ નીચે મુજબ છે:—

"૧૬. રાજ્ય આયોગની રચના.—

(૧) પ્રત્યેક રાજ્ય આયોગમાં નીચે મુજબનો સમાવેશ થશે—

(એ) એવી વ્યક્તિ, જે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ છે અથવા રહી ચૂક્યા છે, અને જેને રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિમણૂક કરવામાં આવી હોય, જે તેના અધ્યક્ષ રહેશે:

પરંતુ એ શરતે કે આ ખંડ હેઠળ કોઈ નિમણૂક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા વિના કરવામાં આવશે નહીં;

અનુવાદ ઉપલબ્ધ નથી.

૫૧. આશિષ હાંડા પ્રકરણમાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય આયોગનું કાર્ય મુખ્યત્વે ગ્રાહક વિવાદોનું ન્યાયનિર્ણય કરવાનું છે અને તેથી ગ્રાહક સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષના પદ માટે ન્યાયિક શાખામાંથી આવેલ વ્યક્તિ યોગ્ય ગણવામાં આવે છે. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પૂર્વ પરામર્શ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષ તરીકે નિયુક્ત થનારી વ્યક્તિની યોગ્યતા વિશે જાણવાની દૃષ્ટિએ મુખ્ય ન્યાયાધીશ સર્વાધિક યોગ્ય વ્યક્તિ છે. આ બાબતને વધુ સ્પષ્ટ કરતાં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું કે પરામર્શ કરવાની પ્રક્રિયા સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧૭માં નિર્ધારિત તથા સર્વોચ્ચ અદાલત એડવોકેટ્સ ઓન રેકૉર્ડ એસોસિયેશન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૪ એસ.સી. ૨૬૮ માં કરવામાં આવેલી વ્યાખ્યા મુજબ સમાન હોવી જોઈએ.

૫૨. અશોક તંવરમાં, બંધારણીય ખંડપીઠે આશિષ હાંડામાં પ્રતિપાદિત કરાયેલા સિદ્ધાંતનો વિચાર કર્યો હતો અને બંધારણની કલમ ૨૧૭ હેઠળ ઉચ્ચ

અદાલતના ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરવાની પ્રક્રિયાને રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષની પ્રક્રિયાથી સ્પષ્ટપણે અલગ ઠરાવી હતી. અહેવાલના અનુચ્છેદ ૧૬ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:—

અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ કલ્પિત પરામર્શની પ્રક્રિયાને, વડી અદાલતના ન્યાયાધીશની નિમણૂક સંદર્ભે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧૭ હેઠળની પરામર્શ સંબંધિત બંધારણીય આવશ્યકતા સાથે ન તો સમકક્ષ ગણાવી શકાય અને ન જ તેને સમાન દરજ્જા પર મૂકી શકાય. વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા, ન્યાયાધીશ તરીકે નિમણૂક માટે યોગ્ય ઉમેદવારની પસંદગી કરતી વખતે, બે સૌથી વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશો સાથે કરાતો પરામર્શ, બંધારણીય કાર્યકર્તા તરીકે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશના ઉચ્ચ પદ માટે શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિની પસંદગી કરવાના હેતુસર હોય છે. અધિનિયમની કલમ ૧૬ અનુસાર વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથેનો પરામર્શ એક વૈધાનિક આવશ્યકતા છે.

૫૩. વધુમાં, અરુણા રોય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૦૨) ૭ એસીસી ૩૬૮ નો ઉલ્લેખ કરતાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે:

"... બંધારણમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓનો કોઈ નિશ્ચિત અર્થ નથી હોતો અને તેમને બંધારણના અમલીકરણની પ્રક્રિયામાં પ્રજાના અનુભવના આધારે અર્થઘટન મળવું જોઈએ. પરંતુ અધિનિયમમાં આવેલા શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓના અર્થઘટન અંગે આવી જ વાત કહી શકાય નહીં."

૫૪. આ અદાલતે સ્પષ્ટપણે તે દૃષ્ટિકોણને નકારી કાઢ્યો કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧૭ હેઠળ વડી અદાલતના ન્યાયાધીશની નિમણૂક સંબંધે પરિકલ્પિત ‘પરામર્શ’ને ગ્રાહક સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ વિચારેલ ‘પરામર્શ’ની જ સમાન રીતથી વાંચવો જોઈએ.

૫૫. કન્નદાસન મામલામાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશોના કોલેજિયમે એન. કન્નદાસનને વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ તરીકે આગળ ચાલુ રાખવા અયોગ્ય ગણ્યા હતા. આ સંદર્ભમાં, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે "નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ એવો વ્યક્તિ થાય કે જે કોઈ કલંક વિના નિવૃત્ત થયો હોય અને માત્ર એવો વ્યક્તિ નહીં કે જે ક્યારેય ન્યાયાધીશ રહ્યો હોય અને તેથી, એસ.પી. ગુપ્તા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૮૧ સપ્લિમેન્ટ એસ.સી.સી. ૮૭ માં ફઝલ અલી, જે. દ્વારા કરવામાં આવેલા નિષ્કર્ષ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું (યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. સંકલચંદ હિમમતલાલ શેઠ, (૧૯૭૭) ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૩ નો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ) કે "પરામર્શક" અને "જેની સાથે પરામર્શ કરવામાં આવે છે તે" બંનેની સમક્ષ સંપૂર્ણ અને સમાન તથ્યો હોવા આવશ્યક છે.

૫૬. અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલા નિર્ણયોથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશની નિમણૂકમાં થતી 'પરામર્શ' અને કાયદેસરની ન્યાયિક પદ પરની નિમણૂકમાં થતી 'પરામર્શ' વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ છે. પ્રથમ કિસ્સામાં,

મુખ્ય ન્યાયાધીશે ન્યાયાધીશોના કોલેજિયમ સાથે પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે, જ્યારે બીજા કિસ્સામાં તે જરૂરી નથી. બંને કિસ્સાઓમાં પરામર્શ ફરજિયાત છે.

૫૭. વધુમાં ઉદ્ભવતો પ્રશ્ન એ છે કે, આ નિર્ણયોમાં પ્રતિપાદિત કાયદો એવા ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક પર લાગુ પડશે કે નહીં, જે ન્યાયિક અથવા બંધારણીય સત્તાધિકારી નથી, પરંતુ પોતાના સ્વરૂપની વિશિષ્ટ અર્ધ-ન્યાયિક સત્તા છે. મારા મત મુજબ, આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારાત્મક જ હોવો જોઈએ.

૫૮. આ તબક્કે, એ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે કે અધિનિયમની કલમ ૩(૨) (બી) ના સરળ વાંચનથી, કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત તમામ સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓ સાથે પરામર્શ કરવો ફરજિયાત છે તે બાબતે કોઈ શંકા રહી શકતી નથી. આ મુદ્દે કોઈ વિવાદ નહોતો – વિવાદ માત્ર 'પરામર્શ' ના અર્થ સુધી મર્યાદિત હતો. હું અગાઉથી જ ઠરાવી ચૂક્યો છું કે ઉપ-લોકાયુક્ત ન્યાયિક સત્તાધિકારી નથી, અને વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ જેવી સંવિધાનિક સત્તા તો દૂરની વાત છે. તેથી, ઉપરોક્ત નિર્ણયોના વાંચન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) દ્વારા કલ્પિત નિયુક્તિ પ્રક્રિયામાં ફરજિયાત પરામર્શ મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે તેમની વ્યક્તિગત હેસિયતમાં કરવાનું છે અને સહયોગી હેસિયતમાં પરામર્શ કરવાનું નથી.

(૩) પરામર્શની પ્રક્રિયા:

૫૯. આ 'પરામર્શ' કઈ રીતે થવો જોઈએ? અધિનિયમમાં 'પરામર્શ' માટે કોઈપણ માર્ગદર્શિકાઓ સર્વથા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી. પરંતુ વડી અદાલત એવું

મંતવ્ય સમર્થન કરતી જણાય છે કે પરામર્શ સામસામે બેઠકમાં અથવા પત્રવ્યવહાર દ્વારા થવો જોઈએ. રાજ્ય તરફથી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા એ પણ સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે તમામ સંવૈધાનિક સત્તાધિકારીઓની એવી બેઠક થવી વધુ યોગ્ય રહેશે, જેમાં નિમણૂક માટે ભલામણ કરાયેલ વ્યક્તિની યોગ્યતા અંગે ચર્ચા થઈ શકે.

૬૦. પરામર્શ કરવાની રીતને મર્યાદાબદ્ધ કરવી જરૂરી છે એવું મને લાગતું નથી. મુખ્યમંત્રી અન્ય સાંવિધાનિક સત્તાધીશો સાથે સામૂહિક રીતે અથવા જૂથોમાં અથવા તો વ્યક્તિગત રીતે પણ પરામર્શ કરી શકે છે – જો પરામર્શ અર્થપૂર્ણ અને અસરકારક હોય, તો તે કેવી રીતે થયો તે ખાસ મહત્વનું નથી. તેવી જ રીતે, પરામર્શની પદ્ધતિને મર્યાદિત કરવી પણ જરૂરી છે એવું મને લાગતું નથી. તે બેઠકમાં થઈ શકે છે અથવા પત્રવ્યવહાર દ્વારા થઈ શકે છે. આજના સમયમાં ઉપલબ્ધ પ્રૌદ્યોગિકી સાથે, પરામર્શ વિડિયો લિંક દ્વારા પણ થઈ શકે છે. પરામર્શનું સ્વરૂપ અથવા પરામર્શનું સ્થળ મહત્વનું નથી – મહત્વનું તો પરામર્શનું તાત્વિક સાર છે. આ બાબતને વ્યવહારુ દૃષ્ટિએ જોવાની છે, શબ્દાર્થી દૃષ્ટિએ નહીં. વડી અદાલતે જે રીતે ઠરાવ્યું છે તે પ્રમાણે, વિચારાધીન કોઈપણ ઉમેદવારના નામ બાબતે કોઈપણ સાંવિધાનિક સત્તાધીશને અજાણ રાખવામાં ન આવે અને અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) માં ઉલ્લેખિત દરેક સાંવિધાનિક સત્તાધીશે ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે એકમેક દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણ જાણવી જ જોઈએ, તે મહત્વનું છે. તે ઉપરાંત, તેમની સમક્ષ (જેમ ફઝલ અલી, જે. એ. એસ. પી. ગુપ્તા મામલામાં નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો તેમ) પૂર્ણ

અને સમાન તથ્યો હોવા જોઈએ. જ્યાં સુધી આ મૂળભૂત આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થાય છે, ત્યાં સુધી 'પરામર્શ' થયો હોવાનું કહી શકાય.

(૪) આ કેસમાં પરામર્શ:

૬૧. મુખ્યમંત્રીએ ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ ભલામણ કર્યું તે પહેલાં વિવિધ બંધારણીય સત્તાધિકારીઓ વચ્ચે 'પરામર્શ' (જે રીતે મેં તેને સમજ્યો છે તે રીતે) થયો હતો કે નહીં — મારા મત મુજબ થયો નહોતો. મુખ્યમંત્રીના પત્રના પ્રતિભાવમાં, મુખ્ય ન્યાયાધીશે ન્યાયમૂર્તિ રંગવિત્તલાચારનું નામ ભલામણ કર્યું; વિધાનસભાના સ્પીકરે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ ભલામણ કર્યું; વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ ભલામણ કર્યું; વિધાનસભામાં વિરોધપક્ષના નેતાએ ન્યાયમૂર્તિ મહમ્મદ અનવર અને ન્યાયમૂર્તિ રમન્નાનું નામ ભલામણ કર્યું; વિધાન પરિષદમાં વિરોધપક્ષના નેતાએ ન્યાયમૂર્તિ મહમ્મદ અનવર અને ન્યાયમૂર્તિ રમન્નાનું નામ ભલામણ કર્યું. તેથી, ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે કુલ ચાર નિવૃત્ત ન્યાયાધીશોના નામોની ભલામણ કરવામાં આવી હતી. આ બધા ન્યાયાધીશોના નામો તમામ બંધારણીય સત્તાધિકારીઓને જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા કે નહીં તે સ્પષ્ટ નથી. ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ મુખ્ય ન્યાયાધીશને ચોક્કસપણે જાહેર કરવામાં આવ્યું નહોતું, જે તેમની તા. ૪થી ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૨ના પત્ર પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જેમાં તેમણે ચાર વખત જણાવ્યું હતું કે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહની નિમણૂક અંગે તેમનો પરામર્શ કરવામાં આવ્યો નહોતો. તેમણે આ રીતે જણાવ્યું હતું:

"કર્ણાટક ઉપ લોકાયુક્તના પદ માટે ઉક્ત નામ (શ્રી જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહ) અંગે મારી સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

... ..

"મેં કર્ણાટકના ઉપ લોકાયુક્ત તરીકે નિમણૂક માટે વિચારણા કરવા શ્રી ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ ભલામણ કર્યું નહોતું. ત્યારબાદ, મેં આપની તરફથી કંઈ સાંભળ્યું નથી. હું ભારપૂર્વક જણાવું છું કે શ્રી ન્યાયમૂર્તિ ચંદ્રશેખરૈયાહની નિમણૂક મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કર્યા વિના કરવામાં આવી છે. તેથી, તે કાનૂનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાઓનું ઉલ્લંઘન છે.

... ..

સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો, શ્રી જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહના નામ અંગે તેમને ઉપ લોકાયુક્તના પદ પર નિયુક્તિ કરવા માટે તમારા અને મારા વચ્ચે કદી પણ કોઈ પરામર્શ થયો હતો, આ હકીકતનો ઇનકાર કરી શકાય તેમ નથી.

... ..

હું પુનરોચ્ચાર કરું છું કે આ વિશિષ્ટ કેસમાં, માત્ર એટલું જ નહીં કે ઉપ લોકાયુક્તનું પદ ધારણ કરવા માટે તે વ્યક્તિની યોગ્યતા અંગે મારા મતો જાણવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ તેનું નામ પણ તમે (મુખ્યમંત્રી) મારી સાથે (મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ) વહેંચ્યું નહોતું.

૬૨. આ પત્રની સામગ્રીનો રાજ્ય દ્વારા ઇનકાર કરવામાં આવ્યો નથી અને તે સ્પષ્ટપણે સ્વીકારવામાં આવી છે. ખાસ નોંધનીય છે કે મુખ્ય પ્રધાને આ પત્રનો જવાબ આપ્યો નહોતો. સ્પષ્ટ છે કે ઉમેદવારના નામ બાબતે મુખ્ય ન્યાયાધીશને અજાણ રાખવામાં આવ્યા હતા અને તથ્યોનો પૂર્ણ તથા સમ્પૂર્ણ ખુલાસો કરવામાં આવ્યો નહોતો. તેથી, મુખ્ય પ્રધાને મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ કરીને જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહનું નામ ભલામણ કર્યું નહોતું. આ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) ની ફરજિયાત આવશ્યકતાના વિરુદ્ધ હતું અને તેથી, એવું ઠરાવવું જ પડે કે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની નિમણૂક પ્રારંભથી જ રદબાતલ હતી.

૬૩. આ સંદર્ભમાં, ઇન્ડિયન એડમિનિસ્ટ્રેટિવ સર્વિસ (એસ.સી.એસ.) એસોસિએશન યુ.પી. અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ૧૯૯૩ સપ્લિ. (૧) એસ.સી.સી. ૭૩૦ નો ઉલ્લેખ કરીને એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે બંધારણીય સત્તાધિકારીઓના અભિપ્રાયો મુખ્ય પ્રધાન પર બંધનકારક ન હોવાથી, પરામર્શની પ્રક્રિયા ફરજિયાત નથી. તે મામલામાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલત ઓલ ઇન્ડિયા સર્વિસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની કલમ ૩(૧) પર વિચારણા કરી રહી હતી, જે નીચે મુજબ છે:

ભરતીનું નિયમન અને સેવાની શરતો.- (૧) કેન્દ્રીય સરકાર, સંબંધિત રાજ્યોની સરકારો (જેમા જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યનો સમાવેશ થાય છે) સાથે પરામર્શ કર્યા બાદ, (અને સત્તાવાર રાજપત્રમાં અધિસૂચના દ્વારા), સર્વભારતીય સેવામાં નિયુક્ત થયેલ વ્યક્તિઓની ભરતીના નિયમન તથા તેમની સેવાની શરતો માટે નિયમો બનાવી શકે છે.

૬૪. આઈ.એ.એસ. એસોસિએશનમાં ઉલ્લેખિત પાંચમા નિષ્કર્ષ પર આ દલીલના સમર્થનમાં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. આ નિષ્કર્ષ નીચે મુજબ છે:

જ્યારે પરામર્શનો હેતુ માત્ર પ્રસ્તાવિત કાર્યવાહી વિષે અવગત કરાવવાનો હોય અને જ્યારે અભિપ્રાય અથવા સલાહ સત્તાવાળાઓ અથવા વ્યક્તિ પર બાંધકારીરૂપ ન હોય તથા તેને સ્વીકારવી ફરજિયાત ન હોય, ત્યારે પૂર્વ પરામર્શ માત્ર દિશાનિર્દેશાત્મક ગણાય છે. કાર્યવાહી કરવાનો પ્રસ્તાવ ધરાવતી સત્તાએ પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવનાર નટપટિઓની સામાન્ય યોજના અથવા રૂપરેખા, પરામર્શ માટેની સત્તા અથવા વ્યક્તિઓને જાણમાં મૂકવી જોઈએ; તેમના મત અથવા વાંધાઓ મેળવવા, તેમનો વિચાર કરવો, અને ત્યારબાદ તે વિષય પર યોગ્ય આદેશો કરવાની અથવા નિર્ણય લેવા માટે તે સત્તા અથવા વ્યક્તિ હકદાર બને છે અથવા સત્તાવાન હોય છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં તે 'પરામર્શ પછી' કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી ગણાય છે."

૬૫. આ નિષ્કર્ષને એકલવાયે વાંચવો નહીં, પરંતુ આઈ.એ.એસ. એસોસિએશનમાં આપવામાં આવેલા અન્ય નિષ્કર્ષો સાથે વાંચવો આવશ્યક છે. આ અદાલતે પ્રથમ નિષ્કર્ષમાં ઉલ્લેખિત "પરામર્શના વિષય" ના સંદર્ભમાં 'પૂર્વ પરામર્શ' નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. આ 'પૂર્વ પરામર્શ' હંમેશા અનિવાર્ય હોતો નથી. ત્યારબાદ બીજા નિષ્કર્ષમાં ઉલ્લેખિત "ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા" ના એક ભાગરૂપે 'પરામર્શ' આવે છે. આ અનિવાર્ય છે. અંતે, જે નિષ્કર્ષ સુધી પહોંચવામાં આવે છે તે 'પરામર્શ પછી' નો છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં 'પરામર્શક' તે રીતે પ્રાપ્ત થયેલા નિષ્કર્ષને સ્વીકારવા બંધાયેલો હોઈ શકે છે અને કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં

તે બંધાયેલો ન હોઈ શકે. તે સંબંધિત વિધાનના અર્થઘટન અને પરામર્શ પ્રક્રિયાના હેતુનો વિષય છે. પરંતુ માત્ર એટલા માટે કે 'પરામર્શક' તે રીતે પ્રાપ્ત થયેલા નિષ્કર્ષથી બંધાયેલો નથી, તેથી તેને પરામર્શ પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવાની જરૂર નથી એવું કહેવું, આઈ.એ.એસ. એસોસિએશનમાં પ્રતિપાદિત કાનૂની સિદ્ધાંતને લગભગ લુપ્ત થઈ જાય તેવી હદ સુધી ખેંચવા સમાન થશે.

૬૬. આ અદાલતે આઈએએસ એસોસિએશનના મામલે, ઉપરોક્ત જોગવાઈના સંદર્ભમાં, એવું ઠરાવ્યું હતું કે, જ્યાં સુધી સંબંધિત નિયમો 'પરામર્શ પછી' બનાવવામાં આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી 'પૂર્વ પરામર્શ' ફરજિયાત નહોતો. વર્તમાન કેસ 'પૂર્વ પરામર્શ'ના મુદ્દા સાથે સંબંધિત નથી. વર્તમાન કેસમાં માત્ર એટલું જ વિચારવાનું છે કે શું મુખ્યમંત્રીએ અધિનિયમની કલમ ૩(૩)(બી)માં ઉલ્લેખિત બંધારણીય સત્તાધિકારીઓ સાથે પરામર્શ કરીને કાર્યવાહી કરી હતી કે નહીં, અને તેનો જવાબ નકારાત્મક છે.

૬૭. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) ના હેતુઓ માટે 'પરામર્શ' નો અર્થ અનુમતિ અથવા સંમતિ થાય છે અને થતો નથી. પરામર્શ પ્રક્રિયામાં મોટી સંખ્યામાં બંધારણીય સત્તાધિકારીઓ સંકળાયેલા હોવાને કારણે આ વાત એકદમ સ્પષ્ટ છે. ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે નિયુક્તિ માટે ભલામણ કરવાનાં કોઈ એક વ્યક્તિ અંગે સહમતિનો અભાવ રહેવાની સંભાવના હંમેશા રહે છે, જેમ કે વર્તમાન મામલામાં વાસ્તવમાં થયું છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, રાજ્યપાલને કઈ સલાહ આપવી તે અંગેનો નિર્ણય અંતે મુખ્યમંત્રીનો જ હોય છે, કારણ કે અંતિમ નિર્ણય તો તેમને જ લેવો રહે છે.

૬૮. શું મુખ્યમંત્રી રાજ્યપાલને બંધારણીય સત્તાધિકારીઓ પૈકી કોઈએ પણ ભલામણ ન કરેલી વ્યક્તિની નિમણૂક કરવા અંગે સલાહ આપી શકે? મારા મત મુજબ, તેઓ કેમ નહીં આપી શકે તેના માટે કોઈ કારણ નથી, જો તેઓ તેમની સાથે પરામર્શ કરે — અને એવો 'પરામર્શ' ઉપર પ્રતિપાદિત રીતથી કરવામાં આવેલ હોય. મુખ્યમંત્રી, બંધારણીય સત્તાધિકારીઓ પૈકી કોઈએ પણ ભલામણ કરેલી વ્યક્તિઓથી અલગ, સંપૂર્ણપણે ભિન્ન વ્યક્તિની ભલામણ કરી શકે, શરતે કે ઉમેદવારના નામ બાબતે તેઓને અજ્ઞાનમાં રાખવામાં ન આવે અને તમામ સંબંધિત તથ્યોનું પૂર્ણ અને સર્વાંગી પ્રકાશન કરવામાં આવે. એમ.એમ. ગુપ્તા વિ./વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય, (૧૯૮૨) ૩ એસ.સી.સી. ૪૧૨ માં, આ અદાલતે ન્યાયિક નિમણૂકોના પ્રશ્નમાં 'પરામર્શ' શબ્દનો અર્થ નીચે મુજબ સમજાવ્યો હતો (જે હાલના કેસમાં પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે):

આ સારી રીતે સ્થાપિત થયેલું છે કે પરામર્શ અથવા વિચારવિમર્શ ત્યારે સુધી પૂર્ણ અથવા અસરકારક ગણાતો નથી, જ્યાં સુધી તેમાં સંકળાયેલા પક્ષકારો પોતપોતાના દૃષ્ટિકોણ અન્ય પક્ષ અથવા પક્ષકારોને જાણમાં ન મૂકે અને તેમના દૃષ્ટિકોણોના સાપેક્ષ ગુણદોષોની ચર્ચા અને તપાસ ન કરે. જો એક પક્ષ બીજા પક્ષને કોઈ પ્રસ્તાવ કરે અને તે બીજા પક્ષના મનમાં કોઈ પ્રતિવિચારિત પ્રસ્તાવ હોય, જે પ્રસ્તાવકને સંપ્રેષિત કરવામાં આવ્યો ન હોય, તો માત્ર તે પ્રતિવિચારિત પ્રસ્તાવને અમલમાં મૂકવાનો નિર્દેશ, વધુ કંઈ કર્યા વિના, પરામર્શ પછી કરવામાં આવ્યો છે એવું કહી શકાય નહીં.

૬૯. આ કેસના તથ્યોના આધારે, હું ઠરાવું છું કે ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની નિમણૂક અંગે મુખ્યમંત્રી અને મુખ્ય ન્યાયાધીશ વચ્ચે કોઈ પરામર્શ થયો નહોતો. તેથી, તેમની નિમણૂક આરંભથી જ રદબાતલ હતી.

(૫) મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયની પ્રાધાન્યતા:

૭૦. વડી અદાલતનો મત એવો હતો કે ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકના મામલે કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય આપવું આવશ્યક છે. વાસ્તવમાં, એવું કહેવાયું હતું કે નિવૃત્ત વડી અદાલતના ન્યાયાધીશની યોગ્યતા કે અન્યથા વિશે જાણનાર સર્વોત્તમ વ્યક્તિ મુખ્ય ન્યાયાધીશ જ છે. વધુમાં એવું પણ કહેવાયું હતું કે, "મુખ્ય ન્યાયાધીશને કોઈ નામ સૂચવવા વિનંતી કરીને અને તે પ્રાપ્ત થયા પછી, તે જણાવેલ નામની અવગણના કરીને કોઈ બીજા વ્યક્તિની નિમણૂક કરવા રાજ્યપાલને સલાહ આપવી, પરામર્શને એક પ્રહસન બનાવી દેશે."

૭૧. અશોક તંવરમાં બંધારણીય પીઠે ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશની નિમણૂકના સંદર્ભમાં ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની પ્રાધાન્યતા અંગે ઉદ્દેખ કર્યો હતો અને નોંધ્યું હતું કે ઉમેદવારના કાર્ય તથા તેની નિમણૂક માટેની યોગ્યતા વિશે જાણવામાં અને તેનું મૂલવવામાં મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર્વોત્તમ રીતે સજ્જ હોય છે. જોકે, બંધારણીય પીઠે ગ્રાહક સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૧૬ હેઠળ રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક અંગે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિના અભિપ્રાયની

પ્રાધાન્યતા વિષે કોઈ મત વ્યક્ત કર્યો ન હતો, ચદ્વિપ મારા મત પ્રમાણે તે સ્વાભાવિક રીતે અનુસરે છે.

૭૨. કોઈપણ સ્થિતિમાં, કન્નદાસન કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક માટે મુખ્ય ન્યાયાધીશનો અભિપ્રાય અંતિમ હતો અને સર્વ હેતુઓ અને આશયો માટે નિર્ધારક હતો, અને અત્યંત પ્રબળ કારણો સિવાય, તેમની ભલામણ સ્વીકારવી જ જોઈએ. અહેવાલના પરિચ્છેદ ૧૫૬ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે:

રાજ્ય આયોગના અધ્યક્ષ તરીકેની નિમણૂક માટે વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશને પ્રાધાન્ય રહેશે અને તેથી જણાવેલ હેતુ માટે પણ "પરામર્શ" શબ્દનો અર્થ માત્ર "સંમતિ" જ ગણાશે.

૭૩. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, રાજ્ય વહીવટી ટ્રિબ્યુનલના ઉપાધ્યક્ષ અથવા સભ્યની, અથવા રાજ્ય ઉપલોકતા વિવાદ નિવારણ આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક અંગે પરામર્શ કરવો જરૂરી હોય તેવી એકમાત્ર બંધારણીય સત્તા ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ છે. તે સંદર્ભમાં, જો એમ ન કરવા માટે શક્તિશાળી અને દૃઢ કારણો ન હોય, તો મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની ભલામણ સ્વીકારવી જ જોઈએ, તે સંપૂર્ણપણે સમજણપાત્ર છે. એવા કારણો, સ્વાભાવિક રીતે, પરામર્શની પ્રક્રિયાના ભાગરૂપે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિને જાહેર કરવા આવશ્યક બને. આ પણ સંપૂર્ણપણે સમજણપાત્ર છે કે આવી પદવી માટે કોઈ વ્યક્તિની યોગ્યતાનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સર્વોત્તમ

વ્યક્તિ હોય. પરંતુ, ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક બાબતે સ્થિતિ થોડે ભિન્ન છે, જ્યાં પરામર્શ કરવાના બંધારણીય સત્તાધિકારીઓમાં ફક્ત કર્ણાટક વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ જ નહીં, પરંતુ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) માં ઉદ્દેખિત અન્ય કેટલાંક બંધારણીય સત્તાધિકારીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. શું તેમના મતોને મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિના મતોની આધીનતા હેઠળ મૂકી શકાય, અને જો હા, તો કેમ—

૭૪. આ સંદર્ભે જસ્ટિસ કે.પી. મોહાપાત્રા વિ. શ્રી રામચંદ્ર નાયક, (૨૦૦૨) ૮ એસ.સી.સી. ૧ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. તે મામલામાં ઓડિશા લોકપાલ એન્ડ લોકાયુક્તાસ અધિનિયમ, ૧૯૯૯ ની કલમ ૩ ની જોગવાઈઓ વિચારાધીન હતી. તે કલમ નીચે મુજબ છે:

"૩. લોકપાલ અને લોકાયુક્તોની નિમણૂક.—

(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર તપાસો હાથ ધરવાના હેતુસર, રાજ્યપાલ એક વ્યક્તિની નિમણૂક કરશે જેને લોકપાલ તરીકે ઓળખવામાં આવશે અને એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરશે જેને લોકાયુક્ત અથવા લોકાયુક્તો તરીકે ઓળખવામાં આવશે:

પરંતુ શરતે કે—

(એ) ઓડિશાની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને વિપક્ષના નેતા, જો કોઈ હોય તો, સાથે પરામર્શ કર્યા પછી લોકપાલની નિમણૂક કરવામાં આવશે;

(બી) લોકાયુક્ત અથવા લોકાયુક્તઓની નિમણૂક લોકપાલ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી કરવામાં આવશે.

(૨) કોઈ વ્યક્તિને નીચે મુજબ નિમણૂક માટે લાયક ગણવામાં નહીં આવે કે—

(એ) (યથાવત્) જો તે સર્વોચ્ચ અદાલત અથવા વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ ન હોય અથવા રહી ચૂક્યો ન હોય તો;

(બી) લોકાયુક્ત, જો તે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ બનવા માટે લાયક ન હોય, તો તે નહીં."

૭૫. આ અદાલતે એવો દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો કે લોકપાલની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશના મતને પ્રાધાન્ય અપાવવું જોઈએ, કારણ કે તેમનો મત સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર હશે અને તેઓ તે પદ માટે કોણ સૌથી વધુ અથવા વધુ યોગ્ય છે તે નિર્ધારિત કરવાની સ્થિતિમાં રહેશે. એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું કે તેમની સાથે પરામર્શ કરવો અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે, અને જો વિરોધ પક્ષના નેતા હોય તો તેમની "સાથે પણ પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે". પરંતુ જો વિરોધ પક્ષના નેતા ન હોય, તો સ્વાભાવિક રીતે તેમની સાથે પરામર્શ કરવો શક્ય નથી. ત્યારબાદ આ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે, "આથી આવા પરામર્શનો સ્વભાવ દર્શાય છે અને તેનો હેતુ તેમને [વિરોધ પક્ષના નેતાને] પ્રસ્તાવિત કાર્યવાહીથી અવગત કરાવવાનો છે, પરંતુ તેમનો મત સરકાર પર બંધનકર્તા નથી." આદરપૂર્વક કહીએ તો, આ તારણ અનુસરતું નથી. જો કાયદો પરામર્શની માંગ કરે છે, તો તે થવો જ જોઈએ; પરામર્શ પ્રક્રિયા દરમિયાન વ્યક્ત કરાયેલ મત બંધનકર્તા છે કે નહીં, તે

સંપૂર્ણપણે અલગ બાબત છે. આ અદાલતે જસ્ટિસ મોહાપાત્રા પ્રકરણમાં થોડું આગળ જઈને એવું ઠરાવ્યું કે વિરોધ પક્ષના નેતાને પોતાના મતો વ્યક્ત કરવાનો અધિકાર હોવા છતાં, તેઓ વિચારણા માટે અન્ય કોઈ નામ સૂચવી શકતા નથી.

૭૬. મને ભય છે કે, તેમ છતાં કોઈને તે બાબતે અસ્વસ્થતા અનુભવાતી હોય, ઓડિશા લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૯૯ ની કલમ ૩ ને હું જેમ વાંચું છું તેમ તે માત્ર એટલું નિષેધ કરતી નથી કે વિરોધ પક્ષના નેતા લોકપાલ તરીકે નિયુક્તિ માટે વિચારણા અર્થે કોઈ અન્ય નામ સૂચવી શકે નહીં. આવી મર્યાદા કાયદાની જોગવાઈના શબ્દોથી સમર્થિત નથી અને અન્યથા પણ તે કલમને અતિશય સંકુચિત અર્થ આપશે. આઈ.એ.એસ. એસોસિયેશનમાં જેમ નિષ્કર્ષ આપવામાં આવ્યો હતો કે "પરામર્શનો હેતુ ઈચ્છિત ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય તે માટે પરામર્શને અર્થપૂર્ણ બનાવવાનો છે." ઓડિશા લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૯૯ ની કલમ ૩ માં 'પરામર્શ' ને સંકુચિત અર્થ આપવો એ આ હેતુને નિષ્ફળ બનાવશે. મહારાષ્ટ્ર સ્ટેટ ફાઈનાન્શિયલ કોર્પોરેશન વિ. જયસી ડ્રગ્સ એન્ડ ફાર્માસ્યુટિકલ્સ, (૧૯૯૧) ૨ એસ.સી.સી. ૬૩૭ માં આ રીતે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

અધિનિયમોના અર્થઘટનનો આ એક સ્થિર નિયમ છે કે જો વપરાયેલી ભાષા અને શબ્દો સ્પષ્ટ તથા દ્વિઅર્થીય ન હોય, તો તેઓ જેમ છે તેમ તેમને પૂર્ણ અસર આપવી જ જોઈએ અને વિધાનમંડળના આશયને શોધવાના બહાને તેમાં કોઈ શબ્દો ઉમેરવા કે તેમાંથી કોઈ શબ્દો કાઢી ન લેવાં જોઈએ.

૭૭. તેથી, હું જસ્ટિસ મોહાપાત્રામાં પ્રતિપાદિત કાયદાને ફક્ત તે કેસના તથ્યો સુધી જ મર્યાદિત રાખીશ. કોઈપણ સ્થિતિમાં, જસ્ટિસ મોહાપાત્રામાં વ્યક્ત કરાયેલ અભિપ્રાય કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૩(૨) (બી) ના અર્થઘટનમાં ઉપયોગી નથી અને હું બાબતને ત્યાં જ છોડું છું.

૭૮. અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(બી) અંગે જ્યાં સુધી પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટેની મુખ્ય 'જવાબદારી' મુખ્ય પ્રધાન પર નિર્ભર છે, જેને રાજ્યપાલને સલાહ આપવાની હોય છે. કારણ કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ માત્ર તે સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓમાંથી એક છે, જેઓની સાથે રાજ્યપાલને સલાહ અર્પણ કરતાં પહેલાં મુખ્ય પ્રધાને પરામર્શ કરવો આવશ્યક છે, તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે માત્ર તેમનો જ અભિપ્રાય અન્ય સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓના અભિપ્રાય ઉપર પ્રબળ રહેશે. જો એવું હોય, તો (વડી અદાલતે જે રીતે ફરી શબ્દાંકન કર્યું છે તે મુજબ) કર્ણાટક વિધાન પરિષદના અધ્યક્ષ, કર્ણાટક વિધાનસભાના અધ્યક્ષ તથા કર્ણાટક વિધાન પરિષદ અને કર્ણાટક વિધાનસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા સહિતના અન્ય સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓ સાથેનો પરામર્શ માત્ર એક પ્રદર્શન બનીને રહી જાય. એનું મૂલવવું આવશ્યક છે કે આ સંવિધાનિક સત્તાધિકારીઓને પણ રાજ્યના કાર્યપાલક શાસનમાં સમાન મતાધિકાર છે અને એવું સૂચવતું કંઈ નથી કે તેમનો અભિપ્રાય મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને આધીન હોવો જોઈએ અથવા મુખ્ય ન્યાયાધીશ તેમના અભિપ્રાયો પર અવરોધ મૂકી શકે. બીજી તરફ, કારણ કે અંતે રાજ્યપાલને સલાહ આપવાની હોય છે તે મુખ્ય પ્રધાને જ, તેથી અંતિમ નિર્ણય લેવાનો અને

ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે સર્વોત્તમ યોગ્ય વ્યક્તિની નિમણૂક બાબતે રાજ્યપાલને યોગ્ય રીતે સલાહ આપવાની જવાબદારી વહન કરવાની ફરજ પણ માત્ર તેમની જ છે.

૭૯. કોઈ અધિનિયમની કાર્યપદ્ધતિની યાંત્રિક રચના તે અધિનિયમની સામગ્રી અને તેમાં વપરાયેલા શબ્દોમાંથી જ ઉકેલવી પડે; અન્યથા ગંભીર ભૂલ થવાની શક્યતા રહે છે. જો, સામાન્ય સિદ્ધાંત તરીકે, એવું માનવામાં આવે (જેમ અમારી સમક્ષ દલીલ કરવામાં આવી છે) કે મુખ્ય ન્યાયાધીશનો અભિપ્રાય અન્ય દરેકના અભિપ્રાય કરતાં પ્રાધાન્ય પામવો જ જોઈએ, તો પછી કેરળ લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૯૯ માં પરામર્શ પ્રક્રિયામાં મુખ્ય ન્યાયાધીશને બહાર રાખવામાં આવ્યા હોવાનો અર્થ કેવી રીતે સમજાવી શકાય? તેવી જ રીતે, જો સામાન્ય સિદ્ધાંત તરીકે એવું માનવામાં આવે કે મુખ્ય પ્રધાનનો અભિપ્રાય અન્ય દરેકના અભિપ્રાય કરતાં પ્રાધાન્ય પામવો જ જોઈએ, તો પછી ઓડિશા લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૯૫ માં પરામર્શ પ્રક્રિયામાં મુખ્ય પ્રધાનને બહાર રાખવામાં આવ્યા હોવાનો અર્થ કેવી રીતે સમજાવી શકાય? આ કારણસર હું એવો નિષ્કર્ષ ધારણ કરું છું કે કોઈ અધિનિયમને તેની પોતાની જ શરતોના આધારે વિચારવો અને સમજવો જોઈએ. આ રીતે અધિનિયમનું અર્થઘટન કરતાં, કર્ણાટક લોકાયુક્ત અધિનિયમ, ૧૯૮૪ હેઠળ ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂકમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશના અભિપ્રાયને પ્રાધાન્ય આપવાનો મને કોઈ કારણ દેખાતો નથી. વડી અદાલતનો ચુકાદો, આ હદ સુધી, રદ કરવામાં આવે છે.

અન્ય વિવાદનિંદુઓ:

૮૦. એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે હાલના કેસમાં ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે અનુસરાયેલી પ્રથા અગાઉ અનુસરાયેલી પ્રથાની જ સમાન અથવા તદ્દન મળતી આવે છે અને, તેથી, આ અદાલતે પહેલેથી કરવામાં આવેલી નિમણૂકમાં હસ્તક્ષેપ કરવો ન જોઈએ. જો કદી હસ્તક્ષેપ આવશ્યક ગણાય, તો 'ભાવિપ્રવર્તી અધિનિર્ણય'ના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવો જોઈએ.

૮૧. હું આ બંને દલીલોમાંથી કોઈ એકને પણ સ્વીકારવા પ્રવૃત્ત નથી. માત્ર એટલા કારણો કે ભૂતકાળમાં ઘણી વખત કોઈ ખોટ કરવામાં આવી છે, એનો અર્થ એવો થતો નથી કે તેને યથાવત્ ચાલુ રહેવા દેવી જોઈએ; અન્યથા તેનું ક્યારેય સુધારણું થશે નહીં. 'ભાવિ અમલથી પૂર્વવર્તી નિર્ણયને બદલી મૂકવાનો સિદ્ધાંત' અહીં લાગુ પડતો નથી, કારણ કે ઉપ-લોકાયુક્તની નિયુક્તિને પડકારથી બચાવવા માટે કોઈ અતિપ્રબળ કારણ નથી. અગાઉથી જ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે તે મુજબ, મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે કોઈ પણ પરામર્શના અભાવે, જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાની ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકેની નિયુક્તિ આરંભથી જ શૂન્ય છે. જોકે, તેથી અગાઉ કરવામાં આવેલી અન્ય કોઈ નિયુક્તિ પર અસર પડશે નહીં, કારણ કે એવી કોઈ નિયુક્તિ અમારી સમક્ષ પડકારાધીન નથી.

૮૨. એ બાબતની પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે વડી અદાલતે ઉપ-લોકાયુક્તની નિમણૂક માટે કોઈ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવી જ જોઈએ નહોતી. મેં જે દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે તે મુજબ, વડી અદાલતે સૂચવેલ પ્રક્રિયા અંગે કોઈ ટિપ્પણી કરવી આવશ્યક નથી.

નિષ્કર્ષ:

૮૩. ઉપ-લોકાયુક્ત તરીકે જસ્ટિસ ચંદ્રશેખરૈયાહની નિમણૂક આરંભથી જ રદબાતલ ઠરાવવામાં આવે છે. અપીલકર્તાઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી કેટલીક દલીલો સ્વીકારવામાં આવતી હોવાથી, તે મર્યાદિત હદ સુધી જ અપીલો અંશતઃ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

*The translation of this judgment has been provided by
M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*